

SEPLASIA 1.

**A JELES NAPOK RENDJE ÉS ARCHAIKUS SZOKÁSAIK,
NÉPBALLADÁK; A DRAMATIKUS NÉPHAGYOMÁNY**

Egyetemi jegyzet

Írta:
MEDGYESY S. NORBERT

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Budapest
2021

Készült a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Történelemelméleti, Módszertani és Didaktikai Tanszékén, Piliscsabán, 2017 és 2020 között, kiegészítve a Boldog Özséb Színtársulat (BÖSZK) által bemutatott néhány iskoladráma-szöveggel.

Lektorálta:
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA DSC

ISBN 978-963-308-412-0

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ, a jegyzetcsalád célja, módszerei és elnevezésének eredete	7
I. FLORILEGIUM – IDÉZETGYŰJTEMÉNY	9
Arany János, Bartók Béla, Bárdos Lajos, Dobszay László, Fülep Lajos, János (Aranyszájú Szent), Kallós Zoltán, Kodály Zoltán, Rajeczky Benjamin, Aurelianus Reomensis, Robert Schumann, Sebő Ferenc, Sevillai Szent Izidor, Sótér István, Sütő András, Szabolcsi Bence, Szent Ágoston, Simone Weil gondolatai a népköltészetéről, népballadáról, népdalról és a gregorián énekről	
II. BEVEZETÉS A NÉPI EMLÉKEZETRŐL, A JELES NAPOK RENDTARTÁSAIRÓL, REKORDÁCIÓ ÉS DEVÓCIÓ VISZONYÁRÓL	15
Népzene, népdal, népszokás, jeles nap, rekordáció és devóció fogalma	
III. A KALENDÁRIUM RENDSZERE ÉS ÜNNEPEI: A csízió ismerete (Csillagászat, mezőgazdaság, liturgia)	22
Csillagászati fordulók, a liturgikus és népi ünneprend és példái a jegyzetben	
IV. A KÖZÉPKORI KÖLTÉSNET ÉS NYOMAI A NÉPHAGYOMÁNYBAN, ELSŐSORBAN A SZOKÁSSZÖVEGEKBEK ÉS A NÉPBALLADÁKBEK	34
1. A Boldogasszony és a Patrona Hungariae tisztelete	34
2. A Csodaszarvas-kép és változatai a klasszikus irodalomban és a néphagyományban	38
A REGÖLÉS	38
A regölés szövege, motívumai, jellegzetességei, európai párhuzamai	39
A regölés dallama	42
Regös misztérium a vasi Bucusi községből	43
A dozmati regölés	51
Kávás (Zala m.) regölése	55
Édös fiam, én jó fiam, sej, regélek, míg élek...	59
A Csodaszarvas a Szent László-históriában: a <i>Képes Krónika</i> és annak nyomán egy epikus népének (<i>Gyönyörködhetünk nyilván...</i>) szerint	60
3. A NÉPBALLADA	64
A Mennybe vitt leány (Júlia szép leány / Márton szép Ilona) balladája	66
A Molnár Anna-ballada és a fejbenzés jelenete és összefüggés a Szent László-freskóciklusokkal	70

4. Két archaikus szokás: a lucázás és a korbácsolás	75
5. Iskolakultúra és tavaszvárás: A FARSANG SZOKÁSAIBÓL	79
A regelő hétfő	79
A kánai menyegző: Az igaz Messiás már eljött	79
A parasztlakodalom égi mása: Mária és József eljegyzésének népi ünnepe	82
Farsangi regölés	87
BŐJTÉLŐ IDŐSZAKÁNAK SZOKÁSAI: talalaj, sardó, böngötemetés	88
Talalaj	89
Sardó / Sárdó	91
Farsangfarka, húshagyókedd	93
Böngötemetés, Bacchus halála	94
(Ha meghalok, meghagyom testamentomba...)	
6. Kiszehajtás és villőzés (Virágvasárnap)	98
7. Húsvétvasárnap	99
Jézus-keresés / Krisztus-keresés	99
Zöldágjárás	100
8. PÜNKÖSD ünnepének archaikus szokásai	101
Pünkösdi királyválasztás, pünkösödölés, pünkösdikirályné-járás	
A pünkösdnek jeles napján	104
Hesspávázás, tuskóhúzás	105
9. Szentivánéj	106
10. A középkori certamen a néphagyományban: a virágok vetélkedése	108
V. AZ ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS ÉS A NÉPI DRAMATIKUS HAGYOMÁNYOK KAPCSOLATA, MŰFAJAI	111
1. A KARÁCSONYI ÜNNEPKÖR SZÍNJÁTÉKAI	111
A) A történeti betlehemes játékok	111
A történeti betlehemes játékok jellemzői	112
A kanta-kézdivásárhelyi betlehemes játék (1732 előtt; szövegkiadás)	116
Régi magyarországi betlehemes játék (szöveg- és dallamkiadás)	131
B) A népi betlehemes játékok	145
A perenyei népi betlehemes játék (szöveg- és dallamkiadás)	151
Bölcsőcske / bölcsőske	157
C) Vízkereszt ünnepének szokásai	158
D) Képes iskoladráma-ábrázolás Eperjesről (1652)	159
Az ünnep tartalma, a népi Háromkirály-járás	161
(kottás példa Vasszécsény és Balatonmagyaród hagyományából;	
<i>A Királyoknak Királyának</i> kezdetű dramatikus népének	164

2. A Lázár-játék (dúsgazdagolás; szöveg- és dallamkiadás)	167
3. Balázs-járás (Szigetközi és Vas megyei kottás példa)	186
4. Gergely-járás	194
VI. A SZÍNJÁTSZÁS NYOMAI A LEGENDABALLADÁKBAN, AZ ALTATÓKBAN ÉS A SIRALOMSZÖVEGEKBEN	198
1. ADVENT-KARÁCSONYI LEGENDABALLADÁK, MÁRIA-ALTATÓK	198
Buzgó keresztények	198
(Hogy) Kedves álmodt hogy szerezne szülöttének	201
Aludj, én virágom, világ békessége	202
A kis Jézus aranyalma	203
Midőn Szűz Mária Betlehembe ére	204
Midőn a Szűz bepólyázta gyermekét	205
Egykor a Szűz Mária munka közt gondolkozva	206
2. NAGYHETI SIRALMAK ISKOLADRÁMÁKBAN ÉS A NÉPHAGYOMÁNYBAN	207
A) Krisztus-siralom: Hatalmas mennyei királyi székemből; Meghaltam én népemért	209
B) Péter-siralom: Csíksomlyói passiójáték, 1753; Ó, jaj nékem, jaj, szomorú fejmemnek	210
C) Mária-siralom	214
Betániai jelenet, Csíksomlyói passiójáték, 1743	214
Aranyimatyánk	216
Ó, egek, sírjátok	217
Keresés-motívum: Jeruzsálem utca vérrel folydogál	221
Kereszt alatti Mária-siralom	223
Jaj, nagy kedven tartott	223
Jaj, édes méhemnek drága, édes gyümölcse	225
Keresztfán meghala	227
Jaj, nékem nyavalyásnak (Herchl-énekeskönyv)	228
Ó, jaj, nékem, jaj, szomorú anyának	230
Pietá-jelenet és Jézus temetése	232
Nyugodjál már virágom	232
3. NAGYBOLDOGASSZONY legendaballadája: Hatvanhárom évet	233

ELŐSZÓ

A JEGYZETCSALÁD CÉLJA, MÓDSZEREI ÉS ELNEVEZÉSÉNEK EREDETE

A jegyzetcsalád a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar tanrendjében szereplő öt tanegységhez nyújt segítséget:

1. Folklor és irodalom (magyar szakos előadás)
2. A kulturális közvetítés formái: iskolarendszer és iskolakultúra (a történelem tanárképzésben kötelező évfolyamelőadás)
3. Misztériumjátékok, iskoladrámák, históriás- és népénekek (tanári drámaképzés)
4. Jeles napok: ünneplés, megemlékezés, hagyomány (tanári drámaképzés)
5. A hazai egyházi és világi drámairodalom és színjátszás a kezdetektől a XVIII. század végéig (tanári drámaképzés)

A jeles napokhoz kötődő ősi mítikus és dramatikus szokások és köszöntők, a népballadák, továbbá a középkori liturgikus drámák, a szakrális és profán témájú barokk iskolai színjátékok, amellet az epikus és dramatikus népénekek, valamint az archaikus népi imádságok egy széles spektrumú, a klasszikus irodalmat és a népköltészetet egyaránt érintő művelődési körbe tartoznak és kölcsönösen hatottak egymásra az elmúlt 600 esztendő során. Ezért a Seplasia-jegyzetcsaládban is együtt mutatjuk be őket. Tematikájában összefüggő, de külön-külön is olvasható jegyzeteket adunk a hallgatók kezébe. Innen ered az elnevezés: Seplasia. A meghatározást Kájoni János erdélyi ferences egyházzeneésztől kölcsönöztem, aki a himnuszokat, szekvenciákat, kanciókat és iskoladrámákat tartalmazó, 1659 és 1677 között Csíksomlyón papírra vetett, *Hymnarium* című, 1040 oldalas kéziratos gyűjteményét illetve a *Seplasia* kifejezéssel és így határozta meg magyarul: „Piacz, ahol mindent kapni.” A Seplasia eredetileg az itáliai Capua piaca volt hasznos és tisztító kenőcsökkel; Kájoninál és a jegyzetben tárgyalt barokk korszakban a színpadi és énekelt, lelket és szellemet tisztító táplálékok, „kenőcsök” összességét jelenti.

A Seplasia-jegyzetcsalád központi eleme a XVII–XVIII. századi magyarországi alsó- és középfokú iskolakultúra, benne különösen a színházi, dramatikus műfajok jelenléte és azok hatása a népi kultúrára, amely az írott források mellett a XX. századi néprajzi és népzenei gyűjtésekben is fellelhető. Ezért interdiszciplináris szemlélettel kottákat is közlünk és megadjuk a BTK Zenetudományi Intézet internetes Hungaricana-archívumában (<https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/zti/>) hallható és újra tanulható, tanítható hangzó

forrásokot is. Feltérképezzük e szövegek és dallamok művelődéstörténeti összefüggéseit. Az ismertetett műfajokat és szokásdallamokat a történeti vonatkozásaik, az iskolakultúrához és a színháztörténethez való kötődésük, nem utolsó sorban a XXI. századi taníthatóság okán választottuk ki. A közölt barokk kori iskolai és mai népi drámaszövegek, históriás és dramatikus énekek a műfajelemzés és illusztrálás mellett a napjainkban történő gyakorlati alkalmazást szolgálják. Emiatt szerepel hatályos egyházi énekeskönyvekre (pl. *Dicsérvétek az Urat, Éneklő Egyház*) való hivatkozás is.

A Seplasia 1. jegyzet III. fejezetében sorjázott kalendáriumi jeles napoknál feltüntetjük, hogy az egyes ünnepekhez a jegyzetcsalád melyik kötetében és hányadik fejezeténél talál az olvasó megfelelő színdarabot és éneket.

A jegyzet fő célja az ismeretek közlése és a kultúrtörténeti összefüggések láttatása mellett az, hogy a leendő magyar irodalom, történelem, dráma, honismeret és ének-zene tanárok, továbbá kántorok és előénekesek kezébe olyan teljes és értékelvű szövegkönyveket és dallamokat adjon, amelyek napjainkban is alkalmazhatók az alsó-, közép- és felsőfokú oktatásban, a családi, az iskolai és a templomi ünneplésben egyaránt. A már ismert vagy még kevésbé ismert, de felelevenítésre éppen a művelődéstörténeti háttér ismerete miatt méltó tételek hozzájárulnak a növendékek látókörének szélesítéséhez és tartalmas, valódi ünnepeket nyújtanak nekik és leendő tanítványaiknak. Ezért a Seplasia-jegyzetcsalád szöveg- és dallamközlései nem kritikai közzétételek, hanem a történeti írott és a hangzó népzenei forrásokat követő gyakorlati célú kiadások. Mindegyik tételnél és színdarab-jelenetnél megadjuk a kritikai forráskiadás vagy könyv- és levéltári forrás adatait, amelyből az érdeklődő tovább vizsgálhatja a témát.

Köszönöm Dr. Pintér Márta Zsuzsanna színház- és drámatörténész, egyetemi tanár lektori munkáját és hasznos tanácsait. Köszönöm Széchenyi Magdolna történész, a Boldog Özséb Színtársulat tagja precíz korrektori munkáját. A kottagrafika Németh Pál munkájának gyümölcse.

Piliscsaba, 2020. augusztus 22.

Medgyesy S. Norbert

habilitált egyetemi docens, tanszékvezető,
a Boldog Özséb Színtársulat (BÖSZK) vezetője

I. FLORILEGIUM ~ IDÉZETGYŰJTEMÉNY

A jegyzetben áttekintett műfajok többféle módon érintkeznek a népköltéssel és a gregorián énekkel, vagy egyenesen abból nőttek ki. Megfelelő értékelésükhöz járul hozzá az alábbi idézetgyűjtemény.

ARANY JÁNOS:

„...egypár balladás költemény oly benső teljességet mutat az elbeszélés illető fajaiban, amellyel műköltészet csak versenyezhet, de sehol még túl nem haladta... [...] Nagyon megfoghatom, ha egy oly költő is, mint Petőfi, mikép először hallám nyilatkozni, nagy részt od’adott volna költeményeiből, csak hogy eredeti népdalaink szebbjeinek ő lehetne a szerzője. Valóban vigasztaló, hogy az igazi, gyökeres, organikus költészet iránti ösztön nincs szorítva sehol, semmi időben, egy-két kiváló egyéniségre, hanem az összes nép tömegében van letéve örök alapul, mellyel – mint földanyjával a hitrege óriása – csak érintkeznie kell a nemzeti műköltésnek, hogy mindannyiszor megifjodva, megújulva, gazdag erőben s egyszerű szépségben emelkedjék, lehányva magáról a ficamlott ízlés, romlott kor, mesterkéltn világ ízetlenségeit.”

ARANY János: *A magyar népdal az irodalomban.*
Legutóbb kiadta: Magyar Művészet 1 (2013), 1. szám, 112–120.

SŐTÉR ISTVÁN:

„Tökéletes balladákat csak a népköltészet hozott létre – és a műköltészet legjobbainak némelyik ihletett pillanata.”

(SŐTÉR István: Bevezetés. In: *Arany János balladái.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 5.)

„A ballada egyszerre követeli meg a látomás hevét és a virtuóz technika pontosságát. Gyulainak [Gyulai Pálnak] igaza van, midőn *Két ó-székely ballada* (1862) című tanulmányában a népballadákat a kompozíció tekintetében a műköltészet fölé emeli.”

(SŐTÉR István: *Világos után: Nemzet és haladás: Aranytól Madáchig.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1987, 197.)

KALLÓS ZOLTÁN:

„...a népballada-szövegek tartalmuknál fogva mindenkire szól, mert általános emberi érzéseket – öröm-bánat, szerelem-csalódás, bujdosás, rabság, és mindent, ami emberrel megtörténhet – fogalmazznak meg. Ezért nem fog sohasem elavulni a népdal... Ezek a szövegek nem titkolnak el sem örömet sem bánatot, sem bőséget, sem szorongató szükségletet. Felfoghatjuk úgy is, hogy a népdal a mindenkori társadalom legőszintébb tükörképe. Az itt közölt dalokban minden adatközlő magáról is énekel (Három árva, A megesett leány, Párja vesztett gerlice, de más balladás hangulatú dalokban is).”

(KALLÓS Zoltán (1926–2018) népzene kutató, gyűjtő: *Balladás könyv,* Budapest, 2014, 645.)

BARTÓK BÉLA:

„Népi dallamaink mindegyike valóságos mintaképe a legmagasabbrendű művészi tökéletességnek. Kicsinyben ugyanolyan mesterműnek tekintem, mint a nagyobb formák világában egy Bach-fűgát vagy Mozart-szonátát.”

(Kiadta: MANGA János: *Magyar népdalok, népi hangszerek*. Corvina, Budapest, 1969, 7.)

„...az az idő, mit ilyen munkával [népdalgyűjtéssel] töltöttem, életem, legszebb része, és ezt nem adnám oda semmi másért sem.” (Nyilatkozat a *Musical America* lap hasábjain, 1943.)

„Elmondhatom, hogy ezen a téren [a népdalgyűjtésben] kifejtett fáradságos munkánk nagyobb örömet szerzett minden másnál. Életem legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falvakban, parasztok között töltöttem.”

(BARTÓK Béla: *Magyar népzene és új magyar zene*, 1928. Gyűjteményes kiadása: *Bartók Béla Összegyűjtött Írásai*. Közreadja SZÖLÖSY András. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1966, 68.)

KODÁLY ZOLTÁNNAK a *Magyar Népzene Tára II. Jeles napok dalai* (Bp., 1953, pag. VIII.) bevezetőjében írt mondatai:

„A házról házra járó, jókivánságos köszöntők ma jóformán alamizsnagyűjtésnek látszanak, de nem lehettek-e régen az évszakok fordulópontjaira figyelmeztető, szinte rituális jellegű társadalmi események? A jókivánság a civilizált embernek többnyire üres szó. A régi embernek szinte varázsértékű érték lehetett, amit szívesen viszonzott tőle telhetően. A sok ünnepi, névnapi köszöntő egy melegebb, barátságosabb, testvéribb, emberszeretőbb népélet emléke!”

KODÁLY ZOLTÁN:

„Itt ér el a népének odáig, hogy teljes értékű művészetnek kell elfogadni. Minden folklorista tanúsíthatja, hogy egy-egy sokversszakos dal sikerült szabad előadása, még öregember erejevesztett hangján is, oly magasrendű művészi élményt jelenthet, amelyet rendszeren csak a világvárosok koncerttermeiben szokás keresni és találni. Itt ér el a népének odáig, hogy teljes értékű művészetnek kell elfogadni.”

(KODÁLY: *Néprajz és zenetörténet*. In: KODÁLY Zoltán: *Visszatekintés II*. Szerk. BÓNIS Ferenc. Budapest, 1964, 231.)

A néphagyomány gyakran évszázadok, sőt, a népzene – Kodály szerint – több esetben évezredek dallamait konzerválta: „Pár hangnyi dallamok mintha kőbe vésve állták volna századok viharát. Oly végleges a formájuk, mintha nem változtak volna ezer év óta.”

(KODÁLY Zoltán: *Mi a magyar a zenében?* [1939]

Kiadta: KODÁLY Zoltán: *Visszatekintés I. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. S. a. r. és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta BÓNIS Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1964, 77.)

„Kodály Zoltán mondja valahol egy vallomásában, beszámolva fiatalkori népdalkutató útjairól, hogy a népi műveltség csúcса, mintegy kivirágzása a népdal, s döntő bizonyága a nép egységes, eleven kultúrájának.”

(In: ORTUTAY Gyula: *Kis magyar néprajz*. Gondolat, Budapest, 1966⁴, 13; SEBESTYÉN Ádám: *Népdalcsokor. Bukovinai, andrásfalvi népdalok*. Szekszárd, 1976, 3.)

FÜLEP LAJOS:

A magyar népdal a világ csodája, páratlan nagyszerűség, olyan örökség, amit nem pótolhat semmi, a lángésznek semmilyen alkotása, benne örök jelként él a múlt lelke, ő a mi lelkünk anyja, őse, benne érezzük mindazt, amiből lettünk, halljuk, amit már nem is tudhatunk, csak sejthetünk, mint lelkünk legmélyebb rétegeit. A tökéletességnek fölülmúlhatatlan csodája, amilyen csak az lehet, ami nem egy ember műve, hanem ezer meg ezer lélek formálta századokon át, s azt, ami valaha talán egyén műve volt, személytelenné és egyetemessé magasztosította, s ez az, aminél a művészetnek nincs feljebbvaló csodája. Ősi valóság, érzékelhető valóság – több mint művészet – a lélek mitikus világából, mikor nincs külön szó és külön ének, külön gondolat és érzés, racionális és irracionális, szellem és érzék, ösztön és tudat, nincs külön külső és belső világ, hanem elválaszthatatlan egységben él minden, s minden hang, szó, mozdulat, tánc egylényegű nyelve ugyanannak a valóságnak. S mivel az ősi egységen nem mint megszervezett egységben, hanem olyan organizmusban él együtt minden, amilyen az egyén, de végtelenül tágabb, századokat és számtalan egyént befogó határok közt, ezért megnyilvánulásai minden egyénét meghaladóan változatosak és kimeríthetetlenül gazdagok.”

Fülep Lajos (1885–1970) művészettörténész és filozófus: *Nemzeti öncélúság*. In: *Válasz*, 1934; gyűjteményes kiadása: FÜLEP Lajos: *Művészet és világnézet. Cikkék, tanulmányok, 1920–1970*. Vál., szerk., jegyz., bev. TÍMÁR Árpád. Magvető, Budapest, 1976, 178.

BÁRDOS LAJOS:

„A magyar népdal...: valami nagyon új, nagyon tiszta, friss levegő. Szívmelegítő, vérpezsdítő élmény.” (BÁRDOS: *Találkozásom a népdallal*. Muzsika, XVII. évf., 1974. október, 9.)

SEBŐ FERENC:

A hagyományt nem ápolni kell, hisz nem beteg. Nem őrizni kell, mert nem rab. Hagyományaink csak akkor maradhatnak meg, ha megéljük őket!

SÜTŐ ANDRÁS:

„Az anyanyelv és a zenei anyanyelv páros szárnya révén lehetünk önmagunk, bármelyiktől fosztana meg a sors, bénák maradunk. Én azt hiszem, hogy a népdal nemzeti létünk kvintesszenciája.”

A népballadáról és a legmélyebb tartalmak éneklési módjáról:

DOBSZAY LÁSZLÓ:

Valahogy úgy, hogy a népballadák énekesei sem törekszenek a szöveg tartalmát eljátszani, hanem a „Szivárvány havasán” dalmának monumentális egyszerűségével csupán alkalmat adnak a szövegnek megszólalni. És az a „csupán” nem keveset jelent.

(DOBSZAY László (1935–2011) zenetudós, egyházzeneész, karnagy, népzene kutató: *A Sanctus-ének liturgiai méltósága*. Magyar Egyházzene II (1994/1995), 3. szám, 331.)

ERDEI FERENC:

„A magyar népdalok... remekművek. Úgy kristályosodott ki bennük az emberi sors átélése, ahogyan a szénből roppant nyomás alatt gyémánt lesz. Úgy is ragyognak a

népdalok. Sütő fényüket sehol és semmikor nem veszti el. Ragyogásuk mindig fölemel, s a legszívzaggatóbb fájdalmat is megszépítve emberiesíti.”

(Megnyitó beszéd a Magyar Televízió *Röpülj páva!* versenyén, 1969. október 12-én.)

ROBERT SCHUMANN:

„Nagy figyelemmel légy minden népdalra! A népdal valóságos kincsesbányája a legszebb dallamoknak, és betekintést enged a különféle nemzetek jellemének mélyébe.”

(Robert Schumann (1810–1856) német zeneszerző;
idézi: DOBSZAY László: *A hangok világa*, 3. Editio Musica, Budapest, 1969, 2015², 55.)

SÍK SÁNDOR:

„Ó, Istenem, ha az é árva bodza-sípom / Egy századrészét el tudná füttyülni annak, / Amit te mondtál énnekem magadról / Egy parasztdal egyetlenegy sorában!”

(Sík Sándor, költő: *Bocsásd meg*, 1948)

RAJECZKY BENJAMIN a népénekről:

„bár a Kájoni-kancionál dallamait megközelítőleg azonosítottuk, messze nem vettük figyelembe Szabolcsi figyelmeztetését, hogy az éneklési gyakorlat szempontjából az egyházi ének népdalszámba megy.”

(RAJECZKY Benjamin: *Bevezetés*. In: *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse*. Szegő Júlia gyűjtése. Válogatta és szerk. TARI Lujza. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988, 11.)

Pedagógiai útmutatás és divat viszonya:

KODÁLY ZOLTÁN Előszavából a *101 magyar népdal* című könyvből:

„A magyar fiúnak, ma inkább, mint régen, mennél nagyobb darabot kell megismernie a világból. Ismerjen meg a világ zenéjéből is mindent, ami érték. Csak a ponyvairodalmat tartsa távol magától. Legjobb védelem, ha kezébe adjuk a jót. A régi pedagógiának az a balhite, hogy az ifjúság a nagy emberek gondolatait csak silány felhígításban érti meg, ma már múlóban van. El kell tűnni annak a rettenetes „ifjúsági irodalomnak”, amellyel a zene terén még itt-ott gyötrik a gyermekeket, s akkor nem kell féltetni a rossz ízlés bacillusaitól. A tiszta zenei levegőben felnőtt gyermek egészséges marad lelkileg is. Énekelje a magyar ifjú idegen népek dalait, énekelje a maguk nyelvén. Így ismeri meg belőlük a népeket, így tanulja meg jobban a nyelvüket, amire eléggé nem igyekezhet. De előbb magunkat ismerjük meg, hogy el ne tévedjünk a világ rengetegében. Ha házat akarunk építeni, hogy ne ártson neki „szakadó eső, árvíz és fűvó szél.” Kősziklára kell raknunk, nem homokra. A mi kősziklánk más nem lehet, mint az ősi magyar dal.”

(KODÁLY Zoltán: *Előszó*, 1929. In: *101 magyar népdal*. Szerk. BÁRDOS Lajos. Kiadja a Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 1939⁴.)

KÖZÉPKORI SZERZŐK A ZENÉRŐL:

- „Cantare amantis est! – Az énekel, akiben szeretet van!” (Aurelius Augustinus [Szent Ágoston], 354–430)

- „Semmi sem emeli fel a lelket, ad neki szárnyat, szabadítja meg a földi dolgoktól annyira, mint a szent ének, amelyben a ritmus és a dallam valóságos szimfóniát formál.” (Aranyszájú Szent János, †407: *Enarrationes in Psalmum*, 41.)
- „A mi énekünk csupán visszhangja, utánzása az angyalokénak. A zenét az égben találták fel. Körülöttünk és felettünk angyalok énekelnek.” (Aranyszájú Szent János)

Sevillai Szent IZIDOR (556–636), Hispaniában, a mai Spanyolország területén élt teológus, tanító doktor, történész, a kora középkor híres polihisztorja e mondattal tekintett a zenére: „Sine musica nulla disciplina potest esse perfecta – Zene nélkül egyetlen tudomány sem lehet tökéletes.”

A zene, a világegyetem és az ember viszonya:

Musica mundana – musica humana (mikrokozmosz!) – musica instrumentalis; részletesen:

A középkori ember gondolkodásában a zene a világegyetem, a kozmosz rendezett működését tükrözte. AURELIANUS REOMENSIS frank zenetudós, a *Musica* című traktátus szerzője, a középkori zeneelmélet egyik megalapozója így írt erről a IX. században:

„Három fajtája van a zenének: az első a mindenségé (musica mundana), második az emberé (musica humana), a harmadik hangszerekhez kapcsolódik (musica instrumentalis).

A világmindenség zenéje (musica mundana) azokban a dolgokban nyilatkozik meg, amelyeket az égen és a földön látunk. Az ég forgandó. Hogyan lehetséges, hogy az ég gyors gépezete oly halk, néma futással mozogjon? Ha a fülünk nem is veszi észre, de tudjuk, hogy az égen valami zenei összhang uralkodik. Hogyan is kapcsolódnának egyetlen egészbe az olyan különböző elemek, mint a tél, tavasz, nyár, ősz? Ahogyan a citera legalsó húrjainak mélysége nem visz le egészen a némaságig és a magasabbak is csak olyan mértékben vannak megfeszítve, hogy az éles hangoktól el ne pattanjanak, s így az egész összeillő és összhangzó; ugyanúgy látjuk a világmindenség zenéjében is, hogy egyetlen tényező sem bontja meg a másikat saját túlméretezettségével. Mert amit megfagyaszt a tél, azt megolvasztja a tavasz, és amit fülleszt a nyár, azt megérleli az ősz.

Az emberi zene (musica humana) a mikrokozmoszban, vagyis a kisebbik világban hangzik el. Mikrokozmosz: így nevezik a filozófusok az embert. Mi más is egyesíthetné a testetlen, élénk értelmet a testtel, mint valami összehangolás, a mély és magas hangoknak valami harmóniában való egyeztetése? Mi más tudná a test részeit oly módon egyesíteni, hogy egymáshoz illő, arányos részek legyenek, mint a zene?

Harmadik az a muzsika, amely bizonyos *hangszerekhez* van kötve (*musica instrumentalis*). Ilyen hangszer az orgona, a citera, a lant és sok egyéb. De ez a hangszeres zene nem illik a tudomány rendszerébe; benne a hangok feszítés, fúvás vagy ütés útján keletkeznek.”

(Rajeczky Benjamin fordításában kiadta: *Régi muzsika kertje*.

Válogatta. SZABOLCSI Bence. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1957, 30–31.)

A gregoriánról írja Szabolcsi Bence *A zene története* című monográfiájában:

„A gregorián ének

- a világ leggazdagabb dallamkultúrája;
- a Közép-Tenger klasszikus zenéje;
- az egyszólamú zene legdiadalmasabb kivirágzása;
- telített bőség, túlcorduló gazdagság ez a melodika, kisajtott nedve elvirult világtájaknak, ezredéves szüret. Birodalma az emberi hang természetes dallamosságában gyökerező, örök törvények szerint tenyésző-hullámzó melódiaerdő;
- minden dallamszövés forrása és mintaképe, telített bőség, túlcorduló gazdagság;

- az egyszólamúság túlsorduló bőségéből kisarjad a többszólamúság első nyugati formája.”

(SZABOLCSI Bence: *A zene története*. Rózsavölgyi és Társa kiadása, Budapest, 1940, 49–50.)

SIMONE WEIL:

„Gregorián zene. Amikor ugyanazt énekeljük órák hosszat naponta, minden nap, akkor az, ami egy csöppet is alatta marad a legfelsőbb mértéknek, túrhetetlenné válik és kiselejteződik.”

(Simone Weil író, filozófus, 1909–1943)

II. BEVEZETÉS A NÉPI EMLÉKEZETRŐL, A JELES NAPOK RENDTARTÁSAIRÓL, REKORDÁCIÓ ÉS DEVÓCIÓ VISZONYÁRÓL

A hazai folklór-irodalomból nyújt szemelvényt a kezdetektől, Erdélyi János *Népdalok és mondák I–III.* (1846–1848) forráskiadásától a Rajeczky Benjamin által szerkesztett *Magyar Népzene – Hungarian Folk Music I.* (Qualiton LPX 1187 a–b, Budapest, 1963) című első népzenei hangzó kiadványig, valamint több író és költő elemzését tartalmazza:

- *Magyar folklór szöveggyűjtemény I.* Szerk. VOIGT Vilmos. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. Olvasható: <https://www.szaktars.hu/osiris/view/voigt-vilmos-szerk-magyar-folklor-szovegyujtemeny-i-osiris-tankonyvek-2005/>

További ajánlott alapl művek:

1. BALASSA Iván–ORTUTAY Gyula: *Magyar néprajz.* Corvina Kiadó, Budapest, 1980. Olvasható: <http://mek.oszk.hu/02700/02789/html/>
2. ORTUTAY Gyula: *Kis magyar néprajz.* Gondolat, Budapest, 1966⁴.
3. BALASSA Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza.* Gondolat, Budapest, 1989.
4. *Folklór és irodalom.* Szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. Letölthető: <https://sites.google.com/site/porsretvisa/home/folklor-es-iroda-fdns8xwugler;> <https://www.szaktars.hu/akademiai/view/szemerkenyi-agnes-szerk-folklor-es-irodalom-2006/?pg=0&layout=s>
5. KÓSA László: *A magyar néprajz tudománytörténete.* Osiris, Budapest, 2001². Olvasható: <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-neprajz/adatok.html>
6. VARGHA Katalin: *Folklór a magyar művelődéstörténetben. Egy interdiszciplináris konferenciasorozat és a magyar folklorisztika útkeresése a 21. században.* In: *Ethnographia* 124 (2013), 1. szám, 80–108. Letölthető: http://real.mtak.hu/8889/1/Vargha_Ethnographia.pdf
7. CSÖRSZ Rumen István: *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere (1700–1840).* Argumentum Kiadó, Budapest, 2009. (Irodalomtörténeti füzetek 165.) Letölthető: <http://ebookbit.com/book?k=Sz%C3%B6veg+sz%C3%B6veg+h%C3%A1t%C3%A1n+-+A+magyar+k%C3%B6zk%C3%B6lt%C3%A9szet+vari%C3%A1ci%C3%B3s+rendszere+1700-184&lang=hu&isbn=9789634465393&source=sites.google.com#pdf>
8. KÜLLÖS Imola: *Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata.* L'Harmattan, Budapest, 2004.
9. CSÖRSZ Rumen István: *Történelmi hősök helyzetdaltai a 18–19. századi magyar közköltészetben.* In: *Folklór és történelem.* Szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, [2008], 123–138.
10. BÁRTH Dániel: *Történeti folklorisztika Magyarországon.* In: *Etnoszkóp* 2 (2012), 1. szám, 9–21. Letölthető: http://real.mtak.hu/15259/1/etnoszkop_2.1_B%C3%A1rth%20D%C3%A1niel_hu.pdf
11. *A Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVIII. századi kötetei, pl. Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, XIV. kötet Közköltészet 3/A. Történelem és társadalom.* Szerk. CSÖRSZ Rumen István és KÜLLÖS Imola. Universitas Kiadó–Editioprinceps Kiadó, Budapest, 2013.
12. *A Doromb* című közköltészeti szakfolyóirat tanulmányai, lásd: <https://www.reciti.hu/projektek/doromb>

Az alábbi gondolatokhoz lásd:

1. ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz, Budapest, 1999.
2. BÉCSY Tamás: *Kétféle király(ság).* In: *Barokk színház – barokk dráma. Az 1994. évi egri Iskoladráma és barokk című konferencia előadásai.* Szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna. Ethnica Kiadás, Debrecen, 1997, 170–175.
3. MEZEY László: *Athleta Patriae. Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása.* In: *Athleta Patriae. Szent László-tanulmányok.* Szerk. MEZEY László. Szent István Társulat, Budapest, 1980, 19–55. (Hungaria Sacra, 1.)

4. PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum*. A hasonmás szövegét gondozta: HARGITTAY Emil, KECSKEMÉTI Gábor, THIMÁR Attila. Universitas, Budapest, 1995.
5. SZENDREI Janka: *A népszokások tanulságai*. Magyar Egyházzene XVII (2009/2010), 3. szám, 337–340.

NÉPZENE, NÉPDAL:

Népdalnak általános szóhasználat szerint olyan dalokat nevezünk, amelyet földrajzi egységenként, *területenként egységes stilisztikai sajátosságok* jellemeznek; hosszú évszázadokon keresztül *szájhagyomány* útján maradtak fenn és terjedtek; huzamosabb időn át a *társadalom minden rétegének kultúráját* jelentették, amelyet a népzene gyűjtés kezdetére (Vikár Béla, 1896; Kodály Zoltán, 1905; Bartók Béla, 1906; Lajtha László, 1910-es évek) a parasztság őrzött meg. Vö. parasztdal elnevezés Bartóknál.

Népzene: minden élő *hagyományozás útján* terjedő zene, amelyet *sokan hosszú időn keresztül* használtak. Sokféle műfajban él: primitív hangutánzások, egyszerűbb és díszes énekelt dallamok (vokális), táncok, szólóhangszeres és zenekari (instrumentális) darabok. Területenként *variálódik* a gyakorlatból eredően. Az egyes népek zenéi egymástól különböznek és jól felismerhetőek, kölcsönhatás kialakul közöttük. Az eltérő történelmi alakulás mély nyomot hagy minden nép zenéjében.

NÉPSZOKÁS:

Bővebben:

- BARSÍ Balázs OFM: *Az ünnep katolikus teológiájának bibliai alapjai*. Magyar Egyházzene VI (1998/1999), 4. szám, 417–428.
- HOFER Tamás: *Ünnepek a paraszti társadalmakban*. Magyar Egyházzene VI (1998/1999), 4. szám, 429–434.
- *Musica Sacra I–II. Jegyzet a szemináriumok énekóráihoz*. Összeállította: JÁKI Sándor Teodóz. h. n., é. n. [Budapest, 1974.]

A népszokás olyan egy vagy többszemélyes cselekedet, sok esetben drámai cselekmény, amelynek: *szertartásos* jellege van, *alkalmakhoz* igazodó sajátos *jelentéssel, tartalommal* bír. Formája annál szertartásosabb, minél ünnepibb az alkalom, melynek kísérője, vagy éppen a jeles napok kapcsán: tartalmi *kifejezője*, nem kegyelmi, nem szentségi értelemben vett *megjelenítője*. Az ünneplés lényegét hordozza azáltal, hogy a bibliai üdvösség-tényekre emlékezik és áldást kér. Hagyományos cselekedet, azaz huzamosabb ideje gyakorolják, a tovább örökítése évszázadokon keresztül tapasztalás és *szájhagyomány* útján, írás nélkül történt. Szövegében és dallamában *művészi szintű* és kikristályosodott, leszűrt, stilizált alkotás. *Közösségi* jellegű kölcsönös viszonyban, azaz a közösség formálja és egyben a népszokás alakítja is a közösséget. Igazi *communitast* képez és szerves részévé válik egy

közösség nem liturgikus értelemben vett, de abból is eredeztethető *consuetudo*jának, azaz írott és íratlan szokásjogának. Szerves kapcsolatban áll az *élettel*: onnan nőtt ki és alakítóan visszahat rá. Elrendez, formál, szellemet ad, amellelt gazdag érzelmeket és szimbólumokat rejt magában. Befolyásolja az életmódot és a viselkedést. Kulturált életformát teremt, vö. a latin *colo, colere, colui, cultus* ige jelentésével: ápol, diszít, gondot visel, meg- és kiművel, megbecsül, értékkel, nemesít, ünnepet megtart. Ezért stilizált, szertartásos formában valósulhat meg. A teremtett világ rendjét tükrözi és egyúttal nemzedékről nemzedékre ad át egy tudást.

A népszokás az élet minden területét átjárja. Két fő típusa: 1.) emberélet fordulói: születés és keresztelők; gyermek és ifjúkor; esküvő és lakodalom; halottas szokások; mindezekben nyilvánvaló az egyházi szentségekkel és szentelményekkel való kapcsolat; 2.) a kalendárium ünnepei (lásd alább), amelyek a liturgikus naptárhoz kapcsolódnak; 3.) egyéb: gazdasági élethez kötődő szokások.

Sajátos költészeti elemek, ének, tánc, alakoskodások jelennek meg bennük.

JELES NAP:

Azokat a napokat, amelyhez keresztény vagy országtörténeti tartalom, ezzel összefüggésben, ennek tartalmát kifejező állandó szokás vagy hiedelem fűződik, a néprajztudomány jeles napoknak nevezi. Jól mutatják a természettel együtt élő ember viszonyát egyrészt az évszakokhoz, azaz a természethez, másrészt a természetfeletti Teremtőhöz. A jeles napi szokások énekesei, megjelenítői, szerepjátékosai túlnyomó többségében *gyermekek* vagy *tizenéves fiatalok*. Következésképp a hazai, több mint ezer esztendősk iskolakultúra hatása e szokásszövegekben és dallamokban számottevő. A Seplasia-jegyzetcsaládban a napjaink közoktatásában különösképpen jelen lévő jeles napok (pl. karácsony) szokásainak forrásait, iskola-, művelődés- és zenetörténeti előzményeit, továbbá folklorizálódott változatait mutatjuk be.

A jeles napi köszöntők jelentőségéről szólva Kodály Zoltán szavait kölcsönözzük:

„A házról házra járó, jókívánságos köszöntők ma jóformán alamizsnagyűjtésnek látszanak, de nem lehettek-e régen az évszakok fordulópontjaira figyelmeztető, szinte rituális jellegű társadalmi események? A jókívánság a civilizált embernek többnyire üres szó. A régi embernek szinte *varázserejű érték* lehetett, amit szívesen viszonzott tőle telhetően. A sok ünnepi, névnapi köszöntő egy melegebb,

barátságosabb, testvéribb, emberszeretőbb népélet emléke!” (KODÁLY Zoltán előszava a *Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok* kötetében: MNT II, pag. VIII.)

A *RECORDATIO* (ejtsd: REKORDÁCIÓ) latin kifejezés ráemlékezést, visszaemlékezést jelent. A bármilyen fokú oktatási keretben tanító tanárnak, játszó mesternek (*ludi magisternek*) a megfelelő tartalommal ellátott rekordálás az első számú kötelessége. Emlékeztetni a tanítványait és a hallgatóságát a kairosz (kegyelmi idő, vö. Biblia, szentek élete) és a kronosz (fizikálisan mérhető, emberi idő, vö. történelmi események és hősök) történéseire.

Számos esetben alkalmazza a rekordáció kifejezést a római liturgia szövege is. A misztériumjátékok prologusai is emlékeztetésre szólítanak fel, ugyanúgy, mint a február 3-i, ugyancsak a reneszánsz és barokk iskolakultúrából eredő Balázs-járás dunántúli népi szövege: „Hogy megemlékeztessünk Szent Balázs napjára”. Az iskolai színjáték és a történelmi témájú éneklés fő feladata az ősök cselekedeteire és a hittételekre való emlékeztetés szakrális, azaz liturgikus és paraliturgikus (azaz a liturgia mellett élő, többnyire abból kinőtt) vagy egyszerűen a tanév keretébe illeszkedő profán *rendtartás* keretében. A liturgia szertartásos rendet követő, többszereplős, drámai cselekvő történetet hordozó (pl. Isten-megjelenés az evangélium-recitáláskor, átváltoztatás a katolikus és ortodox misében) jellegét tükrözi számos népszokás. Leginkább a több jelenetből álló, jelmezes, hangszeres és táncos székely népi betlehemes játék. Erre utalnak a fent említett, recitatív dallamon énekelt szerepek, iskolai köszöntők, továbbá a székelyföldi Lövete (Udvarhelyszék) községben házról házra járt, hétévente előadott, több jelenetből és hangszeres betétből álló betlehemes játékának kéziratában fennmaradt Alapszabály, más néven „**Betlehemi rendtartás.**” A helybéli, egyébként elzárt földrajzi helyen, a Hargita magaslatain élő közösség szabályzata így hangzik:

„...akik Krisztus születése emlékéen, vagyis a karácsonyi szent ünnepekre betlehemi folytatásban tagok akarnak lenni, azok csak úgy lehetnek, ha a következő feltételeket betartják: nem szabad a kocsmahelységeken forogni, fonóseregbe lányokhoz jární, az utcákon néma csendben kell jární, továbbá nem szabad világi énekeket énekelni. Mindezeket be kell tartani attól a naptól, amikor próbálni kezdik, és tart egészen Vízkereszt napjáig. Ezt a játékot a községi megyebíró, vagy az egyháztanács engedélyével kijelölt megbízható ember vezetheti. Mindezeket a helybéli plébános beleegyezésével. Ezt azért kell innen indítani, mert ez nem gyerekdolog és nem mulatságra való. Evégből a községi előljárástól bizonyítványt kell kérni, amelyet a

járásbeli főszolgabíró helyben hagyhasson, és ezzel az aláírt igazolvánnyal az idegenbe is mehessenek, ne tudja senki akadályozni. Aki ezen alapszabálynak nem tesz eleget, annak büntetése nem lehet egyéb, minthogy abból a szobából, amelyben gyakoroltak, a Kócsár és a Huszár nevű tagok kihúzott karddal kísérik az illető személyt, mezítláb és hajadonfővel, a templomot háromszor megkerülik. Bármilyen zord idő esetén megtartandó és ekkor az elkövetett bűn meg lesz bocsátva. Mindezeket azért, hogy aki ide beáll, mint tag, az tartsa be az említetteket.”

(A lövétei betlehemes játékot – a rendtartással együtt – közzétette: VOLLY István: *Népi játékok II., Betlehemes – Bölcsöske – Háromkirály*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 3–24; „...hanem vagyok Úristen követje...” *A téli ünnepkör dramatikus szokásaiból – Nemzetközi Betlehemes Találkozók játékszövegei*. Szerk. Dr. TÖMÖRY Márta. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest, 2009, 340–362. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/09000/09016/09016.pdf>)

Ez a népi regula az előadott jelenetek rendje mellett a szereplők adventi böjtölését, próbáit és karácsonyi templomlátogatási rendjét, tehát a misztérium ábrázolására való méltó, mondhatni népi liturgikus felkészülését is példamutatóan előírja. A rendtartás böjtölést ír elő e szent szolgálat szereplőinek. Ez az önmegtagadás a misék előtti szentségi böjthöz hasonlítható, amely felkészülés a szentség vételére. Ezt a böjtölést inkább arra rendelték az őskeresztény kortól fogva, hogy az ünnepelni készülő embert méltóvá tegye a szentélybe való belépésre, azaz a valódi ünneplésre. A böjtölés a test visszaszorításával a léleknek nyit teret, valami újat hoz létre, amit csak Isten tölthet be. Nevezhetnénk *szertartásos* böjtnek, liturgikus böjtnek, vagy a nagyböjti himnusz szavával élve: misztériumos böjtnek is. Az adott ünnep misztériuma: egy külső, látható eseménysorban egy láthatatlan, isteni egyesményt tesz jelenvalóvá. A böjt a külsőleg vállalt lemondás, amely belső odaadás megnyilvánulása. A betlehemes, továbbá az ostyahordás, a csillag-, a Balázs- és a Gergely-járás előadója, szereplő és egyúttal rekordáló diákja böjttel és tanulással készül föl a liturgikus eredetű játék méltó bemutatására. A rekordáló szokások a *KOLEDÁLÁS* körébe tartoznak, amely énekszóval történő adománygyűjtést jelent; a Szeged környékiek *kóringyálásnak* vagy *angyali vigasságnak* is nevezik.

S e templomi, iskolai színpadi vagy közösségi népszokás során akár az utcán és családi házaknál megtartott rendtartásnak különösen fontos belső tartalmat adhat az egyes szereplők devóciója. A *DEVOTIO* kifejezés alatt érthetünk felajánlást, fogadalmat, „áhéhatosságot”, belső odaadást és néhány távoli esetben igézést és varázslatot is. Ókeresztény értelemben az embernek a kultuszban, azáltal a kultúrában és az életmódban külsőleg is megjelenő elszánását jelenti, hogy egy vallásos aktussal teljesen, fenntartás nélkül Istennek

szenteli magát. A késő középkori devóciós passiókból kifejlődött barokk misztériumjátékok előadása a korabeli színjátszó diák és a nézősereg közös devócióját jelenthette. Az ünneplés tartalma, fegyelme és sajátos rítusa, a rekordáció sikere annál nagyobb, minél hitelesebb az egyes szereplők devóciója. Fontos tényező, hogy a devóció őszintesége és a rekordáció, a rituálé külső formája védőkeretet nyújt az elhangzó szövegeknek és dallamoknak. Nem csoda, hogy egyes kifejezések, szókapcsolatok, szövegcsoportok, dallamok – a maguk kisebb-nagyobb változatosságában – átélték évszázadok viharait, és ma is ugyanazt a tartalmat és művészi szépséget hordozzák, hatni képesek a XXI. században is.

A Seplasia-jegyzetcsaládban bemutatott iskolai és a népi színjátszás modernségét az is mutatja, hogy játékos formában, legtöbbször a recitatív vagy kikiáltó rímes versmondás klasszikus eszközét alkalmazva tud mély tartalmú igazságokat közvetíteni, miközben kialakítja a rend (szertartás) és a szimbólumok iránti fogékonyságot is. A bibliai és apokrif eredetű jelenetek, valamint allegorikus szereplők (pl. Irgalmasság, Igazságosság, Bölcsesség, Szeretet, tulajdonságok, érzékszervek, bűnök) fellépése révén pedig folyton összekapcsolja a Kronosz és a Kairosz síkját.

A jegyzetben olvasható drámaszövegek és népénekek kétféle idősíkon mozognak. Egyrészt a bibliai alapú üdvösségtörténet kegyelmi síkján, amit görög szóval *khairosnak* nevezünk. Ezt hívja a drámaelmélet univerzális időnek. Ebben a síkban, ha úgy tetszik, a legfelső színpadon szólalnak meg a gimnaziális kéziratokból idézett csíksomlyói és a betlehemes esetében máshonnan származó misztériumdrámák és hangzik el alsófokú iskolai kéziratok kancionálékból a dramatikus népénekekkel végigénekelte Krisztus- és Mária-életrajz.

A történeti témájú iskoladrámák és historikus népénekek viszont az emberi időben, a *khronos* világában, a középső, tehát a földi teret bemutató színpadon hangoznak el. E két síkot az allegorikus figurák szerepeltetése, a történeti játékokban is ábrázolt hit- és országvédő hős, az *Athleta Christi–Athleta Patriae*, azaz Krisztus katonája és a haza bajnoka köti össze. A *defensor*, azaz védelmező hivatás szép példáit vonultatják fel a történeti iskoladrámák, akik közül Szent László király és Zrínyi Miklós személyét emeljük ki. Ez az ország- és kereszténységvédő hivatás a Szent Koronával történő királykoronázás középkori liturgikus szövegeiben is szerepel: „ut sit indefessus regni huius et populi tui gubernator et infidelium expugnator [...] Ecclesiae tuae sanctae et fidei christianae defensor”. A lovag Szent László király remekműnek tekinthető, az 1190-es évekből származó himnusza *Regis regum civis, ave* – *Áve, égi király híve* kezdősorral (lásd: Seplasia 4. jegyzet, XIII/5. fejezet) ugyanezeket a koronázási kifejezéseket alkalmazza Szent Lászlóra: „Regem regum es agressus, / sis

defensor indefessus / et athleta patriae”, immár liturgikus keretekben elsőként megemlítve a *Patria*, a *Haza* kifejezést. Ebben az együttesen kairosz-kronosz szemléletű, sajátos országszemléleti, iskolakultúra-alapú összefüggésrendszerben „állítjuk színpadra” vagy „énekeljük meg” a történeti forrásokból kiválasztott hősoket.

III. A KALENDÁRIUM RENDSZERE ÉS ÜNNEPEI

A csízió ismerete (csillagászat, mezőgazdaság, liturgia)

Alapvető irodalom:

- SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve*. S. a. r. GAZDA István. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1985.
- BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium 1–3. [1. Karácsony, húsvét, pünkösd. 2–3: a kalendárium ünnepei]* Mandala Kiadó, Szeged, 1998. Világhálón: Ünnepi Kalendárium 1. (December 1. – június 30.): <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/>; Ünnepi Kalendárium 2. (Július 1. – november 30.): <https://mek.oszk.hu/04600/04657/html/>; vagy: <http://mek.niif.hu/04600/04656/html/index.htm> és <http://mek.niif.hu/04600/04657/html/index.htm>; Karácsony, húsvét, pünkösd a világhálón: <http://mek.niif.hu/04600/04645/html/index.htm> vagy: <https://mek.oszk.hu/04600/04645/html/>

A tanítók, előénekesek és komédiások legfontosabb jellemzője, hogy ismerik a csíziót, azaz a naptárat. A csízió szó a latin *cisioianus* szóból származik. A naptárat már az 1190-es években papírra vetett (a *Halotti Beszéd* első magyar nyelvemlékünket is tartalmazó!) *Pray-kódex* is így említi. Ugyanis január 1-je Jézus Krisztus körülmetélése ünnepe, amely latin neve: *Circumcisio Domini Nostri Jesu Christi*. Következésképp minden naptárban elsőként a *Circumcisio* szó látszott, ezért az egész ünneprendet *cisio*, magyarosan *csízió* névvel illették eleink.

Az esztendő beosztását a teremtett világ rendje, **a csillagászati napfordulók** határozzák meg:

1. A téli napforduló: a leghosszabb éjszaka és a legrövidebb nappal: december 21. A csillagászati tél kezdete.
2. A tavaszi nap-éj-egyenlőség: március 21. (Johann Sebastian Bach (1685–1750) születésnapja is!) A csillagászati tavasz kezdőnapja.
3. A nyári napforduló, azaz a leghosszabb nappal: június 21. A csillagászati nyár kezdete.
4. Az őszi nap-éj-egyenlőség: szeptember 23. A csillagászati ősz kezdete.

Ehhez kapcsoljuk a mezőgazdasági-népi-paraszti kultúra évkörét:

- Tavaszkezdés: április 24-e, Sárkányölő Szent György napja (kiemelt határnap!)
- Nyárkezdés: május 25-e, Szent Orbán pápa napja
- Őszkezdés: szeptember 29-e, Szent Mihály arkangyal napja (kiemelt határnap!)
- Télkezdés: december 8-a, Eketiltó/Földtiltó Boldogasszony (Szeplőtelen Fogantatás) ünnepe

A magyar népi hónapnevek:

Boldogasszony hava –	január
Böjtelő hava –	február
Böjtmás hava –	március
Szent György hava –	április
Pünkösd hava –	május
Szent Iván hava –	június
Szent Jakab hava –	július
Kisasszony hava –	augusztus
Mindent hava –	október
Szent András hava –	november
Karácsony hava –	december

Hónapnevek csillagképekkel – hexameterben mondandó:

Kos, bika, ikrek, rák, az oroszlán és arató szűz,
Mérleg után ollós, nyilas és bak, kanta halakkal.

(Lásd: SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve*. S. a. r. GAZDA István. Könyvtérképező Vállalat, Budapest, 1985, 36–37.)

A LITURGIKUS ÉS NÉPI ÜNNEPREND ÉS PÉLDÁI A JEGYZETBEN

A kozmosz rendjéhez igazodik a keresztény (liturgikus és paraliturgikus) ünneprend és annak nyomán az **európai népek, benne a magyarság ünneprendje**. Ennek alapvetése:

- a. Jézus Krisztus, a Nap születését a IV. századtól a téli napfordulóhoz (december 21.) kötötték, mert attól kezdve növekednek a nappalok. Ezért van december 25-én Jézus születése, **karácsony** (Nativitas Domini) ünnepe.
- b. Jézus Krisztus előfutára, az utolsó nagy próféta, Keresztelő Szent János, a keleti, görög (bizánci) hagyományban Szent Iván születése ünnepét pedig a nyári napfordulóhoz (június 21.) kapcsolták, ezért van Keresztelő János születésnapja június 24-én (oka: fél évvel karácsony előestéje előtt), és ezért tartjuk a **Szentivánéj** középkori eredetű népi szertartását a június 24-re virradó éjszakán.

Ennek az ünneprendnek bibliai alapja Keresztelő Szent János mondata: „Jézusnak növekednie kell, nekem pedig kisebbednem.” (János-evangélium 3,30) Ezért tehát Krisztus születése (téli napforduló) után fél évig növekednek a nappalok; a Keresztelő születésnapja után fél évig pedig csökkennek a nappalok.

c. **A húsvét** (Pascha, Resurrectio) számítása (computus): a tavaszi nap-éj egyenlőséget (március 21-ét) követő első holdtölte utáni első vasárnap. Minden esetben március 22-e és április 25-e közé esik. Ezt megelőzi a 40 napig tartó nagyböjt ideje, amelynek kezdőnapja hamvazószerda (Dies Cinerum). Az ezt megelőző nap a farsangzáró húshagyókedd (Carnisprivium, más néven Privicarnium). Tehát a Hold mozgásától, állásától függ húsvét dátuma, és ezzel együtt azt határozza meg, hogy hosszú-e a farsang vagy rövid.

Húsvét után 40 nappal tartják Jézus Krisztus mennybemenetele (Ascensio Domini) ünnepét, amelyet a nép – az addig tartó húsvéti áldozási időszak miatt – áldozócsütörtöknek nevez.

A húsvétot követő 50. napon van **pünkösöd** (Pentecostes) ünnepe (ld. pünkösödölés, pünkösdikirályné-járás). A húsvétól áldozócsütörtökig vagy pünkösdig terjedő időszakot *zöldfarsang*, vagy a húsvéti báránypára való tekintettel *bárányparsang*nak nevezik.

Ünnep- és vasárnap-elnevezések:

A római liturgia szerint az egyes ünnepek és vasárnapok nevét az adott jeles nap misekezdő énekének, az introitusnak a kezdőszava adja. Ezeket a latin kifejezéseket a mindennapi élet sokféle területén (pl. oklevélkiadás, krónikák) alkalmazták, nemcsak az egyházi terminológiában.

A Mária-ünnepekről és a **Boldogasszony** tiszteletéről: Seplasia 1. jegyzet, IV/1.

ADVENT: a karácsonyt megelőző négy hét.

- Az elnevezés eredete: Adventus Domini: úrjövet, a karácsonyt megelőző 4 hetes időszak, a Szent András apostol napjához (november 30-hoz) legközelebb eső vasárnapkal kezdődik. A görög rítus szerint 6 hetes. A várakozás, a csend ideje.
- Adventi vasárnapok elnevezése (kezdőénekének kezdőszava): 1.) Ad te levavi – Hozzád emelem; 2.) Populus Sion – Sion népe; 3.) Gaudete – Örvendjete; 4.) Rorate

– Harmatozzatok, a magyarországi változatban: Memento nostri Domine – Emlékezzél meg, Uram, mirőlunk!

- Főbb szokásai:
 - a hajnali, ún. Rorate-mise Szűz Mária tiszteletére; lásd az *Ó, fényességes szép Hajnal* éneket: Seplasia 4. jegyzet, XVI. fejezet.
 - lucázás (december 13.), lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV/4.
 - Szentcsalád-járás (december 15–23.).¹
 - ostyahordás (december 20–23.), lásd: Seplasia 4. jegyzet, X/5.
- A karácsony ünnepét megelőző és egyes helyeken (pl. Székelyföld) azt követő héten tartják a **BETLEHEMES JÁTÉKOKAT**. Lásd:
 - A történeti betlehemes játékok és A népi betlehemes játékok: Seplasia 1. jegyzet, V/1.
 - Advent-karácsonyi legendaballadák, Mária-altatók: Seplasia 1. jegyzet, VI/1.
 - A dramatikus népénekek közül: Csordapásztorok: Seplasia 4. jegyzet, XI/2.
- **December 24-e, Ádám és Éva napja**, szenteste napja, moldvai csángó elnevezéssel karácsony szenvedje;
 - középkori hagyomány szerint az Ádám-játék és folklorizálódott formában az Ádám-siralom napja. Lásd: Seplasia 2. jegyzet, III/6.
 - Ordo Prophetarum (Seplasia 2. jegyzet, I/3/A.) és misztériumjáték Jézus Krisztus megtestesüléséről (Seplasia 2. jegyzet, III/5.)
 - Paradicsom kőkertjében: Seplasia 4. jegyzet, XI/2. Nyitóének
 - Felkelék én jó regvel hajnalba: Seplasia 4. jegyzet, II/6/b ének

KARÁCSONY (december 25; Puer natus est nobis – Gyermeke született nekünk)

nyolcadának szokásai, példákkal lásd:

- Bölcsőcske / bölcsőske: Seplasia 1. jegyzet, V/1.

¹ **Szentcsalád-járás:** az apokrif hagyományokat is magába olvasztó népi áhítat együttérzéssel szemléli a Betlehemben és környékén szállást kereső Szent Családot, különösen a várandós Szűzanyát. A népi tradíció advent zárásaként, a karácsony előtti kilenc napon keresztül, általában december 15–23. között sok helyütt tartja a *Szállást keres a Szent Család*, más néven *Szentcsalád-járás* szokását. Ennek során kilenc család összeáll, hogy naponta felváltva a Szent Családot ábrázoló képnek vagy szobornak, tehát a Szent Családnak otthont adjanak. Az esti Úrangyala-harangszó idején egymáshoz elviszik a Szent Család szobrát vagy képét, égő gyertyák között a házioltárra helyezik. Majd előtte ájtatosságot végeznek: imádkoznak, énekelnek, ezzel befogadják saját családjukba és életükbe a Szent Családot, benne Szűz Máriát. Előfordul, hogy a szálláskereső Szent Családról *szenvedje estjén*, azaz december 24-én énekelnek.

- Regölés (december 26–27.), lásd Bucsu, Dozmat és Kávás regölését kottás kiadásban: Seplasia 1. jegyzet, IV/2. fejezet.
- Aprószenteki korbácsolás (december 28.), lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV/4.

VÍZKERESZT ünnepe (Epiphania Domini – az Úr megjelenése): **január 6.**

Tractus Stellae ~ Csillagjáték liturgikus dráma: Seplasia 2. jegyzet, I/3/E; népi Háromkirály-járás énekei: Seplasia 1. jegyzet, I/C.

FARSANGI színjátékok és énekek (vízkereszttől, január 6-tól húshagyókeddig):

1. Archaikus szokások, iskolakultúra és tavaszvárás: a farsang szokásaiból (elmélet és gyakorlat) fejezet; benne: Kánai menyegző (*Az igaz Messiás már eljött*), farsangi regölés, talalaj, sardó, húshagyókeddi böngösiratás: Seplasia 1. jegyzet, IV/5.
2. Szűz Mária és Szent József eljegyzése ünnepe, január 23. Lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV/5.
3. Mitológia és mulattatás: Bacchus a XVIII. századi kollégiumokban; lásd a Bakhus-komédia elemzését: Seplasia 3. jegyzet, III/6., kiadását: Seplasia 3. jegyzet, V/1.
4. A Lázár-játék (dúsgazdagolás, „ördög-betlehemes”): Seplasia 1. jegyzet, V/2.
5. Balázs-járás (február 3.): Seplasia 1. jegyzet, V/3.
6. Gergely-járás (március 12-én, már nagyböjt idején): Seplasia 1. jegyzet, V/4.

NAGYBÖJT (Quadragesimae): a húsvétot megelőző 40 nap

A nagyböjti vasárnapok elnevezése: 1.) *Invocavit* – Hozzám kiált; 2.) *Reminiscere* – Emlékezz meg, Isten; 3.) *Oculi mei* – Szemeim; 4.) *Laetare* – Vigadozzál; 5.) *Judica* – Ítéld meg.

1. Virágvasárnap (Húsvétvasárnap előtt egy héttel): Kiszehajtás és villőzés, lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV/6.
2. Passióéneklés virágvasárnap és nagypénteken: Seplasia 4. jegyzet, X/3.
3. Lamentációk (Jeremiás siralmi) éneklése nagycsütörtökön, nagypénteken és nagyszombaton: Seplasia 4. jegyzet, X/4.
4. A passiójátékok világa, Csíksomlyó iskolája, elemzés: Seplasia 2. jegyzet, III.; teljes Csíksomlyói Passiójáték kiadása: Seplasia 2. jegyzet, IV/1.
5. Krisztus-, Mária- és Péter-siralmak, Aranymiatyánk legendaballada: Seplasia 1. jegyzet, VI/2.

6. Az archaikus népi imádságok fő témája a passió, lásd: Seplasia 4. jegyzet, I–II.

HÚSVÉT

A húsvéti vasárnapok elnevezései: 1.) Resurrexi – Feltámadtam; 2.) Quasi modo infans – Mint ma született kisdedek; 3.) Misericordia Domini – Az Úr irgalma; 4.) Jubilate – Ujjongjatok; 5. Cantate – Énekeljtek; 6. Vocem jucunditatis – Örvendező szóval.

Húsvétvasárnap:

- Ludus paschalis ~ Quem quaeritis liturgikus játék: Seplasia 2. jegyzet, I/3/E.
- Húsvéti misztériumjáték (Csíksomlyó, 1772): Seplasia 2. jegyzet, IV/2.
- Népi Jézus-keresés / Krisztus-keresés és a zöldágjárás: Seplasia 1. jegyzet, IV/7.
- Dramatikus népének: Úr Krisztus feltámadása, lásd: Seplasia 4. jegyzet, XI/2.

PÜNKÖSD: Pentecostes, introitus: Spiritus Domini; a Húsvét utáni 50. nap

Népszokásai: pünkösdi királyválasztás, pünkösödölés, pünkösikirályné-járás, hesspávázás, törökbasázás, lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV/8.

ÚRNAPJA: az Oltáriszentség (Eucharisztia) ünnepe

A Csíksomlyói Úrnapi Játék kiadása: Seplasia 2. jegyzet, IV/3.

SZENTIVÁNÉJ: Keresztelő Szent János születése ünnepe, a **június 24**-re virradó éjszaka

Szertartásos tűzugrás és a virágok vetélkedése, lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV/9–10.

A NEMZETI SZENTEK, ORSZÁGVÉDŐK TISZTELETE ÉS HISTÓRIÁI

Naptári rendben:

- **Szent László (lovag)király**, uralk. 1077–1095, ünnepe: **június 27**. Élete, tisztelete, himnusza, népénekei, énekelt életrajza: Seplasia 4. jegyzet, XIII/5.; balladás összefüggések: Seplasia 1. jegyzet, IV/2–3.; iskoladráma-kiadás: Seplasia 3, V/2.
- **Antióchiai Szent Margit** országvédő, ünnepe: **július 13/18**. históriája: Seplasia IV. jegyzet, XIII/8.

- **Szent Ilona** római császárné, ünnepe: **augusztus 18.** Históriaja: Seplasia 4. jegyzet, XIII/10.
- **Szent István** első magyar király (uralk. 997–1038), ünnepe: **augusztus 20.** Élete, himnusza, szekvenciája, verses zsoltosmája, népénekei, énekelt életrajza: Seplasia 4. jegyzet, XIII/2.
- **Szent Kozma és Damján** vértanúk, ünnepük: **szeptember 26/27;** históriaik: Seplasia 4. jegyzet, XIII/9.
- **Árpád-házi Szent Imre** herceg, ünnepe: **november 5;** históriaja: Seplasia 4. jegyzet, XIII/4.
- **Szent Márton** katona-püspök, ünnepe: **november 11;** élete, tisztelete, históriai: Seplasia 4. jegyzet, XIII/1.

Reggeli népi zsoltosma, a **SZENTHÁROMSÁG-OLVASÓ:** Seplasia 4. jegyzet, X/2. fejezet.

AZ EMBERI ÉLET FORDULÓIHOZ:

1. **ESKÜVŐ ÉS LAKODALOM;** szertartásrendjét és énekeit lásd: MNT III. = *Magyar Népzene Tára III/A–B, Lakodalom.* Szerk. KISS Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955–1956. Letölthető:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_03A/?pg=0&layout=s és
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_03B/?pg=3&layout=s
2. **HALÁL: November 1-je, Mindenszentek ünnepe és november 2-a Halottak napja.** Mindenszentek ünnepén a névtelen üdvözült lelkeket ünnepli a kereszténység, 2-án a tisztítóhelyen (purgatóriumban) szenvedő, üdvösségre váró lelkekért könyörög. A **halottvirrasztó** énekeket lásd: Seplasia 4. jegyzet, X/6.

MEZŐGAZDASÁG ÉS ÜNNEPEK

A mezőgazdasági esztendő részletesen – figyeljük meg a *beszédes ünnepneveket*:

- 1.) **Február 24-e, Jégtörő Mátyás** apostol napja: a népi jóslás szerint, ha Mátyás talál jeget, akkor megtöri, ha nem talál, akkor csinál. A négyévente szokásos szökőévben február 24-e jelenti a szökőnapot, és akkor egy nappal tolódik ez az ünnep.
- 2.) **Március 25-e, Gyümölcsoltó Boldogasszony** (Annuntiatio=angyali üdvözet, lásd: Lukács-evangélium 1,26–38) napja: a kerti munkák kezdete, gyümölcsoltás napja. Néhány, déli területen a tavaszi gabonák vetésének kezdete. Énekpélda: *Mikor Máriához az Isten angyala...*: Seplasia 4. jegyzet, XI/2. a dramatikus népénekekben
- 3.) **Április 23-a, Szent Adalbert**, históriája: Seplasia 4. jegyzet, XIII/3.
- 4.) **Április 24-e, Sárkányölő Szent György** katona-vértanú (†303) napja a legfontosabb mezőgazdasági határnap az I. félév során.
 - Szent György **históriája**: Seplasia 4. jegyzet, XIII/7.
 - ekkor hajtották ki a **szarvasmarhákat**;
 - az ország nagy részén ekkor kezdték el a tavaszi búza, az árpa, a kukorica és a krumpli (pityóka) **vetését**.
 - Hajnalban Szent György-harmatot szednek.
 - A középkorban országos oktavális (nyolc napos) bíraskodásokat tartottak.
 - Másnap, **április 25-én, Szent Márk** evangélista napján tartják a települések határában a búzaszentelő körmeneteket (litania maior) népénekekkel.
- 5.) **Június 29-e, Péter–Pál** apostolok napja vagy **július 2-a, Sarlós Boldogasszony** (Visitatio=Mária és Erzsébet találkozása, lásd: Lukács-evangélium 1,39–56) ünnepe: az aratás kezdete. Népéneke: *E napon Istenünk...* és *Magasztalja...*: Seplasia 4. jegyzet, XI/2. fejezetben, a dramatikus Jézus-életrajz részeként.
- 6.) **Augusztus 15-e, Nagyboldogasszony** (Szűz Mária mennybevétele) ünnepe: az aratás zárása. Misztériumjáték Csíksomlyóról: Seplasia 2. jegyzet, IV/2.; legendaballada: *Hatvanhárom évet betöltött Mária...*: Seplasia 1. jegyzet, VI/3.
- 7.) **Augusztus 20-a, Szent István** első magyar király (uralk. 997–1038) ünnepe: a frissen aratott gabonából sült kenyér megáldásának napja, innen a név: kenyér-ünnep. Szent István élete, himnusza, szekvenciája, verses zsolozsmája, népénekei, énekelt életrajza: Seplasia 4. jegyzet, XIII/2.

- 8.) **Szeptember 8-a, Kisboldogasszony** (Szűz Mária születése, ének: *Nyisd meg, Uram, nyisd meg...*: Seplasia 4. jegyzet, II/6.) ünnepe (északi vidékeken) vagy **szeptember 29-e**, Szent Mihály napja (az ország nagy részén): az őszi búza és a rozs **vetésének** kezdete. A vetőmagot a katolikusok szenteltvízzel és Jánosnapi borral, a reformátusok imádsággal hintik meg. A magvető csak férfiember lehetett. A vetőmagot abból a nyakba akasztható lepedőből végezték, amelyből a karácsonyesti vacsorát ették, és amiben viszik szenteltetni az ételt húsvét hajnalán.
- 9.) **Szeptember 29-e, Szent Mihály** napja a legfontosabb határnap a II. félév során:
- Országvédő szereppel képe látható a magyar Szent Koronán.
 - Az őszi, és egyben a legnagyobb közösségi ünnep, a **szüret** kezdete.
 - A **kisfarsang**, más néven zöldfarsang kezdete, amely november 25-ig, Szent Katalin napjáig tart.
 - A középkorban országos oktavális (nyolc napos) bírásokokat tartottak.
 - Ekkor terelték haza a **szarvasmarhákat**, a juhokat és a kecskéket, kivéve az alföldi rideg állattartás területeit.
 - Ezen a napon kezdődött a **kukoricafosztás**, más elnevezéssel: tengerihántó (lásd: Arany János balladája), máléfejtő (Erdély), bontó (székelyek).
 - A mennyországot pallosával őrző Szent Mihály arkangyal a földi ország, a városok (lásd: pozsonyi Szent Mihály-kapu), a települések és az utolsó ítélet angyalaként a temetők őre is, emiatt őszi-jelkép, vö. Ady Endre: Párisban járt az Ősz...
 - A **miskakancsó**: „mihók” = miskakancsó, miska, mihók, vö. a német „Michaelsminne”: céhkancsoul is szolgáló cserépkorsó, melynek feje huszárcsákós emberfejet, hasa, öle pedig zsinóros dolmányt formáz. Elmaradhatatlan rajta a kígyó hullámos alakja. Bálint Sándor szerint a kígyó a középkori ikonográfia maradványa: Szent Mihály itt a kancsón a kígyó képében kísértő, leselkedő Sátánt kényszeríti arra, hogy az emberek áldomásait, tisztaságát a részegítő bor meg ne rontsa! Aracs és Pannonhalma freskója bajusszal és zsinóros ruhában örökíti meg az Arkangyalt! Mezőtúr, Mezőcsát, Hódmezővásárhely, Szeged fazekasai készítették.
- 10.) **Október 26-a, Szent Demeter** (Dömötör, Demetrios, †306) katona-vértanú, Sirmium–Száva-szentdemeter szülöttjeként Magyarország (képe látható a Szent

Koronán) és kiemelten Szeged egyik patrónusa ünnepe, ezért a Szeged-környéki **dömötörözés**, egyben juhász-elszámoltatás és hálaadás napja.

- 11.) **November 11-e, Szent Márton** (316–397) katona-püspök, Savaria–Szombathelyen születve Magyarország egyik védőszentje főünnepe. Tisztelete és énekelt életrajza, népekei: Seplasia 4. jegyzet, XIII/1.
- a. Az **újbor** megkóstolásának ideje, amit december 27-én, Szent János apostol-evangélista napján áldottak meg. Innen származik az, hogy a vendégségben beköszönéskor *Márton poharat*, elbúcsúzáskor *János-poharat*, más néven *János-áldást* iszunk.
 - b. A Márton-napon a legtöbb földesúr **lakomára** hívta meg a jobbágyait; akkor számoltatták el és vették fel az új béreseket (*Béreslegény, jól megrakd a szekeret...*) és a cselédeket.
 - c. Országszerte e napon kezdődött a **tollfosztás**.
 - d. Palócföldön nyírfaággal suhintották meg a szarvasmarhákat.
 - e. Márton napján általában leesik az első **hó**, ezért mondják az Őrségben: „Márton betakarja palástjával a határban a jézust”, mert Márton a hófehér színű palástját odaadta a szegénynek, a jézus pedig a gabonaszemet jelenti, mert népünk tudatában minden egyes gabonaszemen Jézus képe látható, hiszen abból lesz a kenyér (vö. úrvacsora, eucharisztia).
 - f. Márton madara: a **holló**, mert aznap kezdenek el károgni.
 - g. Elmaradhatatlan a Márton **lúdja**: „Aki Márton napján libát nem eszik, az egész évben majd éhezik!”
- 12.) **December 8-a, Eketiltó/Földtiltó Boldogasszony** (hivatalos nevén: Szeplőtelen Fogantatás) ünnepén: teljesen lezárták a kerti és a mezei munkákat *Gyümölcsoltó* ünnepéig.
- 13.) **December 21-e, Szent Tamás** apostol napja: a **disznóvágás** alkalma, hogy legyen friss hús karácsonyra és a vízkereszt utáni (farsangi) lakodalmak asztalára.
- 14.) **Január 6-a**, vízkereszt ünnepe és húshagyókedd között: farsang – addigra megforrt az újbor, lefőzték a pálinkát és levágták a disznót, tehát megtarthatták a 3 napos lakodalmakat!

A legtöbb népszokás azért esik a december 8. és március 25. közötti időszakra, mert:

- 1.) akkor a hideg időjárás miatt nem volt mezei és kerti munka, továbbá a téli esték hosszúak, ezért jobban ráértek az emberek;
- 2.) addigra megforrt az újbor, lefőzték a pálinkát, betakarították a gabonát és a gyümölcsöket, levágták a disznót és a birkát, tehát lehetett farsangolni vízkereszt után;
- 3.) mindezek lelki alapja: öröm Jézus Krisztus születése, a Fény győzelme fölött.

Gondoljunk arra, hogy Magyarország és Erdély területén az 1950-es, 1960-as évekig nem volt villanyvilágítás, a gázlámpák a nagyvárosokat segítették. A bakter (éjjeli őr) világított a lámpásával, lásd: Seplasia 4. jegyzet, XVI, fejezet! A fény-éhség nagy volt, tehát felértékelődött a csízió szerepe.

Népszokások, jeles napok – alapvető IRODALOM kottapéldákkal, elemzésekkel, hangzó kiadványokkal:

- BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium 1–3. [1. Karácsony, húsvét, pünkösd. 2–3: a kalendárium ünnepei]* Mandala Kiadó, Szeged, 1998. Világhálón: Ünnepi Kalendárium 1. (December 1. – június 30.): <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/>; Ünnepi Kalendárium 2. (Július 1. – november 30.): <https://mek.oszk.hu/04600/04657/html/>; vagy: <http://mek.niif.hu/04600/04656/html/index.htm> és <http://mek.niif.hu/04600/04657/html/index.htm>; Karácsony, húsvét, pünkösd a világhálón: <http://mek.niif.hu/04600/04645/html/index.htm> vagy: [https://mek.oszk.hu/04600/04645/html/Hangzó kiadása:](https://mek.oszk.hu/04600/04645/html/Hangzo_kiadasa)
PAKSA Katalin: *Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban. Bálint Sándor születésének 100. évfordulójára.* Készült: MTA Zenetudományi Intézet–Néprajzi Múzeum, Bp., Akadémiai, 2004. (A lemez száma: AKKCD 13/2004.)
- MNT II. = *Magyar Népzene Tára II. Jeles napok.* Szerk. BARTÓK Béla–KODÁLY Zoltán. S. a. r. KERÉNYI György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. Letölthető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/
- KERÉNYI György: *Magyar énekes népszokások.* Gondolat, Budapest, 1982, 36–54.
- *Magyarország zenetörténete I., Középkor.* Szerk.: RAJECZKY Benjamin. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 487–537. https://mersz.hu/dokumentum/m200mz1_1
- TÁTRAI Zsuzsanna–KARÁCSONY MOLNÁR Erika: *Jeles napok, ünnepi szokások.* Planétás Kiadó, Bp. 1997. (Jelenlévő Múlt sorozat)
- *Magyar Néprajz V. Magyar Népköltészet.* Főszerk. VARGYAS Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. Olvasható: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/05/249.html>
- *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Főszerk. DÖMÖTÖR Tekla. Szerk. HOPPÁL Mihály. Munkatárs: BARNA Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Különösen a következő fejezet: TÁTRAI Zsuzsanna: *Jeles napok–ünnepi szokások*, 102–264. oldal!) Olvasható: <https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/07/index.html>
- SZÉKELY László: *Csiki áhítat. A csiki székelyek vallási néprajza.* Szent István Társulat, Budapest, é. n. [1997] (Előszó: ERDÉLYI Zsuzsanna.)

Népszokások – jeles napok: a legfontosabb HANGZÓ forráskiadványok:

1. RICHTER Pál (főszerk.): *Magyar Népzenei Antológia. Digitális összkiadás.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet, Budapest, 2012.
2. PAKSA Katalin: *Karácsony, húsvét, pünkösd a zenei néphagyományban. Bálint Sándor születésének 100. évfordulójára.* Készült: MTA Zenetudományi Intézet–Néprajzi Múzeum, Bp., Akadémiai, 2004. (A lemez száma: AKKCD 13/2004.)

3. *A kis Jézus aranyalma – Régi magyar karácsonyi énekek és köszöntők: Eredeti felvételek a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete és a Néprajzi Múzeum archívumából.* Válogatta és szerkesztette: PAKSA Katalin. hangrestaurálás: NÉMETH István. Budapest, Allegro Thaler Kiadó, 2004. (A lemez száma: MZA 072)
4. BODOR Anikó–PAKSA Katalin: *Vajdasági Magyar Népdalok V. Jeles napi szokások és jeles időszakok énekei.* Fórum Könyvkiadó – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Újvidék–Zenta, 2016.
5. TARI Lujza: *Bukovinai székely betlehemesek.* CD-ROM, Arcanum, Budapest, 2006.

IV. A KÖZÉPKORI KÖLTÉSZET ÉS NYOMAI A NÉPHAGYOMÁNYBAN, ELSŐSORBAN A SZOKÁSSZÖVEGEKBEN ÉS A NÉPBALLADÁKBAN

1. A BOLDOGASSZONY ÉS A PATRONA HUNGARIAE TISZTELETE

- BÁLINT Sándor: *Ünnepi Kalendárium I–II.* Szent István Társulat, Budapest, 1977. <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/index.htm>; <http://mek.oszk.hu/04600/04657/html/index.htm>
- HETÉNY János: *A magyarok Máriája. Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza.* Szent István Társulat, Budapest, 2011. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 24.)
- TÁNCZOS Vilmos: *Csíksomlyó a népi vallásosságban.* Nap Kiadó, Budapest, 2016.
- *Mária Anya – Mária Anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint.* A kötetet sajtó alá rendezte, szerkesztette, az egyes fejezetek és a könyv bevezető tanulmányát írta és jegyzeteit készítette: MEDGYESY S. Norbert. Szent István Társulat, Budapest, 2019.

Az archaikus költészetben, a néplélekben, az apokrif népi imádságokban gyakran előkerül a Boldogasszony alakja. A magyarság Mária-tisztelete az ősi, a keresztény államalapítás előtti Boldogasszony-kultuszra vezethető vissza. Szent István király uralkodása idején (1000–1038) egy inkulturáció történt: az egészen tiszta és gyermeket váró Boldogasszony (Csík és Gyimes hagyományában: a Babba Mária) alakjában a nép a továbbiakban – teológiai problémák nélkül – Szűz Máriát tisztelhetette.

Boldogasszony / Babba Mária tisztelete: az őshaza, a honfoglalás és államalapítás korában, a régi magyarok hitvilága szerinti istenasszony, akitől minden jót származtattak. Elsősorban gyermekáldásért és jó termésért fohászokdottak hozzá, az anyai eszmény égi megtestesülését látták benne. Mivel a régiek hite szerint (is) végtelenül tiszta, szép, amellet várandós vagy gyermeket szült, ezért a Boldogasszony alakját – keresztény inkulturációként – az államalapítás és egyházszervezés idején (XI. század) nyugodtan alkalmazták Szűz Máriára. A Boldogasszonyt a felcsíki székely és a gyimesi csángó (elsősorban kosteleki) néphagyomány Babba Máriának nevezi, és néhány esetben azonosítja a Csíksomlyói Szűz Máriával. A *babba* gyermeknyelvi szó a székely és csángó nyelvjárásban *szép, csinos, gyönyörű, tiszta, fényes* jelentésű. A kifejezés problémamentesen alkalmazható a szeplőtelenül fogantatott (Maria Immaculata), azaz tiszta szép Szűz Máriára. (A Szeplőtelen Fogantatás ünnepe december 8-a, jelképe a Csíksomlyón is látható Napbaöltözött Asszony.) Ősi képzet maradványaként a D-betű alakú újhholdat is nevezik Babbának, a holdvilágot pedig Babba Mária lámpásának.

Ennek köszönhetően Magyarországon a Mária-ünnepeket valamilyen Boldogasszony névvel illetik (pl. Kis-, Nagy-, Gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó, Sarlós, Eketiltó). Egyedül a magyar

nyelv mondja, hogy „*asszonyunk* Szűz Mária” (vö. latin Sancta Maria, olasz és spanyol Santa Maria, francia Sainte Marie, német Heilige Maria / Jungfrau, angol Holy Mary). Nem véletlen, hogy Szent István király Nagyboldogasszony tiszteletére alapította meg az Árpád-ház nemzetségi monostorát Székesfehérvárott, ahol halála napján, 1038. augusztus 15-én Szűz Máriának ajánlotta, középkori jogi értelemben örökségbe (hereditas-birtok) adta fiatal országát, és ahol 1540-ig koronázták és többségében temették a magyar királyokat.

Ettől kezdve hazánk Mária országának (Regnum Marianum) tekinthető. A Hartvik püspök által fogalmazott Szent István-legenda így ír minderről: „Szent István a szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: «Ég Királynője, e világ jeles újjászerezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, és a papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nekik utolsó istenhozzádót mondva lelkemet kezedbe ajánlom.»” (Kiadta: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szerk. és bev. ÉRSZEGI Géza. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, 48–49.)

Bálint Sándor (1904–1980) néprajzkutató, művelődéstörténész így ír a Boldogasszonyról:

„A magyarság sokszor emlegetett nőtiszteletének alig van szebb hajtása, mint Boldogasszony kultusza. A Boldogasszony már pogány őseink szemében a virágzó, termékeny, diadalmas életnek forrása és szimbóluma. Égi matriarcha ő, a parasztlelet matriarchalizmusának eszményképe, aki gyermekekkel áldja meg híveit, gondoskodik a jószágról és a föld terméséről, vigyáz a családra és a szülőföldre, aki az élet férfias keménységét a teremtő szerelem ajándékával szenteli meg. A Szeged-vidéki menyasszonynak még ma is meg kell innia a *Boldogasszony poharát*, a gyerekágyas menyecske most is a *Boldogasszony ágyát* fekszi. Az örök asszonyinak ez a pogány dicsérete Szent Gellértet annyira megragadta, hogy meglátván benne a Mária-tisztelet előképét, a két kultuszt csodálatos bölcsességgel kapcsolta össze. Elrendelte, hogy a Szent Szüzet a magyarok nyelvén Boldogasszonynak nevezzék. A magyarság így igen korán a szívébe zárta Máriát, hiszen nincs a Boldogságos Szűz életének olyan mozzanata, amely a pogány magyar léleknek idegenkednie kellett volna, mert Mária életének „legérthetlenebb” pillanata: a galamb képében a Szentlélektől való fogantatása is, mintegy párhuzamra talál Emesének a turulmadártól való teherbeejtésében, az Árpádok királyi nemzetségének világrajövetelében. Nem csoda tehát, hogy a magyarság misztikus Mária-élménye, az asszonyi sorsról való magasztos felfogása is ebből az ősi, mitikus Boldogasszony-örökségből táplálkozik a mai napig: a Boldogasszony népe így érkezett meg mindörökre Mária országába, a Regnum

Marianum szentistváni közösségébe. Az európai keresztény kultúra leglelke a Mária-szimbólum. Az európai világ mindig akkor virágzott, amikor hajlandó volt Mária örök részét választani: az önfeláldozás boldog örömét, a lélek evilági és mennyei részének szelíd harmóniáját, az alkotássá magasztalt életet.”

BÁLINT Sándor: *A Boldogasszony nyomában*. Előadás a Magyar Rádióban 1945. augusztus 15-én. A Magyar Rádió Rt. Archívumában található gépirat alapján közzétette: CSAPODY Miklós: „Nehéz útra keltem” *Beszélgetések Bálint Sándorral*. Bába Kiadó, Szeged, 2004, 39–41.

Lásd továbbá: BÁLINT Sándor: *Boldogasszony vendégségében*. Veritas, Budapest, 1944. Letölthető: <http://www.bucsujaras.hu/balint.htm> (Mária-kegyhelyek leírása.)

A későbbi évszázadokban Szent István ország-felajánlása a lelki fontossága mellett közjogi értelmet nyert: Szűz Mária hereditas-birtokként, azaz valóságos jogi örökségként, birtokként kapta meg ezt a hazát, ezért – még a dualizmus korban kiadott ima- és énekeskönyvek képe és felirata szerint is – Magyarország örökös királynőjének tekinthető. A magyar nemes alapjában véve országvédő katona, aki – Szent László király (uralk. 1077–1095) példáján – Szűz Mária vitéze is, hiszen az Istenanya örökségét védi az első király testamentumának eleget téve. A Magyarok Nagyasszonya tiszteletének egyik apostolaként herceg **Esterházy Pál** (1635–1713) nádor, költő és zeneszerkesztő a törökök kiűzése idején kegyhelyek alapításával vagy újjáépítésével (pl. Osló, Boldogasszony, Fraknó, Kismarton), mariazei zarándoklatokkal és Mária-atlaszok kiadásával serénykedett. Az *Emlékezzél meg, Istennek dicsőséges Anyja, Magyarok Nagyasszonya...* kezdetű imádságot Esterházyhoz köti a hagyomány (lásd: *Éneklő Egyház* [továbbiakban: *ÉE*] 1155–1156. oldal). Számos népének, verses és prózai imádság, prédikáció született a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére. A szakrális képzőművészet Szűz Máriát fején – szintén közjogi okból – a Szent Korona másolatával ábrázolja, legtöbbször magyar szentek, István és László királyok társaságában. Magyarok Nagyasszonya (Magna Domina Hungarorum, Patrona Hungariae) főünnepét Vaszary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek kérésére XIII. Leó pápa 1896-ban október második vasárnapjára engedélyezte, az államalapítás óta élő, buzgó hazai Mária-tisztelet jeleként. A máig érvényes ünnepet 1914-ben áttették október 8-ra.

Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) néprajztudós *...Magyarországot a Máriára bízta...* című tanulmányának (1990) bevezetésében így ír a nemzeti Mária-tiszteletről:

„A magyar vallásos közgondolkodás századokat átfogó ívének egyik pillére a Mária-eszmeiség, a Patrona Hungariae-gondolat. Az országot védő Istenanya kultuszát, mint tudjuk, Szent István alapozta meg, amikor fia, Imre herceg hirtelen halálával utód nélkül maradt. Szent László a lovagi eszmény jegyében továbbfejlesztette. Nagy

Lajos, Zsigmond, majd Mátyás már történeti örökségként ápolta. Az újjászülető barokk katolicizmus a kultusz körét még tágította, új tartalmakkal gazdagította. Így pl. a „Napbaöltözött Asszony – Mulier amicta Sole” alakjában. Máriát a török elleni harcok és a győzelem jelképévé avatta, szinte egyetemessé, majd hogynem kozmikus távlatúvá emelte. Mind e magasztos törekvéseket történelmünk sok válságos időszakanyomorúsága fokozta, s az egész nép körében „Boldogasszony Édesanyánk – Mária Anyánk” személyes élményévé tette. Szent István gesztusát a magyar sors hitelesítette. [...] Mária misztikus erejét Szent István az ország számára kérte – beleértve a népet is. A nép a Patrona Hungariae-szerepkört egyénre bontotta, saját életére vonatkoztatta. Nap mint nap igényelte, tiszta bizalommal kérte. Kérte? Kéri még ma is. Esdi. Egyre jobban, ahogy erre gyűjtési adataink, új énekeink utalnak. [...] Ezek az énekek a Szent István–Patrona Hungariae spirituális szövetség eszmekörébe visznek minket, így kissé jellemzik is a népi nemzeti gonolkodásmódot és sorsot, és megértetik velünk – közölt énekeink révén is – a hazai Mária-kultusz hőfokát.” (Legutóbbi kiadása: *Mária Anya – Mária Anyánk*, 2019, 826–827.)

A kiváló lészpedi csángómagyar énekes, Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona így szólt az ország felajánlásáról Erdélyi Zsuzsannának a baranyai Mekényesen, 1977. március 28-án: „...hát mét hogy Szent István az országot, Magyarországot a Máriára bízta? Mé't? NA!!! Magyarország a Szűz Máriára van bízva Szent Istvántól!...”

A jegyzetben több énekszöveggel idézett Mária-költészethez kapcsolódva a Mária-altatók és Mária-síralmak édesanya-képéről így ír Erdélyi Zsuzsanna *Üdvözlégy, gyenge oltovácsotska...* című tanulmányában:

„Mind a síralom-, mind az altató-műfaj a Mária-költészet azon talán két legszebb csoportja, melynek valamiképpen sokkal több emléke maradt fenn a néphagyományban, mint a hivatalos énekeskönyvekben. Még a néphagyományon belül is kiemelt szerepet nyert a jámbor gyakorlatban, mivel olyan érzelmi sűrűsödést váltott ki a nemzedékek asszonyaiban, mely biztosította számára a megtartó személyi kötődést. Biztosította azért is, mert Mária a nép tudatában több mint az Istenfiú anyja. Túllép a vallás keretein és szinte egyetemes anyaként él a lelkek mélyén, mindenek kezdetén, Ő az antikvitás Magna Mater-e, vagy a még előbbi Ősanyák. Világanyák keresztény Istenasszonya, Boldogasszonya. Öregeim lelkében vele kezdődik és fejeződik be minden, Ő a Minden. A hit világában éppen úgy, mint az életben magában. Modern lélekbúvárok feladata lenne nyomozni e bonyolult lelki szövevényt

mély rétegeiben, mind egyéni, mind közösségi viszonylatában. Bizonyára volnának, akik ebben – egyénre bontva – az anyaöl-anyakép-anyatudat-védettség komplexusnak még a méhen belüli magzati életből eredő ösztönjegyeit látnák. Községi méretben meg a matriarchátus állapotában a kollektív tudatalattiban rejtőző élménynyomait.”

ERDÉLYI Zsuzsanna: „Üdvöz-légy gyenge óltoványotska.” *Kisdéd-ünnep. Mária altatók.* Új Írás XIX (1979), 12. szám, 33. (Teljes: 33–48. Gyűjteményes kiadása: ERDÉLYI Zsuzsanna: *Múltunk iratlan lírája. Az archaikus népi imádságműfaj háttérvilága.* Kalligram, Pozsony, 2015, 302–321.)

A Boldogasszony az archaikus népi imádságoknak is kedvelt alakja, részlet:

Égen megyen egy madár,
Nem madár, szárnyas angyal,
Szárnya alatt szent ótár,
Szent ótárba igaz hit,
Igaz hitbe Boldogasszony.

(ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék.* Gondolat, Budapest, 1976.)

2. A CSODASZARVAS-KÉP ÉS VÁLTOZATAI A KLASSZIKUS IRODALOMBAN ÉS A NÉPHAGYOMÁNYBAN

A REGÖLÉS

Irodalom:

- Legteljesebb kritikai szöveg- és dallamkiadás: MNT II, 807–987, nr. 776–876. Letölthető: https://adplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/
- Összefoglaló elemzés: PAKSA Katalin: *Magyar népzene-történet.* Balassi Kiadó, Budapest, 1999, 2012⁴, 57–61. (2 CD-lemezzel.)
- PAIS Dezső: *Reg. A régi magyarság szellemi életének kérdésköréből.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 75 (1949).
- FETTICH Nándor: *A regösénekekről.* Ethnographia 69 (1958), 352–380.
- SZENDREI Janka: *A regösének balkáni rokonsága.* MTA I. Osztályának Közleményei 23 (1966), 221–232.
- SZENDREI Janka: „Szent István szolgái.” *Egy regös-motívum német párhuzama.* Ethnographia 85 (1974), 315–329.
- VARGYAS Lajos: *A regösének problémájának újabb, zenei megközelítése.* Ethnographia 90 (1979), 163–191.
- KÉZAI Simon: *Gesta Hungarorum (A magyarok viselt dolgai).* Bollók János fordításában kiadta: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Közpkor (1000–1530).* Szerk. MADAS Edit. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992, 103–125; a csodaszarvasról: 105. Szabó Károly fordítása a világhálón: <http://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm>
- *Arany János összes költeményei I–II.* Szerk. KERESZTÚRI Dezső. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. (Rege a csodaszarvasról). A világhálón: <https://mek.oszk.hu/00500/00597/00597.pdf>

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy az archaikus csodaszarvas-jelkép milyen szokásszövegekben és históriás énekekben van jelen kultúránkban: a regölés szokásában, egy szlavóniai vadászénekben, egy Szent László-históriában és a mennybe vitt leány (Júlia szép leány, Márton szép Ilona) balladájában.

A regölés szövege, motívumai, jellegzetességei, európai párhuzamai

A regölés a legősibb népszokások egyike. Motívumokban gazdag szövege és ősi, ütempáros dallama történelem előtti, archaikus sítusréteg része. Magyar nyelvű változatai a honfoglalás és az államalapítás időszakára vezethetők vissza. A népszokás az új Fény, Jézus Krisztus születésének ünnepéhez, a karácsonyhoz; alapjában véve, őseredetét tekintve a téli napfordulóhoz (december 21.) kapcsolódik. Népünk ugyanis azt tartotta hosszú évszázadok óta, hogy az ilyenkor elmondott varázserejű jókívánásoknak biztosan lesz foganatja az újesztendőben. A regölés ezért elsősorban bőségvarásló és a házasodás előtt álló párokat összeéneklő, egybevarásló szokásrend. December 26–27-e estéin fiúgyermekek járták bundába öltözve, kezükben csörgős bottal és köcsögdudával jelezve az ének ritmusát.

A regölésben meglevenedő csodaszarvas-kép a legszebb a regösénekek motívumai közül. Kézai Simon *Gesta Hungarorum* (1282–1285) című művének, egyúttal az első fennmaradt teljes magyar krónikának első fejezete regéli a következő eseményeket: Ménróth, a hunok és magyarok ősatyja, fiaival Perzsiába költözött, ahonnan a csodaszarvast üldözve Meothisz (az Azovi-tenger) ingoványába kerültek, és ott öt esztendeig tartózkodtak. Innen vándoroltak át Scythiába (Szittyországba): „Történt pedig, hogy egy nap vadászni igyekeztek Meóthisz ingoványaiba, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott aztán végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek az apjukhoz, s beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meóthisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le.” (Bollók János fordítása)

A népmondák szerint nemcsak a Meothisz vidékéig, hanem egészen mai hazánkig, a Kárpát-medencéig vezette a csodaszarvas a hunokat és a magyarokat. Arany János ezt verselte meg a *Rege a csodaszarvasról* című költeményében. A nyugat-dunántúli, pl. az alábbiakban olvasható bucsui és dozmati regölés soraiban isteni követté válik a csodaszarvas, aki homlokán a napot, oldalán a holdat és a csillagokat hordozza. Az ősi, a kereszténység előtti hitvilágban élő mitikus állat, a csodaszarvas Szent István király szolgáinak énekében immár a kereszténység által is elfogadott Isten-követté, azaz angyallá változott.

A regölés szövege a kereszténység előtti, ősi hitvilág származéka. Ugyanis a „regölni” kifejezés a nyelvészek (pl. Pais Dezső) és a néprajzkutatók szerint ősvallásunk papjának, a

táltosnak (más esetben a sámánnak) varázsigéjére, révületbe ejtő szertartás-kifejezésére, a „reg” szóra vezethető vissza: „Hej, regő rejtő...”, valamint Kénos (Udvarhelyszék) hagyományában a „dehó reme-róma” kiáltás. A regösének azonban – még a honfoglalás előtt – más, iráni (perzsa), bizánci, szláv és kaukázusi hatást is magába fogadott. Végleges formáját az Árpád-korban, az államalapítás után nyerte el.

A regölésben három történeti réteg olvad össze:

- 1.) ősi, pogány (samanisztikus) hagyomány;
- 2.) honfoglalás előtti, délkelet-európai mitologikus és bizánci keresztény hagyomány;
- 3.) honfoglalás utáni, Szent István- és Szent László-kori, XI. századi réteg.

A népzene kutatás a regölést a magyar nyelvterület két határvidékén: a Nyugat-Dunántúlon (Sopron, Vas, Zala, Veszprém és Somogy megyékben) és keleten, a Székelyföldön fedezte fel (ld. kénosi reg), valamint a moldvai csángók között urálás, hejgetés néven ismeretes, amit Újévkor járnak a legkeletibb magyarok.

A regölés fő részei a következők:

- Beköszöntés: „Kelj fel, gazda, kelj fel..., Nem vagyunk mi rablók..., Szent István szolgálói...”
- Szarvasének: „Amott keletkezik egy szép kerek pászit..., Csodafiú szarvas... ezer ága-boga... ezer misegyertya...”
- Bőségkívánás: „Adjon az Úr Isten egy hold földön száz mérő búzát...”
- Párok összeéneklése,összeregölése: „Összecsöndörödjének, összepöndörödjének...”
- Induló (bekéredzkedés): „Kicsoszogjunk, becsoszogjunk...”
- Adományvárás: „Adjanak egy pár garast... Széken ül a gazda...”

A regölés szarvas-motívumának nyugat-európai, a latin rítusterülethez tartozó párhuzama Szent Egyed és Szent Euszták legendájában olvasható. Hatásuk elsősorban az ikonográfia területén mérhető:

- A bencés rendi **Szent Egyed (Aegidius, Athén, 640 k.–Saint-Gilles, 720 k., ünnepe: szeptember 1.)** szülei halála után az örökségét szétosztotta a szegények között, és Görögországból (Hellasból) Galliába, a mai Franciaország területére ment. Provence-ban remetéskedett. Legendája szerint az Úristen egy szarvastehenet küldött hozzá, hogy tejével táplálja. Wamba király egy vadászaton rálőtt a szarvasra, de Egyed a saját testével fogta föl a nyílvesztőt. A király ezután Egyednek adományozta ezt a területet,

ahol monostort alapított, amelyet halála után róla neveztek el. Legfontosabb magyar vonatkozása: Szent László király 1091-ben Somogyvárra, a Szent Egyed-monostor megalapításához közvetlenül Saint-Gillesből hívott bencés szerzeteseket. Egyed a XIV. század óta tisztelt Tizennégy Segítőszent egyike, járványok, dögvész, elmebaj és terméketlenség ellen hívják segítségül. (BÁLINT Sándor: *Ünnepi Kalendárium*, szept. 1.)

- **Szent Euszták (Eustachius, Eustatius, Leusták;** magyar változatban néhol Lestár, Léstyán; II. század; ünnepe: szeptember 20.) Placidus néven Traianus római császár (Kr. u. 98–117) hadvezéréként szolgált. Egy vadászat alkalmával egy szarvas jelent meg neki, amelynek agancsai között a megfeszített és egyben fénykoszorús Krisztus volt látható. Euszták a családjával együtt megtért, amiért sok üldözést szenvedett. Hadrianus római császár (Kr. u. 117–138) Eusztákot a feleségével és a fiaival együtt vadállatok elé vettette, majd megolvadt ércben elégették őket. Életét a magyar kódexirodalom nem, de a *Gesta Romanorum* XIII. századi novellagyűjtemény említi. A Tizennégy Segítőszent egyikeként kérték segítségét, valamint a vadászok és erdészek tisztelték kiemelten, ezért kultusza a szintén szarvas- és Krisztus-látomásban részesült Lüttichi Szent Hubert németalföldi püspökével (†727; ünnepe: november 3.) keveredett. Euszták magyarországi vonatkozása ugyancsak Árpád-kori: IV. Béla király (1235–1270) a Csepel és Budafok közötti csúti premontrei monostort Euszták oltalmába ajánlotta; a garábi premontreieknek pedig Hubert lett a patrónusa, ezért kettejük tisztelete összemósódott. Mezey László (1918–1984) kodikológus, irodalomtörténész szerint: „A szarvas-csoda az Árpádok ősi családi birtokának egyik igen régi alapítású monostortemplomában az Euszták-patrocínium révén a keresztény kultusz formáiban és keresztény értelmezésben mutatta be a király családjának az Árpádok eredetmondáját. A király midőn Eusztákra hivatkozott, nem utolsó sorban a csodaszarvasra is gondolhatott.” (MEZEY László: *Az Árpádok eredetmondája és a csúti alapítás*. Filológiai Közlöny IV (1957), 3–4. szám, 427–429.

Lásd: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FilologiaiKozlony_1957/?pg=438&layout=s

A palóc Pásztó (Nógrád m.) hagyományában a **regélés** és a hevesi Tiszanánán a **remélés** az ivómultság végső szakaszát, a szintén nógrádi Nagybárkányban a regélés a farsangi multság húshagyókeddi befejezését jelenti. (*Rajeczky B. Írásai*, Bp., 1976, 236.)

A regölés dallama

A regölés dallama népzeneinknek legarchaikusabb, még történelem előtti rétegébe tartozik. A zalai regösének őrzői a legtisztábban a Kodály Zoltán által „regös-kvintnek” nevezett zenei jelenséget. Ütempáros ritmusa és dallamának „primitív” egyszerűsége erre a bizonyíték. Ez a dallamforma valójában az emberiség zenei ősnyelvének, zenei univerzáliájának maradványa, amely a regölés mellett a gyermekjátékdalokban, valamint a lucázás, a farsangi talalaj-ének, a farsangvasárnapi sardózás, a virágvasárnapi kiszehajtás szokásában és a pünkösödölés néhány tételében (pl. Elhozta az Isten piros pünkösöd napját...) maradt fenn napjainkig. Az említett népi szokásdallamok gregorián énekek közül legszembetűnőbb hasonlóság a XV. gregorián mise *Gloria*-dallamával (lásd: *Éneklő Egyház* 421–422) és az ibériai (hispaniai) mozarab *Pater noster*rel van. Ez nem azt jelenti, hogy a gregorián vagy a mozarab ének vette át a néphagyományból a dallamformát vagy fordítva, hanem azt, hogy mindegyik esetben egy zenei ősnyelv más-más szerepkörben alkalmazott megnyilvánulásáról van szó. Az egyik egy egyházi értelemben vett liturgikus szerepkör (*Gloria* és *Pater noster*); a másik pedig az egykoron lelkieken gazdag, mindenben az égre tekintő népelethez kötődő „liturgikus”, valóban szertartásszerű funkció. Kodály Zoltán így ír erről az ősnyelvről: „a regösének a gyermekdallal együtt egy sokkal nagyobb emberi közösség sajátja. Mindenütt, amerre a hexachord-melodika mutatkozik, elsősorban a németeknél, szlávoknál találhatunk a mieinkkel rokon ütempárokat. Még szélesebb körre terjed ki a formája. Az ütempárok, vagy általában rövid motívumok vég nélküli ismétlése ott van, mint jellemző forma, minden primitív nép zenéjében, sőt fejlettebb népek megmaradt ősi hagyományaiban is. Ezt őrizte meg a gregorián zsoltár-ének. A gyermek, mint egész fejlődésében, dalában is újra átéli az ember őskorát. Ezért kezdi zenei életét a „primitív” ismétlő formával.” (KODÁLY Zoltán: *A magyar népzene*. Editio Musica, Budapest, 1989¹⁰, 54.)

Összefoglalás a regölésről: a karácsonyhoz és újévhez, tehát eredendően a téli napfordulóhoz kötődő népszokás, amit fiúgyermekek jártak bundába öltözve, csörgős bottal, láncsal, köcsögdudával a kezükben. A regösének a történelem előtti, archaikus időket összekapcsolja az európai és hazai középkor zenei világával, a sámánéneket a keresztény hittal, a mitikus csodaszarvast pedig Isten angyalával és Szent István király szolgálival. Ősi, „pogány” hagyományt keresztény ünnep keretében éltet tovább. Emellett a házasulandókat is összeregöli, ezzel a szeretetet, az élet továbbadását, a szaporaságot, az anyai hivatást, az Életet hirdeti. Ennek méltó megéléséhez anyagi bőséget is, elsősorban gabonát és bort kíván.

A regöséneket a regösök, más néven az *énekmondók*, latin kifejezéssel a *jokulátorok*, középkori magyarsággal szólva az *igricek* örökítették tovább. A regösök nagy ünnepeken, sorsdöntő évfordulókon regélték, mitikus formában elmesélték az ősök nagy tetteit és az ezzel összefüggő isteni jeleket. Tették mindezt történelem előtti, ősi, ütempáros dallamon. Megőrizve ezzel az emberiség és benne a magyarság zenei ősnyelvét.

Regös misztérium a vasi Bucusi községből:

Öreg emberektől gyűjtötte Sebestyén Gyula 1899-ben, lejegyezte Lajtha László. Közzétette: MNT II, 945–957, nr. 855. Lásd alább!

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/14296/?t=00%3A00%3A17#record-183406>;

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/14296/?t=00%3A01%3A45#record-184257>;

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/14305/?t=00%3A00%3A10#record-194670>

Gyakorlati kiadása: VOLLY István: *Népi játékok I.* Budapest, 1938, 22–26; VOLLY István: *Karácsonyi és Mária-énekek.* Szent István Társulat, Budapest, 1982, 36–42, 250–251, nr. 8.

Letölthető: http://ppek.hu/szit-pdf/Volly_Istvan_Karacsonyi_es_Maria_enekek_facsimile.pdf

Egyik lehetséges magyarázatát adja: RMDE I, 47–52.

Hangzó változat az 1966-os gyűjtés szerint:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/8762/?t=00%3A00%3A11#record-50475>

Bucusi község Vas megyében, Szombathelytől nyugatra található, ma osztrák-magyar határtelepülés. Magyar többség mellett horvátok és németek is lakták. Sebestyén Gyula 1899-ben itt gyűjtötte az alábbi misztériumot Bognár Józseftől, Szakály Istvántól, Jelenics Istvántól, Pomokovics Istvántól és testvérétől, Ferencről; azoktól, akik az 1860-as és 1870-es években utoljára járták a magyar ősköltészet e gyémántmaradványát.

A bucsui regös misztérium a regölés szokásának legterjedelmesebb formája. A regölés, a rekordálás, az adománygyűjtés és a színjáték elemeit hordozza. Megjeleníti a a regölők beköszönését, majd a német, az olasz és a magyar asszonyt és utóbbinak vendéglátását, azután Szűz Mária altatóját, végül pedig Szent István király és a csodaszarvas találkozását. Kórusének is szerepel benne, amely a refrénnel – „hadd legedegeljen” – nyomatékosítja, szinte figyelmezteti a Szentkirályt: ne nyilazza le a Csodafiúszarvast, mert ő Isten követe. Emellett a totemállatnak a törzsi társadalmakban a népet jelentő, azt éltető szerepe volt, azaz, ha lenyilazták, akkor vele együtt a nép is kihalhatott. A kórusének szerepe hasonló az ókori görög drámák kórus-tételeihez vagy liturgikus litániaformákhoz, ebben az esetben viszont elsősorban ráolvasó szerepe van. A bucsui regölés a drámai megjelenítés

varázslással összefüggő formája, amelyben keresztény tartalmak keverednek pogány hagyományokkal.

A bucsui misztérium formája hat részből áll: az 1–2. és a 6. rész a regölés szokásos, pogány eredetű motívumait hordozza. A középső, 3–5. rész a karácsony keresztény tartalmához kötődik: az örömondók hirdetik Jézus Krisztus megszületését a német, az olasz és a magyar asszony ablakában. A népnevek a középkori Magyarország városi népcsoportjaira: a szászokra és egyben a nyugat-dunántúli városok, pl. Sopron német polgáraitra utalnak; az olaszok a középkori hazai városokba telepedett újlapin népeket, pl. itáliaiakat, franciákat, flamandokat és vallonokat jelentik. A magyar asszony szinte lakomával: ökörrrel, borral, cipóval, mogyoróval, kappannal és a katona által megkeresett forintokkal várja a regösöket. A 4. részben („S ahol az égen”) három madár tűnik föl, akik magas mennyországot világosítják, és a varázsének kéri, hogy ugyanezt tegyék Jeruzsálemmel is. Jeruzsálem az újszövetségi értelemben az Eucharisziával ellátott földi keresztény templomot és egyúttal a mennyei várost, azaz az üdvözültek helyét és sokaságát jelenti. A három madár képében az Úristent, Szent Péter apostolt és Szent Mihály arkangyalt idézik. Szent Péter az apostolok fejedelme, a Szikla, az első pápa, akinek 245 templomot szenteltek a középkori Magyarországon (Mező András adatai szerint). Szent Mihály arkangyal a mennyei seregek vezére, kezében lángpallossal a Sátán legyőzője és az ég „kapusa”, a lelkek fogadója, Isten ítéletének végrehajtója és nem utolsó sorban a regös misztérium faluja, Bucsú község XIV. században alapított templomának a védőszentje. Az ötödik rész („Amott vagyon egy tövis tölgyfa”) Betlehembe kalauzol: Szűz Mária altatja Gyermekeit, Jézust, e rész a késő középkortól élő és a barokk korban felvirágzott Mária-altató-költészet rokona. A 6., zárórész a Csodafiúszarvasé, aki Isten követeként ezer ágas koronáján gyertyákat hordoz; a visszatérő, ráolvasásszerű felszólítás, „hadd legedegeljen”, azaz hadd legelészgessen, kéri Szent István királyt, hogy kímélje meg e mitikus tüneményt.

Recitatív dallamában a szokásos regöskvint gyakran szerepel.

Szereplők (a gyűjtésnél 15 legény) és jelmezeik:

Bucsú községben házasuló legények regöltek karácsony és újév között azoknál a házaknál, ahol eladó (házasulandó) lány volt, vagy ahol mulatságra összejöttek. Az eredeti forma: a Hadnagy, a regösök és a zsákos csapatosan érkeznek a Hadnagy vezetésével. Viseletük: csizma, szűk nadrág és dolmány. A hadnagy tollas csákót tesz a fejére; a többi szintén vagy pántlikás rozmaringággal díszített süveget. Panyókára vetett kis szűrt hordanak a vállukon. Némelyik az arcára nagy bajuszt és szakállt köt vagy kormot ken. Kurtaszárú pipát is hozhatnak magukkal. Dob gyanánt bádogsütőt hoznak, a láncos és csörgős regösbot, továbbá a köcsögduda és ha lehetséges, a

cintányér ugyanúgy természetes kelléke a bucsui regölésnek is. Egyikük nagy zsákokat cipelt az ajándékok számára. Az összegyűjtött élelmet a regölés végeztével közösen elköltötték, a pénzt borra és muzsikusra fordították. Előfordult, hogy hangszeres zenészekkel járták a házakat.

Első rész: a regösök beköszönésképpen énekelnek:

1.

Moderato

Er - re lel - tük föld - nek nyo - mát:
 Ki há - za ez? Jám - bo - ré - e,
 Jám - bor em - ber la - kik ben - ne?

Második rész: adománykérés

HADNAGY (előlép és hangosan kiáltja):

Dicsértessék a Jézus neve! Eljöttek, eljöttek Szent István király szolgálói, készek a szolgálatra, a régi szokást meg akarjuk tartani, akár kívül, akár belül! Mondjuk-e vagy nyomjuk?

HÁZIAK: Mondjátok!

REGÖSÖK (énekelnek és a regösbotokkal böködik a földet):

2.

Ül asz - tal - nál gaz - da u - ram
 Hej, re - gő rej - tem, rej - tem,
 Hej, re - gő rej - tem, rej - tem!

3. Mellette ül gyenge hölgye, – Hej, regő rejtem, rejtem, – Hej, regő rejtem, rejtem!
4. Selyem övön bársony erszény, – Hej, regő rejtem, rejtem, – Hej, regő rejtem, rejtem!
5. Abban vagyon háromszáz garas, – Hej, regő rejtem, rejtem, – Hej, regő rejtem, rejtem!

6. Százat adjon regösöknek, – Hej, regő rejtem, rejtem, – Hej, regő rejtem, rejtem!
7. Százat lelkünknek üdvére, – Hej, regő rejtem, rejtem, – Hej, regő rejtem, rejtem!
8. Századikkal élünk-halunk, – Hej, regő rejtem, rejtem, – Hej, regő rejtem, rejtem!

Harmadik rész: karácsonyi örömhirdetés és a magyar asszony lakomája

9.

E-löbb, e-löbb az öröm-mondó O-lasz asszony ab-lakára

Mondjunk új örömet, Mondjunk új örömet!

10. Mihelyt hallá olasz asszony – költögeti iját-fiát: – Mondjunk új örömet!
11. Kelj fel, kelj fel, ijam-fiam, – íme, mondják – boldog Bötlehembben, – a zsidai várban, – a jó házban, – kiseded Gyermekek, – mi urunk Jézus. – Mondjunk új örömet, – Mondjunk új örömet!
12. Előbb-előbb az öröm-mondó – német asszony – ablakára – mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!
13. Mihelyt hallá német asszony – költögeti – iját-fiát: – mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!
14. Kelj föl, kelj föl ijam-fiam, – íme, mondják, – boldog Bötlehembben, – a zsidai várban, – a jó házban, – kiseded Gyermekek, – mi Urunk Jézus, – mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!
15. Előbb-előbb az öröm-mondó – magyar asszony – ablakára – mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!
16. Magyar asszony nem imígy-amúgy adja – kiseded Gyermekek – áldomását, – Mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!
17. Levágatja magyar asszony – vágó ökrét, – mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!
18. Kivonatja magyar asszony – hordó borát, – mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!
19. Kisedeti magyar asszony – kemence cipóját, – véka mogyoróját, – sárgalábú kappanát, – katona forintját, – mondjunk új örömet! – Mondjunk új örömet!

Negyedik rész: a három madár megjelenése

20. S ahol az égen három szép madár (lásd a kotta 1. sorában)
21. Az első szép madár... (lásd az alábbi kotta 1–4. sorában):

S a-hol az é - gen há - rom kis ma - dár! Az el - ső
szép ma - dár! Az, ki - nek az fe - je a - ra - nyos:
Még az is úgy vol - na mi U - runk Úr - is - ten;
Kelj fel, hold, ne menj be! Vilá-go-sít-sad ma-gos meny-or-szá-got,
Úgy menj Je-ru-zsá - lem - be, Úgy menj Je-ru-zsá - lem - be!

22. Második szép madár, – az, kinek az tolla – tollbársos: – még az is úgy volna, – Szent Péter apostol! – Kelj föl, hold, ne menj be! – Világosítsad magos menyor-szágot, – úgy menj Jerusálembe, – úgy menj Jerusálembe!

23. Harmadik szép madár, – az, kinek az farka – főrendes: – még az is úgy volna – Szent Mihály arkangyal! – Kelj föl, hold, ne menj be! – Világosítsad magos menyor-szágot, – úgy menj Jerusálembe, – úgy menj Jerusálembe!

Ötödik rész: Szűz Mária altatja fiát, Jézust

Az ezt követő sorokat lásd az alábbi kottában:

24. Amott vagyon...
25. Fölvere az alját
26. Bölesöben fekdegél...
27. Széken üldögélvén...
28. Mind azt mondogatván...

Amott va gyon egy tövis tölgy-fa, **R: Jó kemény, jó az kemény al-ját**

Az Úr Jé-zus nyu-gosz-sza, Az Úr Jé-zus nyu-gosz-sza.

Föl-ve - ré az al-ját az ap - ró szép pá-zsit, **R: Jó (stb.)**

Böl-cső-ben fel-de-gél-vén mi u - runk Úr Jé-zus, **R: Jó (stb.)**

Szé-ken ül-dő-gél-vén asz - szo - nyunk Má - ri - a, **R: Jó (stb.)**

Mind azt mon-do-gat - ván: buj, fi - am, én fi - am,

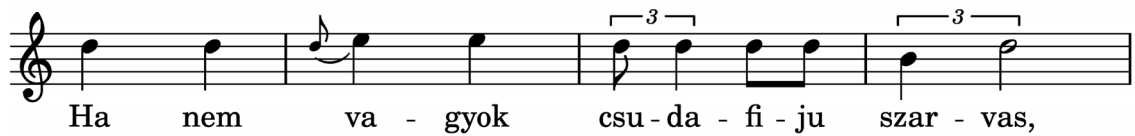

fé - nyes Jé - zus, **R: Jó ke-mény, jó az ke-mény al - ját**

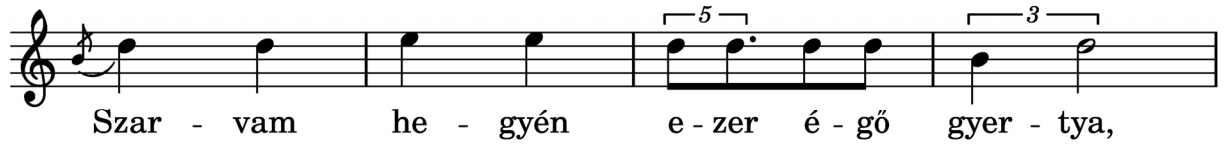
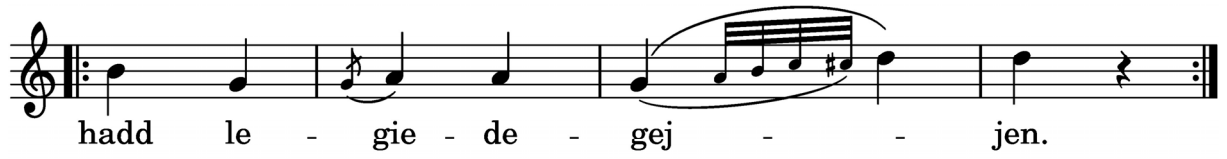

Az Úr Jé-zus nyu-gosz-sza, Az Úr Jé-zus nyu-gosz-sza.

Hatodik rész: a Csodafiúszarvas és Szent István király megjelenése

2

Elköszönnék a regölők:

HADNAGY: Isten tartsa őket (őket) borral, búzával, léleküdvösséggel (léleküdvösséggel). Hallottuk, hogy itt egy eladó lány van! Hallgassuk, hallgassuk, de kinek hallgassuk? Katona Pistának hallgassuk! Isten meg se mentse, kebelibe ejtse, belesodorodják, belepödörödjék, mint a nyúl farka!

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

A dozmati regölés:

A vasi Dozmat községben gyűjtötte Sebestyén Gyula 1899-ben, lejegyzete: Lajtha László. Közzétette: MNT II, 963–965, nr. 857. Lásd alább!

1966-os gyűjtésből hallható:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/8761/?t=00%3A13%3A32#record-50470> és

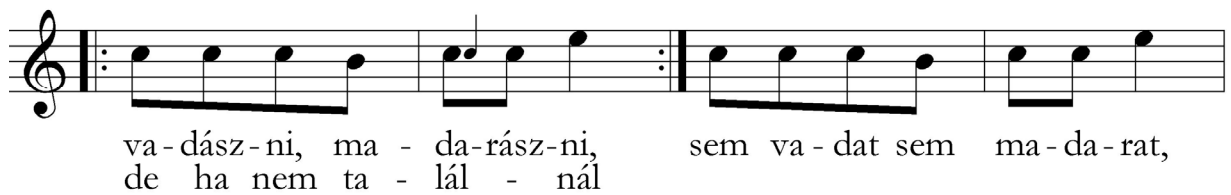
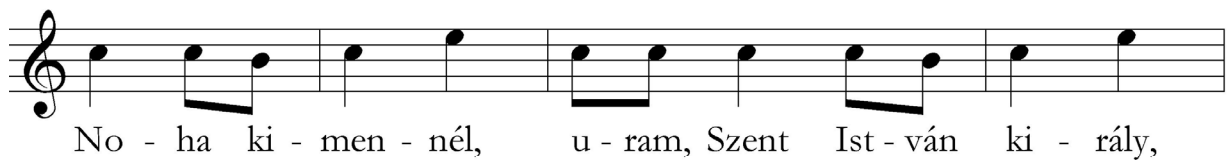
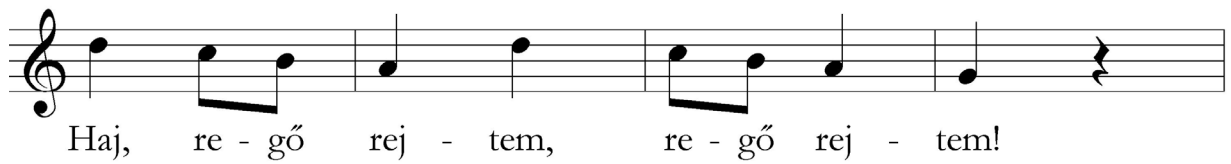
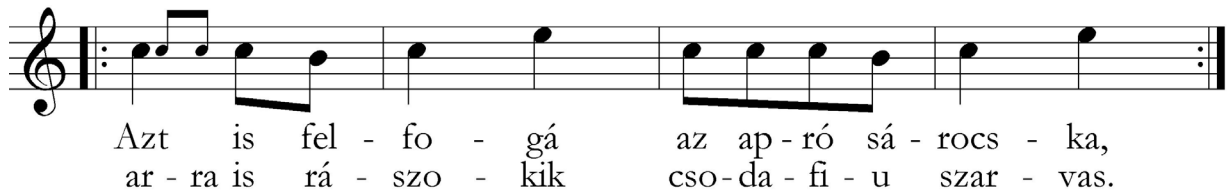
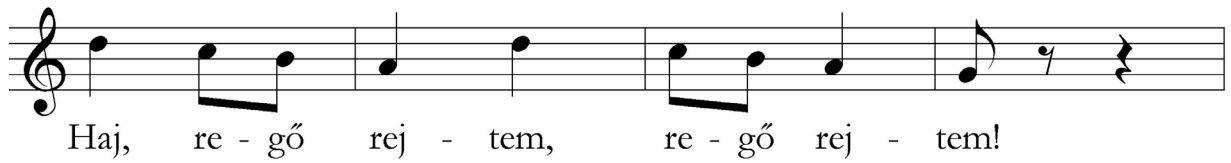
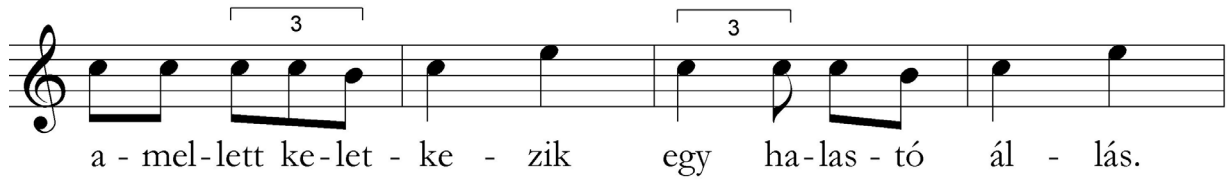
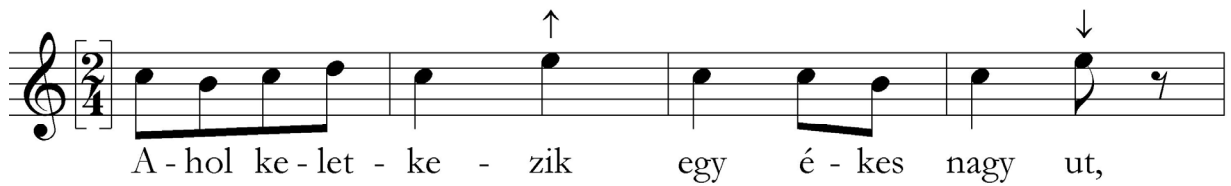
<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/8761/?t=00%3A16%3A12#record-50471>

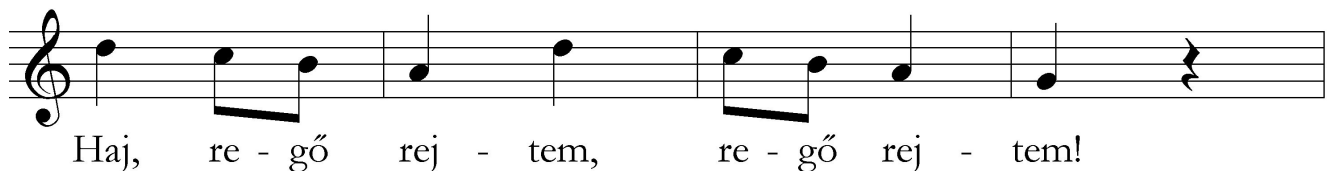
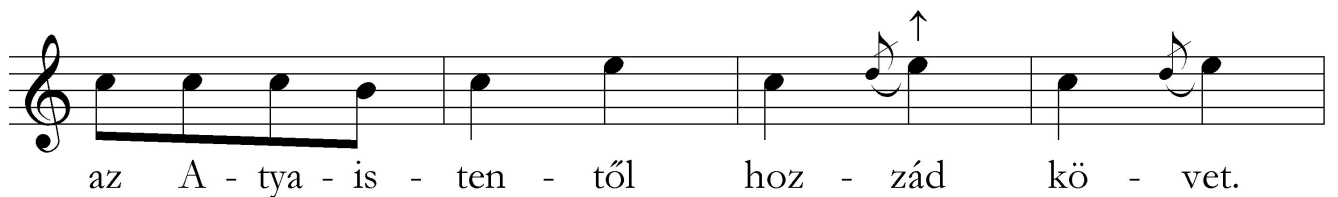
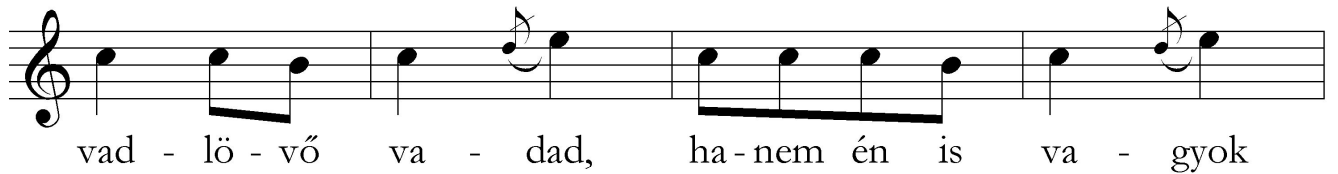
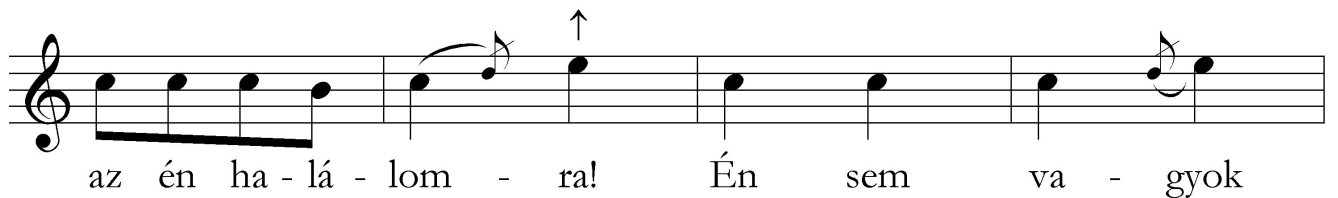
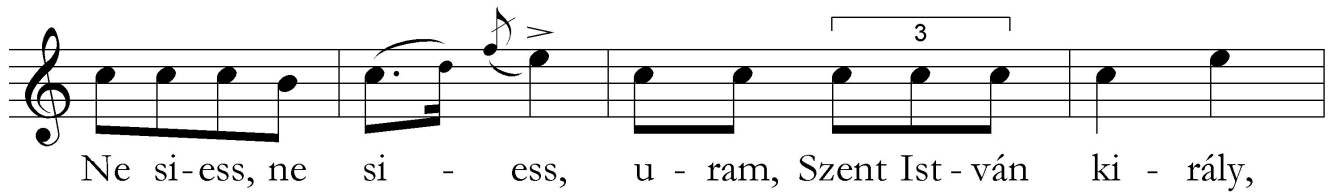
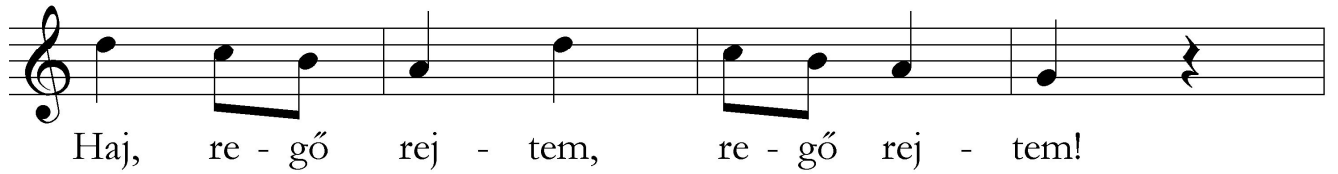
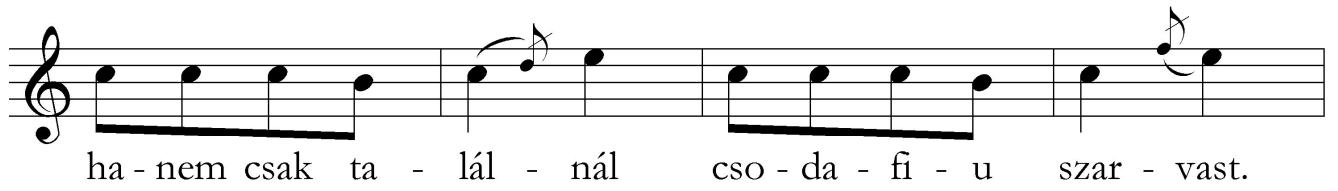
A szintén Vas megyei Dozmat község Bucsu szomszédságában található. A dozmati regölés fő motívuma a Csodafiúszarvas, aki kéri a vadászó Szent István királyt, hogy ne nyilazza le, mert ő az Isten követe, hiszen a homlokán a fényes Nap, az oldalán az árdeli (sugárzó) szép Hold és jobb veséjén az égi csillagok láthatók; ezer ágas agancsán pedig örökké égő gyertyák vannak.

Zenei szempontból az ütempáros recitatív dallamot nem a regöskvint jellemzi, hanem terclépés.

A regölők bekopognak a házhoz és kiáltják:

- Dicsértessék a Jézus Krisztus! Eljöttünk Szent István szolgái, régi szokás szerint el is mondanánk Szent István énekét, ha kegyelmeiknek tetszenék. Mondjuk-e vagy ne?
- Mondjátok!

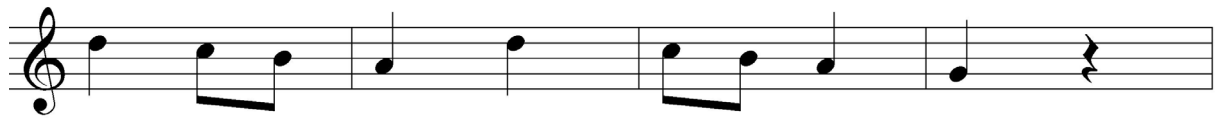

Hom - lo - ko - don va - gyon, ol - da - la - mon va - gyon
föl - ke - lő fé - nyes nap

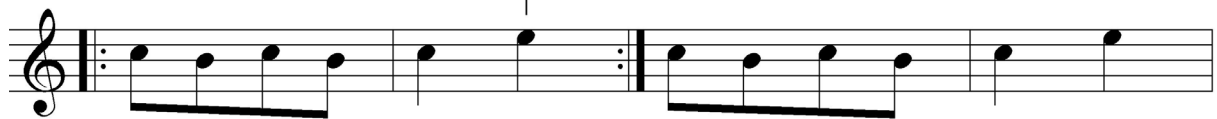
ár - de - li szép hold, jobb ve - sé - men van - nak
az é - gi csil - la - gok,

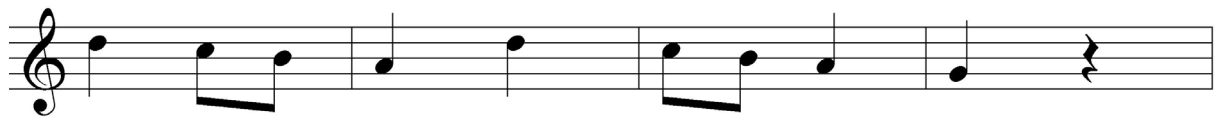
Haj, re - gő rej - tem, re - gő rej - tem!

Szar - vam va - gyon, szar - vam he - gyin van - nak
e - zer va - gyon,

száz - e - zer ső - vé - nyek, hol - tat - lan a - lusz - nak.
gyu - lasz - lag, gyu - lasz - lag,

Haj, re - gő rej - tem, re - gő rej - tem!

Hej, már kit ad - junk
A Jusz - tin - nak ad - juk
Hor - vát An - nát ad - juk.
Hej, már kit ad - junk?
La - ci ká - nak ad - juk.
Ki - rály I - lust ad - juk.

Haj, re - gő rej - tem, re - gő rej - tem!

-

Haj, re - gő rej - tem, re - gő rej - tem!

Kávás (Zala megye) regölése:

Az alábbi változat zenei szempontból a „regös-kvint” alkalmazásának iskolapéldája. Szövege az Isten és az angyalok megjelenésének áldásával („szállott Isten házadra”) kezdődik és feltűnik benne a karácsonyi asztal szakrális jellege, amelyről így ír Bálint Sándor: „a téli napfordulat, illetőleg a megtestesülés ünnepe az esztendő középkori kezdete, készüllete is. Az alvó természet, a téli álmába merült anyaföld ébresztése, termőre igézése jellemzi a karácsonyi asztal képzetkörét. Az óév fölterített termését az egyház valamikor, egyes helyeken még manapság is meg szokta áldani, hogy ezzel az áldással elvetve új életre keljen, gazdagon gyümölcsözzék és legyen a család táplálására, oltalmára.”

Nem véletlen, hogy több, így az alábbi regölésben is megjelenik a szent oltár, a misemondó ruha és a kehely, amely az Eucharisztia (Oltáriszentség) iránti tisztelet jelei még ebben a pogány eredetű népszokásban is. Az advent bűnbánatában megújult lélek szinte odavarázsolja a Szentséget a saját hajlékába.

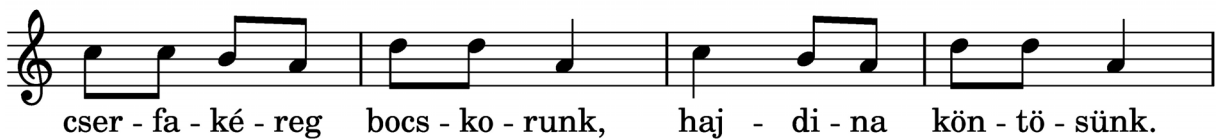
Az alábbi példát Kávás (Zala m.) községben 13–15 éves legényektől Kerényi György gyűjtötte 1952 márciusában. Kiadta: MNT II, nr. 776. Lásd alább!

Hangzó: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/6531/?t=00%3A02%3A31#record-83476>

Kelj fel, gaz - da, kelj fel, szál - lott Is - ten há - zad - ra,
 sor - já - val, se - re - gé - vel, szár - nyas an - gya - lá - val,
 te - rí - tett asz - ta - lá - val, te - le po - ha - rá - val.
 Haj, re - gő, ré - gi tör - vény, haj, re - gő rej - tem!
 Né - künk az Úr - is - ten azt is meg - en - ged - te.
 A szent ol - tár mi asz - ta - lunk le - hes - sen,
 mi - se - mon - dó ru - ha mi ab - ro - szunk le - hes - sen,
 a szent ke - hely mi po - ha - runk le - hes - sen,
 vas - kő - he - gyi jó bor a mi bo - runk le - hes - sen!
 Haj re - gő, ré - gi tör - vény, haj re - gő rej - tem!
 Ad - jon az Úr - is - ten en - nek a gaz - dá - nak,
 négy szép ök - rőt, két szép bé - rest!

2

Az e - gyik bé - res - nek a - rany e - ke - szar - vat,
 a má - sik bé - res - nek a - rany os - tor - nye - let!
 Haj, re - gő, ré - gi tör - vény, haj, re - gő rej - tem!
 Ad - jon az Úr - is - ten en - nek a gaz - dá - nak
 egy hold ré - tet, tíz hold föl - det,
 egy hold ré - ten tíz sze - kér szé - nát,
 tíz hold föl - dön száz ke - reszt bú - zát!
 Haj, re - gő, ré - gi tör - vény, haj, re - gő rej - tem!
 A - mott ke - let - ke - zik az é - gen egy pá - zsit,
 ab - ban le - ge - lé - szik cso - da - fi - ú szar - vas.
 Cso - da - fi - ú szar - vas - nak e - zer á - ga - bo - ga,
 e - zer á - ga bo - gán e - zer mi - se - gyer - tyá

4

fe - le sze - gény re - gő - sö - ké, fe - le a gaz - dá - é.

Haj, re - gő, ré - gi tör - vény, haj, re - gő rej - tem!

ÉDÖS FIAM, ÉN JÓ FIAM, SEJ, REGÉLEK, MÍG ÉLEK...:

Bővebben: BALASSA Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat, Budapest, 1989.

A magyarság ősköltészetének motívumait hordozza az alábbi szlavóniai népdal: *Édös fiam, én jó fiam, sej, regélek, míg élek...* Motívumaiban, ősképeiben szép égi és földi látomás tárul fel, amit a szlavóniai Drávaszög (ma Horvátország) magyarjai énekelnek Kórógy, Szentlászló és Haraszi községekben, amikor vadászni mennek. Az ének szerint napfelkeltekor feltűnik a szarvas (csodaszarvas), akinek egyik szarva a napban, a másik a holdban (hódikában) van, egyik lába az erdőben, a másik meg a tengerben. Jobb oldalán nagy szén égett, bal oldalán köd sötétlett, szeme előtt hajnal virradt, utána meg éjjel szakadt. A szarvas, a vadászat, a hajnal és a főbb természeti jelenségek kapcsolata ebben a mitikus dalban is egyértelmű. A regölés nyilván a vadászat szerencsés kimenetelét volt hivatott befolyásolni.

A szövegben az aláhúzások a hajlításokat jelölik:

Parlando, rubato

É - dös fi - am, én jó fi - am,
sej, re - gé - lek, re - gé - lők.

2. Napot láttam én fölkeln*i*, – sej, regél*e*lek, regél*l*ök.
3. Hódikát láttam / én lemenni*i*, – sej, regél*e*lek, regél*l*ök.
4. Az kettő közt / szarvast láttam, – sej, regél*e*lek, regél*l*ök.
5. Egyik lába / az napba v*ó*t, – sej, regél*e*lek, regél*l*ök.
6. Másik meg a / hódikába*a*, – sej, regél*e*lek, regél*l*ök.
7. Egyik lába / az erdőben*en*, – sej, regél*e*lek, regél*l*ök.

8. Az másik meg / az tengerben, – sej, regélek, regélők.
9. Jobb oldalán / nagy szén égett, – sej, regélek, regélők.
10. Bal oldalán / köd sötétlett, – sej, regélek, regélők.
11. Szeme előtt / hajnal virradt, – sej, regélek, regélők.
12. Utána meg / éjjel szakadt, – sej, regélek, regélők.
13. Az erdőbe ha / bévetődnék, – sej, regélek, regélők,
14. napfelkeltig / ébrön lennék, – sej, regélek, regélők,
15. az szarvast is / megnyilaznám, – sej, regélek, regélők.
16. Utadon új lege/lőket lelnél, – sej, regélek, regélők; – sej, regélek, míg élek, – regélek, míg élek.

**A CSODASZARVAS A SZENT LÁSZLÓ-HISTÓRIÁBAN: A KÉPES KRÓNICA ÉS ANNAK NYOMÁN
EGY EPIKUS NÉPÉNEK SZERINT**

A magyarországi középkori elbeszélő történeti források Szent László király életéhez (1040 körül–1095) kötik az égi küldött, a Csodaszarvas megjelenését. A *Képes Krónika* (1358) 120. és 124. fejezetében olvasható a szarvas megjelenése a mogyoródi csatát (1074) követően egy vadászat során, Vác mellett. Az eseményeket a *Gyönyörködhetünk nyilván, magyar népek...* kezdetű alábbi népének zengi. A költemény valójában egy históriás ének a Szent Korona eredetéről, I. Géza királyról (1074–1077), Vác és Várad alapításáról, Szent László uralkodásáról (1077–1095). Az epikus népének humanista, szaffikus lüktetésű szövege és dallama a XVI–XVII. századból eredeztethető, és a kisiskolai hagyomány őrizte meg napjainkig: a rábaközi Dör község (Sopron vármegye, ma Győr-Moson-Sopron megye) 1763 és 1774 között papírra vetett iskolamesteri kéziratot énekeskönyve tartalmazza.

Az alábbi Szent László-história kezdőlapja a *Döri énekeskönyv* (1763–1774) lapjain.
Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, jelzet: 10a E 29/1.

A *Gyönyörködhetünk nyilván, magyar népek* kezdetű alábbi historikus népének a *Képes Krónika* 120. és 124. fejezetének és a Thuróczy-krónika (1488) 79. fejezetének eseménysorát éneklí meg. Árpád-házi I. Géza király uralkodását 1074 és 1077 között és annak előzményeit: a Szent Korona égből való alászállását (5–6. vsz.), a mogyoródi csatát (1074, 5. vsz.) és a csodaszarvas-angyal kijelölte váci templom alapítását (7–10. vsz.). I. Géza utódja és egyben öccse, Szent László uralkodása idejéből (a 11. vsz-tól) pedig Várad alapítását (13–14. vsz.), végül a Lovagkirály égi születését és váradi temetését (15–17. strófa).

Az 1358-ban papírra vetett *Képes Krónika* 120. fejezete szerint Mogyoród mellett, a csata előtt Salamonra várakozva „amint itt álltak, Boldog László fényes nappal mennyei jelenést látott, és így szólt testvéréhez, Geysa herceghez: „Láttál valamit?” Mire ő így felelt: „Semmit.” Erre így folytatta Boldog László: „Míg itt álltunk és tanácskoztunk, íme az Úr angyala leszállt az égből, aranykoronát tartott a kezében és a te fejedre illesztette, ezért bizonyos vagyok benne, hogy a miénk lesz a győzelem ajándéka, a megvert Salamon pedig száműzöttként menekül majd az országból.” 121–123. fejezet szerint az 1074. március 14-én lezajlott mogyoródi csatát, a hűtlen Salamon királlyal szemben, Géza (Geysa) és László hercegek nyerték. A 124. fejezet Géza megkoronázásáról szól, majd elbeszéli, hogy a Boldogasszony-Szűz Máriát tisztelve a győztesek keresték a helyet Vác környékén, hogy hálából hol építsenek templomot az ő tiszteletére. Egyszerre egy szarvas jelent meg előttük, agancsai között égő gyertyákkal, és megállt egy helyen. László társai le akarták nyilazni a szarvasat, mert nem vették észre az égő gyertyákat. De Boldog László, megfektve a jelenést, – mintha a regöséneket hallanánk! – így szólt: „Valójában nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala. Nem agancsok azok, hanem szárnyak, és nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak, s azért állt meg ott, mert megjelölte a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek ott építtessünk templomot, és ne másutt!”² Szent László egyértelműen felismerte az égi jelet, és bátyja, Géza herceg (I. Géza király, uralkodott 1074–1077 között) templomot épített azon a helyen, ahol az angyal lehozta az

² *Képes Krónika* 124. fejezet: *Képes Krónika*. fordította: BELLUS Ibolya. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 155–157.

égből a Szent Koronát. Mei neve: Vác-Hétkápolna nevű Szűz Mária-kegyhelyet, a csodaszarvas-angyal jelenés helyén pedig a Szent Péter-kápolnát.

Szöveg: *Dőri énekeskönyv*, Rábaköz (Sopron vm.), 1763–1774, 153a–b.

Dallama XVI. századi: „Az igaz hitben végig megmaradjunk” (ÉE 213), amelyet hadikfalvi (Bukovina) székely népi gyűjtés szerint énekelünk. Kiadta: SZLÉ 34a; ÉT 19.

Hangzó, előadja: Zsikó Zoltán népdalénekes:

https://szentlaszloev.btk.ppke.hu/Gyonyorkodhetunk_nyilvan_magyar_nepek.mp3

A szövegben az aláhúzások a hajlításokat jelölik:

Parlando

Gyö - nyör - köd - he - tünk nyil - ván, ma - gyar né - pek,
 kik e - le - ink - nek út - ján va - gyunk é - pek,
 kik - nek nyom - do - ki né - künk i - gen szé - pek,
 mint le - í - rott ké - pek.

2. Régen ez ország sok szent ifjakkal
Tündöklött, mint szép fényes gyémántokkal,
 Tiszta életű jámbor férfiakkal, – mint szép angyalokkal.
3. Tiszta, szűz élet tündöklött őbenne,
Amely leginkább tetszett az Istennek,
 Kiért szent dolgok néki megjelentek, – általa értettek.
4. Kik közül egyik volt Szent László király,
Ki szüzességben az Istennek szolgált,
 Melyért csudákkal Isten dicsőítte, – holtában s életében.
5. Mert Géjza herceg a váci mezőben
Salamon királyt meggyőzte vitézen,
 A Szent Korona tétetett fejében – a Géjza hercegnek.
6. Ki tette oda, azt senki sem tudta,
De a Szent László testi szemmel látta,
 Hogy angyal volt az, aki ráhelyezte, – hogy lenne királlyá.
7. Azután azon a mezőn vadásztok,
Géjza és László azon tanácskoztak,

Egy szép templomot a Boldogasszonynak, – hogy ott rakassanak.

8. Nagy véletlenül egy szarvas elől jött,
Egy templom helyet nyomával megjegyzett,
Vadászok előtt sűrű erdőben ment, – Dunába enyészett.
9. Ez a nagy szarvas sokaktól láttatott,
De csak Szent László tudta, hogy angyal volt,
Kit az Úr Isten a végre bocsátott, – templomról jelt adott.
10. Azon a helyen Géjza Szent Lászlóval,
Egy nagy templomot alapít klostrommal,
Mely váci templom nagy erős munkával, – ma is fönn álljon.
11. Idő jártában Géjza hogy meghala,
Magyar Királyság Szent Lászlóra szálla,
Kiben szerencsés győzedelmes vala, – szent életű vala.
12. Istennek hozzá való sok jó tétin,
Mint Géjza király, ő is elmélkedvén,
Hogy egy templomot mi helyre építsen – királyi költségen.
13. Isten angyala néki megjelenti,
Egy templomhelyet nékie megjegyze,
Kit fölépítvén meg is ékesítte, – Váradnak neveze.
14. Nagy káptalant is amellet rakatott,
Jövedelemmel megajándékozott,
Püspökséget is jó móddal elosztott, – és rendesen hagyott.
15. Istenes maga viselése után,
Fáradtságának végére eljutván,
Meghala 1095 tájban, – juta mennyországba.
16. Kinek holttestét szekér csak egyedül,
Váradig vitte minden vonás nélkül.
Szent életével azt nyerte Istentül, – hogy most mennyben örül.
17. Dicséret legyen mennyben az Istennek,
Tisztesség legyen minden ő szentinek,
Kik már ez földről mennybe érkeztenek, – értünk esedeznek. Ámen.

A *Képes Krónika* (1358) ábrázolása a váci szarvasjelenésről

3. A NÉPBALLADA

Főbb elemzések:

1. VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa I–II*. Zeneműkiadó, Budapest, 1976.
2. VARGYAS Lajos: *Balladáskönyv*. Zeneműkiadó, Budapest, 1979.
3. KALLÓS Zoltán: *Balladák könyve. Élő erdélyi és moldvai magyar népballadák*. S. a. r. SZABÓ T. Attila. Magyar Helikon, Budapest, 1974.
4. CSANÁDI Imre–VARGYAS Lajos: *Röpülj páva, röpj. Magyar népballadák és balladás dalok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

Vargyas Lajos (1914–2007) népzene kutató, a népballadák feldolgozója és elemzője szavaival: „A ballada a középkori parasztság nagy alkotása, amely a XIV–XV. században viharos gyorsasággal hódította meg az európai népeket és teljesen kiszorította hagyományukból a korábbi elbeszélő költészetet, azaz a hősének sokáig uralkodó műfaját.” (VARGYAS Lajos: *Balladáskönyv*, 1979, 5.)

A ballada olyan epikus (elbeszélő) műfaj, mely nem elbeszél, nem eljátszik, hanem elősorban *megjelenít*. Kifejezése rövid, tömör és lényegre törő. Stílusa az évszázadok során kiérleltté vált és stilizált. Nincs bennük töltelék elem. Sok bennük a párbeszéd és az ismétlés. Tartalma és mondanivalója, azzal együtt dallama fölül emelkedik a mindennapi valóságon. Alapja az ősi mitikus hősének, de bennük nem a hős, hanem a hús-vér ember jelenik meg. Szövegükben kitűnő a *lélektani ábrázolás*.

Fő témájuk a szerelem. Típuszereplőik: szegény és gazdag ellentéte; a szülők és a fiatalok ellentéte; a gazdagok kegyetlensége, fősვნénysége és kevélysége; a szülők által tiltott szerelem. A ballada mindig elítéli a házasságtörést. A ballada mindig a fiatal szerelmesek, a szegények, az erkölcsös emberek mellé áll. Szinte ítéletet hoz, és egyúttal példázattá válik.

Dominál bennük a hármas szám, amely a teljesség jele, a Biblia szerint szent szám.

A balladák az 1300-as években keletkeztek Franciaországban és onnan terjedtek el elsősorban az újlatin nyelvterületen, azaz Itáliában, Spanyolországban és Portugáliában. A dánoknál 26, a németeknél 23 és a magyar nyelvű gyűjtésekben 29 esetben lehet kimutatni a francia eredetet. A balladák a nagycsaládok, a közösségi életmód felbomlása okozta társadalmi feszültségek idején, immár kisbirtokos paraszti környezetben születtek.

Az *óballadák* elsősorban példázatként funkcionálnak, megjelenítenek egy eseménysort és benne az emberi lélek egy típusát. Az *újballadák* legtöbbször ponyvákön (aprónyomtatványokon) terjedtek és nem típust, hanem egy konkrét személyt és konkrét eseményt mondanak el.

Témáik, végkimenetelük szerint *tragikus balladákat* és *vígballadákat* különítünk el; keletkezési koruk szerint klasszikus és újballadákat.

Tragikus balladák (néhány példa): két kápolnavirág (Kádár Kata vagy Lázár és Erzsébet), elcsalt menyecske (Molnár Anna, lásd alább), szívtelen anya, három árva, a halálraítélt húga (Fehér László), a falba épített asszony (Kömíves Kelemenné és Déva), zsvány felesége (*Szivárvány havasán*), a szeretet próbája (*Anyám, édesanyám, csohánlegén voltam*), magzatgyilkos, Mennybe vitt leány (Márton szép Ilona / Júlia szép leány, lásd alább), kegyetlen anyós (*Merinka, Merinka*), megölt havasi pásztor (*Nehol örözgeti szép fehér pekulár*), talányfejtő leány (*Éjfű Máttyás király*), halálra hurcolt lány (*Rákóci kocsmábo*).

Vígballadák, pl. Csudahalott (Görög Ilona és Bertalaki László), a házasuló királyfi (*Egyszer egy királyfi mit gondolt magába?*), rossz feleség (*Gyere haza, édesanyám!*).

Balladaszerű énekek közül: Tücsöklakodalom, virágok vetélkedése (*Vetekedik vélem háromféle virág / A búzamezőben háromféle virág*, lásd: Seplasia 1. jegyzet, IV/10.), a fejedelem katonája (*Megölték a Basa Pistát*, lásd: Seplasia 4. jegyzet, XIV. fejezet).

Betyár balladák: Bogár Imre története, *Jáger Jóska piros bársony, Nem messze van ide Kismargita*.

Újballadák: *Mátészalka gyászba van, Barna Janit arra kérte babája*.

Magyarországra két úton jutott el a műfaj:

1. Az *olasz* vagy *olaszi* névvel illetett francia, vallon és flamand telepesek hozták. (A flamandok és vallonok a mai Belgium területén élnek.) Magyarországi késő középkori és kora újkori jelenlétükre az Olasz / Olaszi településnevek utalnak, pl. Várad-Olaszi (ma Nagyvárad része), Olaszfa (Vas m.), Olaszfalu (Veszprém m.), Bodrogolaszi, Olaszliszka (Borsod m.).

2. Aachen (mai német-belga határ): Krisztushoz és Szűz Máriához kötődő ereklyék találhatóak benne, ott koronázták 800-ban Nagy Károly frank császárt és 1531-ig a német-római császárokat. Schola Palatina = Palotaiskola: innen indult a skolasztikus kultúra és filozófia. Az említett ereklyék miatt nemzetközi vonzáskörzettel rendelkező szupraregionális zarándokhely napjainkban is, ahol Nagy Lajos magyar király 1357-ben Szent István és Szent László király tiszteletére kápolnát alapított. A magyarok Szent István király uralkodása óta rendszeresen, a XIII. század óta 7 évente járnak e zarándokhelyre, ezt nevezik az európai *Aachenfahrt*-nak. A búcsújárás minden alkalommal a zenei és kulturális „cserekereskedelem” alkalma.

A legjelesebb magyar műáballadaköltő: ARANY JÁNOS (1817–1882).

Két, jellegzetesen magyar motívumokat hordozó balladatípust emelünk ki: a mennybe vitt leány és az elcsalt feleség balladáját.

A mennybe vitt leány (Júlia szép leány / Márton Szép Ilona) balladája

A mennybe vitt leány, az erdélyi székely hagyományban **Júlia szép leány**, a maroszséki Karácsonfalván „szép leján Zsuzsánna”, Sövényfalván (Kis-küküllő vm.) „Szép leány Márta Asszony”, a moldvai csángók között **Márton Szép Ilona** balladájában a regölés csodafiúszarvasához hasonló égi jel, mennyei követ tűnik fel. Egy fehér bárány, aki – az alábbi, klézsei csángó változat szerint – jobb oldalán a Nap és bal oldalán a Hold fényét hozza, szőre szálán apró csillagok pislákolnak, a homlokán pedig 80 misegyertya világít. A székely Korond (Udvarhelyszék) variánsában (30–35. sor): „Azon ereszködik fodor fejér bárány, / A napot és hódat szarva között hozván; / A fényös csillagot a homlikán hozta, / Két szép arany perec, aj, a két szarvába. / Aj, a két oldalán két szép égő gyertya, / Mennyi szőreszála, annyi csillag rajta.” (Kiadta: VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa. II.*, 1976, 101.)

Az Erdélyben és Moldvában széles körben elterjedt népballada látomása sokféle magyar hagyományból, pl. a regölésben megjelenő Csodafiúszarvas-képből táplálkozott, de elsősorban a középkori templomok Isten Báránya (Agnus Dei) ábrázolásainak hatására keletkezett. A búza-, szőlő és szegfűvirág említése szintén középkori eredetű, a Szentivánéj szertartásrendjében szereplő virágok vetélkedésének (*Vetekedik vélem háromféle virág... / A búzamezőben háromféle virág...*, vö. Seplasia 1. jegyzet, Szentivánéj után; hangzó: Ghymes

(Nyitra vm.): <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/16806/?t=00%3A37%3A59#record-154217>) is főszereplői.

Bálint Sándor (1904–1980) művelődéstörténész, néprajztudós jogosan így magyarázza e balladát: „Nem véletlen, hogy Júlia búzavirágot megy szedni. Ismeretes a búzavirág dicsekvése: belőle lesz Jézus teste. [...] A balladában az Apokalipszis diadalmas Bárányáról, Jézus Krisztusról, az Örök Völegényről van szó, aki méltónak találja Júliát arra, hogy személyesen jöjjön el érte, és a mennyei karba, a szent szüzek közé ragadja. [...] Az Újszövetség az életet a kegyelem mértékével méri. Angyali kiváltság eszerint fiatalon, ártatlanul méltónak találtatni a halálra. Júlia boldog. Még neki sem könnyű azonban az élet csodálatos komédiájától megválni, és kéri édesanyját, hogy még életében sirassa el. [...] A halál a mennyei lakodalom kezdete.” (BÁLINT Sándor: *Júlia szép leány*. In: BÁLINT Sándor: *A hagyomány szolgálatában. Összegegyített dolgozatok*. Magvető, Budapest, 1981, 90–92.)

Domokos Pál Péter (1901–1992) zenetörténész és népzene kutató vizsgálódásai a német *Szultánlány*, továbbá tartalmi és szerkezeti szempontból az ugyancsak német *Reginadal* (néha *Rosina*, *Christina*), valamint a magyar *Nagyváradi kapitánylány* (Terézia) típusa áll a legközelebb. A középkori Regina-dalok is egy tiszta lányról szólnak, akit virágoskertjéből Jézus csodálatos módon az égbe visz. Az *Érdy-kódex* (1526) lapjain olvasható *Csodás példa* is távoli előzményként tekinthető. Az új napot, új időszakot jelképező *kakasszó* viszont csak magyar változatokban szerepel. (Lásd: DOMOKOS Pál Péter: *Júlia szép leány*. In: DOMOKOS Pál Péter: *Múltbanéző. Tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990, 15–82.)

Az alábbi klézsei változat 10–11. versszakában Márton Szép Ilona elbúcsúzik az édesanyjától. E sorok a népi menyasszony-búcsúztatókkal és a XVIII. századi csíksomlyói passiójátékok betániai jelenetével állíthatók párhuzamba. A fiú, teljesen önálló élete kezdetén, szülőházából kiszakadva búcsúzik szüleitől, hasonlóan ahhoz, ahogy Jézus búcsúzott Máriától. Csíkszentmiklós hagyományában – 1946-os népi gyűjtés szerint – a násznagy ezekkel a rigmusokkal kísérté ki a menyasszonyt: „Kedves édesatyám, ki engem nemzettél, / A mái szent napra szépen felneveltél, / Most, mint galambfiat szárnyára eresztél. / Köszönöm atyai gondoskodásodat, / Éjjeli-nappali sok fáradságodat, / Adja meg az Isten ezért jutalmadat! [...] Hát neked, jó anyám, ki engem dajkáltál, / Hosszú hónapokig méhedben hordoztál, / Kilenc hónap múlva a világra hoztál, / Ártatlan koromban tejdeddel tápláltál. / Mint köszönhessem meg, hogy híven neveltél, / Mert ha beteg voltam, velem keseregtél, / És ha vigadoztam, te is örvendeztél. / örömet, gyötrelmet mind végig szenvedtél. / Neked ezt köszönöm alázatossággal, / Az eget kérem buzgó óhajttal: / Áldjon meg, ó anyám, ezer

áldásával! / Ó, kedves, jó anyám, könnyel telik szemem, / Amidőn magától búcsúzásom veszem. / Szerető jósága mindig tanítgatott, / Tartó szorgalommal jóra oktatgatott, / Édes tanácsival sok jóra vezetett, / Ó, csak most tudtam meg, mily nagyon szeretett!”

(Kiadta: SZÉKELY László: *Csiki áhítat. A csiki székelyek vallási néprajza*. Budapest, é. n. [1997], 80–83.

Más menyasszony-búcsúztató énekek a magyar nyelvterület többi részéről: MNT III/A, 255–358, nr.

233–296. Lásd: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_03A/?pg=297&layout=1)

Az 1743 nagypéntekén, Csíksomlyón bemutatott passiójáték 4. jelenetében Jézus Krisztus e szavakkal köszöni meg édesanyja, Szűz Mária szeretetét:

Hanem én tehozzád, szerelmes anyámra,
Fordítom szavaim végső búcsúzásra,
Azért figyelmezzél az én szavaimra,
Hadd mehessek mindjárt elrendelt utamra.

Ó, édes szent anyám, mely nagy hív voltoddal,
Szolgáltál én nékem ájtatossággal,
Egész harminchárom esztendőkön által,
Kegyesen neveltél anyai voltoddal.

Azért, hogy érettem sokat fáradoztál,
Az angyal szavára méhedben fogadtál,
S kilenc holnapokig bezárva hordoztál,
E világra szülvén tejjel tápláltál.

Köszönöm, Szent Anyám, e fáradságodat,
Köszönöm én hozzáam való látásodat,
Meggizeti Atyám anyai voltodat,
És énvelem tett sok dajkálkodásodat.

Mert már édesanyám, keserűségedben,
Ajánlak tégedet Isten kegyelmében,
Tudom, gondot visel tereád mindenben,
Részessé is tesz majd ő dicsőségében.

Már búcsúmat vévén méltó hálaadással,
Kérlek, kedves anyám, anyai áldással
Bocsáss, hadd mehessek el tanítványimmal,
Keserűségre és kínra bátorsággal.

(Mai helyesírással kiadta: MEDGYESY S. N.: *Iskoladrámák*, 2019, 212–213.)

A ballada, a menyasszony-búcsúztató és a passiójáték szófordulatai, toposzai azonosak.

Az alábbi dallamváltozat a XVII. századból származik, a *Születésén Istennek az angyalok örülnek...* kezdetű karácsonyi népének (ÉE 28) rokonítható vele.

Elemzése:

1. VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa I.* Zeneműkiadó, Budapest, 1976, 101–110, nr. 8.
2. DOMOKOS Pál Péter: *Júlia szép leány*. In: DOMOKOS Pál Péter: *Múltbanéző. Tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1990, 15–82.

Parlando

S itt es ke - re - ke - dik
Egy ke - rek dom - bocs - ka,
Raj - ta ne - vel - ke - dik
Egy é - des al - ma - fa.

1. S itt es kerekedik... (lásd a kottában!)
2. Iédes ez almája, – Csokros e virágja, – Az alatt ül vala – Márton Sziép Ilona.
3. Kötögeti vala – Maga koszorúját, – Ágból, csemetéből, – Kósai rózsából.
4. Hol avval nem iéri, – Lyilyiomval (liliommal) fejzi, – Hol avval nem iéri, – Lyilyiomval fejzi.
5. Ott es ereszkedik – Egy gyalogösvenke, – Azon növekedik – Egy fehér báránka.
6. Jobb oldalán hozza – Záldott napnak fiényét, – Bal oldalán hozza – Záldott huódnak fiényét.
7. Szöre szálán hozza – Zapró csillagokat, – S e homlokán hozza – Nyócvan mise gyortyát.
8. „Meg ne jidj, meg ne jidj, – Márton Sziép Ilona, – Met mi hozzád jövünk, – Isten parancsolta.
9. Sziép szüzeknek serge – Csak egy hijján telik, – Ha te odajónél, – Veled is biételnék.”
10. Ő es elfordula, – Sirogatni foga. – „Isten fizesse meg, – Lelkem, iédesanyám,
11. Ki kilenc hónapig – Méhedbe hordoztál. – Kilenc hónap után – Ez világra hoztál,
12. Mit ién el kell menjek, – Mennybe, mennyországba, – Sziép szüzeknek serge – Csak egy hijján telik.
13. Sziép szüzeknek serge – Csak egy hijján telik, – Ha ién odamenek, – Velem is biételik.”
14. E mennyei ajtók – Nyitatlan megnyíltak, – Mennyei harangok – Húzatlen es szóltak.
15. Mennyei pahárok – Tötetlen es tötek, – S e mennyei ajtók – Nyitatlan megnyíltak.

Kiadta: KALLÓS Zoltán: *Új guzsalyam mellett*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973, 22–24, nr. 4.

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/45204/?list=eyJxdWVyeSI6ICJpdHQgZXMga2VyZWtZGlrlChtXHUwMGUxcnRvbiBzelx1MDBlOXAgWxvbmEpIn0>

A Molnár Anna-ballada és a fejbenezés jelenete; összefüggés a Szent László-freskóciklussal

Bővebben:

- VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa I.* Zeneműkiadó, Budapest, 1976, 44–65, nr. 3.
- VARGYAS Lajos: *Honfoglalás-előtti hagyományok Szent László legendájában*. In: *Athleta Patriae. Szent László-tanulmányok*. Szerk. MEZEY László. Szent István Társulat, Budapest, 1980, 9–18.

Hangzó változatok (12 tétel):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJneWVyeZSB2ZWxlbSBtb2xuXHUwMGUxcnRvbiBhbm5hIn0>

A szerelmeseit sorra meggyilkoló Kékszakáll mondája Európa-szerte ismert, de az elcsalt menyecske balladatípus magyar változata kétszer más irányba tereli a történetet. Először: Molnár Anna hazamegy, kiengeszteli a férjét és újból egymásra találnek gyermekükön keresztül; másodszer: a férjes anyát, Molnár Annát elcsábító katona kéri leendő áldozatától, hogy „Keress te is a fejembe, én is keresek a t(i)édbe”, más változat szerint „Nézz egy kicsit a fejembe”. Az egyébként francia eredetű ballada őrizte meg *fejbenezés* ősi, ázsiai, honfoglalás előtti hősénekekben található motívumát, amely szerelmi együttlétre utal, annak előjele. A fejbenezés egy fa alatt történik, amelyre a katona korábbi nőáldozatainak feje van felfüggesztve. Az elcsalt menyecske balladatípus a Dunántúlon, Palócföldön, Erdélyben és Moldvában élt; egykor Európa-szerte ismert volt az angoloktól kezdve az erdélyi románokig. A fejbenezés jelenetét a magyar hagyományból vették át más népek, pl. hollandok, dánok és svédek. A Molnár Anna-balladatípus ikervári (Vas m.) változatát közöljük a közoktatásban könnyen tanítható, nemesen egyszerű dallama miatt:

Tempo giusto (♩ = 198)

Gye - re ve - lem Mol - nár An - na,
 Gye - re ve - lem buj - do - sás - ra!
 Gye - re ve - lem buj - do - sás - ra!

1. Gyere velem... (lásd a kottában!)
2. „Nem megyek, te, jó katona, – Van énnékem jámbor uram, – Van énnékem jámbor uram!
3. Jámbor uram az erdőbe, – Kicsi fiam a rengőbe, – Kicsi fiam a rengőbe.”
4. Addig csalta, csalogatta, – Míg a gyilkos fához csalta, – Míg a gyilkos fához csalta.
5. Levetette a dolmányát, – Letette az éles kardját, – Letette az éles kardját.
6. „Keress te is a fejembe, – Én is keresek a tédbbe, – Én is keresek a tédbbe!”
7. Molnár Anna mind serény lett, – Kirántotta éles kardját, – Levágta a gyilkos nyakát.
8. Ha ő serény nem lett volna, – A hetedik ő lett volna, – A hetedik ő lett volna.
9. Fölöltözött ruhájába, – Úgy vágatott hazájába, – Úgy vágatott hazájába.
10. Besietett szobájába, – Kigombolta a mentéjét, – Megszoptatta kisgyermekét.
11. „Édesapám, édesanyám, – Itthon volt az édesanyám, – Itthon volt az édesanyám!”
12. Megismerték lábairól, – Vékony, karcsú derekáról, – Fekete göndör hajáról.
13. „Nincs tinéktek jó anyátok, – Megtagadta az országot, – Megtagadta az országot.”
14. „Feleséged itthon volna, – Megszidnád-e, megvernéd-e? – Megszidnád-e, megvernéd-e?”
15. „Meg sem szidnám, meg se verném, – Még csak szemire se vetném, – Még csak szemire se vetném.”
16. Leemelte a csákóját, – Leereszti a szép haját, – Leereszti a szép haját.
17. „Én vagyok a Molnár Anna! – Én vagyok a Molnár Anna!” – „Hát, te vagy a Molnár Anna?”
18. „Én vagyok a Molnár Anna, – Én vagyok a Molnár Anna!” – „Hát, te vagy a Molnár Anna?”

Énekelte: Szalai Józsefné Schéfer Mária, szül. 1901. Gyűjtötte: Békefi Antal, Ikervár (Vas m.), 1971.
 Kiadta: BÉKEFI Antal: *Vasi népdalok*. Szombathely, 1976, 323–324, nr. 205.

A fejbenzés jelenete a Szent László-mondával és régészeti leletekkel rokonítható. A Kelet-Európai-síkság (mai Ukrajna) területéről származó régészeti leleten, a szkíta övcsaton ugyancsak a fejbenzés jelenete látható:

(Fotó: János Mihály; <http://mnyknt.hu/2020/04/07/a-szent-laszlo-mondakor-nyomaban-fejbenezes-kurkaszas/>)

Keleti párhuzamként említhető a szentpétervári Ermitázsban őrzött szibériai aranyveret is. A fejbenzés, a fejben való keresés motívuma látható a Szent László-legenda XIII–XV. századi templomi falképciklusain. Többek között Székelyderzs (Erdély, Udvarhelyszék) freskóján:

(Fotó: János Mihály; <http://mnyknt.hu/2020/04/07/a-szent-laszlo-mondakor-nyomaban-fejbenezes-kurkaszas/>)

A középkori Szent László-freskóciklus fő témája az 1068-as kerlési csatajelenet: a magyar lányt elrabolja a kun vitéz, akit Szent László üldözőbe vesz, párviadalt vív vele és megszabadítja a lányt. Az ellenfelek üldözés közben mindig sebezhetetlenek, a kun nyílzápora nem sebzi a királyt; a király lándzsája nem éri el, illetve ha átszúrja, akkor nem öli meg a kun harcost. A birkózás közben is sebezhetetlen a két hős. Kerny Terézia (1957–2015) művészettörténész kutatásai szerint ezek a festmények a királyi udvar hatására behálózták a

XIV–XV. századi Magyarország egész területét. Közülük manapság a legtöbb freskóciklus a határvédő erdélyi székelyek és az északi Gömörország (ma Szlovákia) templomaiban látható. Jelenleg 49 meglévő, 11 elpusztult és 10 feltételezett freskóról tudunk szinte a Kárpát-medencében. A lovagi küzdelem Gelence (Erdély, Háromszék vármegye) XIII. századi freskóján (részlet):

(Fotó: Móser Zoltán)

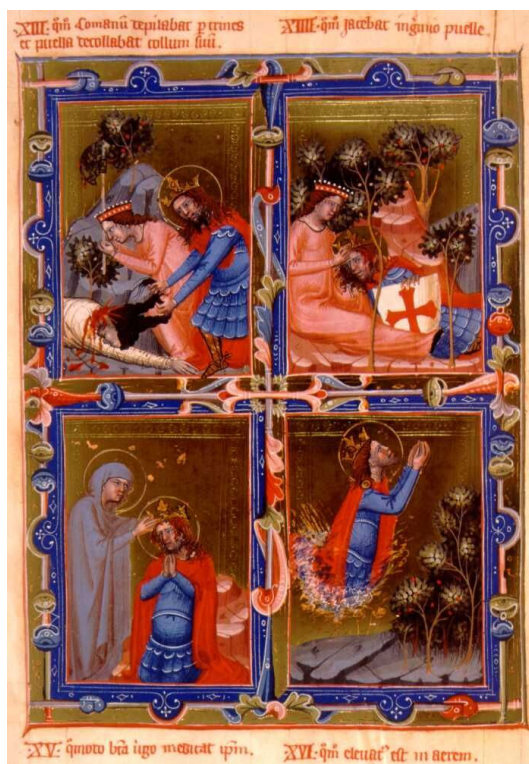
Részlet Kakaslomnic (Felföld, Szepes vármegye) ábrázolásából, amelyen a kun mérges gázt lőve a glóriás Szentkirály ellen:

(Fotó: Móser Zoltán)

A Szent László-legenda ábrázolásai jelentik az elpusztultnak vélt, Arany János és kortársai által keresett középkori magyar hősköltészetet, egyben lovagéneket. A képsorozatok valójában nem egy közönséges lovagi párviadalt vagy csatajelenetet, hanem egy mitikus küzdelmet ábrázolnak: a Világosságot (Jóságot) jelentő Szent László fehér arccal, fehér

ruhában, fehér lovon; a Sötétséget (Gonoszságot) jelképező kun pedig sötét arccal és sötét ruhában küzd, és csak a horgas inán (Achilles-ín) sebezhető meg. Több képen lovaik is egymásba harapnak, és az elrabolt lány vágja át a rabló nomád katona horgas inát. Így tudják legyőzni. Végül – a népdalok szövegében is több helyen megtalálható – háromágú életfa alatt László a lány ölébe hajtja fejét. A megszabadított lány – középkori szokás szerint – bogarakat keres megmentője fejében. Ez a Molnár Anna-balladáival és a kelet-európai régészeti leletekkel rokonítható fejbenezés jelenete. A *Magyar Anjou-Legendarium* (1330) képén Szent László felismeri, hogy nem egy lányt mentett meg, hanem valójában Szűz Máriát. A kerlési csatajelenet keresztény környezetben őrizte meg az ősi hitvilág egy elemét. Erre a küzdelemre keleti régészeti leleteken (pl. a fejbenezés) és a nyugat-európai lovagi kultúrában egyaránt találunk párhuzamot. Elődeink Szent Lászlóban látták meg azt a hőst, akinek személyében egyesíthette a harcos nomád férfieszményt és az európai keresztény lovagideált.

A *Magyar Anjou-Legendarium* (1330 körül, Vatikán) ábrázolásán Szent László megküzd a kunnal, megpihen a lány ölében, Szűz Mária megjelenik neki és végül imádkozva a levegőbe emelkedik.

4. TÉLI KÉT ARCHAİKUS NÉPSZOKÁS: A LUCÁZÁS ÉS A KORBÁCSOLÁS

LUCÁZÁS (PALÁZULÁS, KOTYOLÁS):

Bővebben:

1. MNT II, 365–382, nr. 329–347.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=387&layout=1
2. TIMAFFY László: *Rábaköz és a Hanság*. Novadat Kiadó, Győr, 1991, 156.
3. *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Főszerk. DÖMÖTÖR Tekla. Szerk. HOPPÁL Mihály. Munkatárs: BARNA Gábor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. Olvasható: <https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/07/index.html>

Hangzó 31 példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJsdWNcdTAwZTF6XHUwMGUxycyJ9>

December 13-a, a Julius Caesar-féle naptár (bevezették Kr. e. 45-ben) szerint az esztendő legsötétebb napja. Ekkor Szent Luca (Lúcia) ókeresztény szűz ünnepét üli az egyház, aki a szicíliai Siracusában szenvedett vértanúhalált a Diocletianus-féle üldözések idején, 304 körül. A Lúcia / Luca szó a latin *lux*, azaz *fény* szóból származik. Luca napja csillagászati jelentősége miatt ősi, bőség- és termékenységvarázsló szokást őrzött meg, amit népünk *lucázás* vagy *kotyolás* vagy *palázulás* névvel illet. A napforduló közeledtével ez a köszöntő, amely valójában egy mágikus ihletésű varázsné, kívánja a jövő esztendőre az ételben és a szaporaságban (említi a lányok csöcsét, seggét) való bőséget. Az állathang-utánzó bőségvarázslás szokása még a honfoglalás és a kereszténység felvétele előtti, ősi hitvilág maradványa. Néhány helyen recitatív dallamon éneklük.

Zalamerenye lucázása: a lucázó gyermekek tuskót vagy szalmát vittek magukkal és egy tarisznyát az adományok számára. A ház küszöbén vagy a szoba közepén, a szalmára térdelve mondták el jókívánásaikat. (Zalamerenye, gyűjtötte: Volly István, 1935; kiadta: MNT II, nr. 330.)

LUCA, LUCA KITTY, KOTTY, / Gelegénye kettő, három, / Száraz körtét várom!

Kiáltva:

Ennek a gazdának annyi disznója legyen:
egyik ólból kifusson, a másikba befusson, a harmadikba is jusson!

Ennek a gazdának akkora disznója legyen, mint egy ház!
Akkora szalonnája, mint egy mestergerenda,
annyi zsírja, mint a kútban a víz!
Luca, Luca, kitty, kotty!

Ennek az asszonynak annyi tojása legyen,
mint az égen a csillag, mint a földön a kövecs!

Luca, Luca, kitty, kotty!

Ennek a lánynak akkora nyelve legyen, mint egy tepszi,
úgy forogjon, mint a nagypénteki kereplő!
Luca, Luca, kitty, kotty!

Doktor, patika éhen haljon!
A barmuk a zsírtól megfulladjon!
A gazdaasszony sose lustálkodjon!
Luca, Luca, kitty, kotty!

A vasi Perenye palázulása:

(Perenye, Vas megye, gyűjtötte (1995) és lejegyezte (1997): Medgyesy S. Norbert)

FIÚK: Dicsértessék a Jézus Krisztus!

HÁZIAK: Mindörökké, ámen.

FIÚK: Szabad-e palázunyi?

HÁZIAK: Szabad!

FIÚK: *(Emelkedett hangon, szinte kiáltva:)*

Luca-Luca kitty-kotty, – Tojjanak a tiktyok!
Tiktyok-luggyok ülössek legyenek,
Fejszéjek, fúrójok élessek legyenek!
Ú' megállanak a helibe, mint a fűzfa a tövibe!
Kétek lányának akkora segge legyen, mint a kemence szája!
Akkora csöcső legyen, mint a bugyogakorsó,
Akkora disznójuk legyen, mint a hidas,
Akkora szalonnájok legyen, mint a pajtakapu,
Ollan hosszú kóbászuk legyen, mint a falu hossza,
Annyi töpörtőjük legyen, mint a tengerben a fövény,
Annyi pénznek legyen, mint az égen a csillag,
Annyi csirkéjük legyen, mint a kertben a fűszál!
Luca-Luca kitty-kotty!

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Hangzó változat a szomszédos Gencsapátiból:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/15/?t=00%3A06%3A05#record-345>

E jeles naphoz kötődik a lucázás mellett:

- a **lucabúza** ültetése a jövő évi termésért, amellet a búza élet-szimbólum; a lucabúza zöldje párhuzamba állítható a karácsonyi fenyőfa színével, amely a megújuló természetet jelentve az örök Megváltó eljövételére utal. A lucabúza tálkájának közepébe néhány helyen szentelt gyertyát helyeznek. Az otthoni karácsonyi asztal és a templomi oltár ékessége.
- a **lucaszék** készítésének kezdete: naponta csak egy műveletet lehetett végezni más-más fából, és aki ráállt az éjféli misén, az meglátta a falu boszorkányát;

- a **lucakalendárium** írása: karácsonyig terjedő 12 nap időjárását felírták, egy-egy nap jelentett egy-egy hónapot, és ezzel következtek a leendő új év időjárására. A másik lucakalendárium: vöröshagymát vágnak 12 gerezdra, és amelyik nedvesebb, az a hónap lesz a csapadékosabb a következő esztendőben.

APRÓSZENTEKI KORBÁCSOLÁS, APRÓSZENTEKEZÉS, VESSZŐZÉS, MUSTÁROLÁS, VIRGÁCSOLÁS, SUPRIKÁLÁS – egészségvarázslás, anyaság – december 28.

Részletesen:

- TIMAFFY László: *Rábaköz és a Hanság*. Novadat Kiadó, Győr, 1991, 166.
- RADÓ Polikárp: *Az „aprószentekelés” és a magyar liturgiátörténet*. Theologia, 1943, 257–260.
- *Magyarország zenei története I. Középkor*. Szerk. RAJECZKY Benjamin. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 511.

Hangzó példa a vajdasági Zentáról (Bács-Bodrog vm.):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/139797/?list=eyJxdWVyeSI6ICJhcHJcdTAwZjNzemVudGVraSBrb3JiXHUwMGUxY3NvbFxiMDBlMXMifQ>

Aprószentek ünnepén, december 28-án reggel a fiúgyermekek *fűzfavesszőből* korbácsot fonnak, bekopognak és bekiáltanak a lányos házakhoz, hogy „Szabad-e korbácsolni?” Ha a háziak megengedik, akkor recitálják az alábbi mondókát – vasi Perenye szokása szerint:

FIÚK	Szabad-e korbácsolni?
HÁZIAK	Igen!
FIÚK	Friss, egészséges légy az új esztendőben! Kelises ne légy az új esztendőben! Lenek künnek, – főnek menj! Főnek künnek, – lenek menj! Kert alatt künnek, – utcárú menj, Utcárú künnek, – kert alul menj! Vizér' künnek, – borér' menj, Borér' künnek, – vizér' menj! Friss, egészséges légy az új esztendőben!

Elmondta: Bejczy Józsefné Hittaller Anna (1928–2015), előénekes; gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Perenye, (Vas m.), 1996.

A téli napforduló tájékán, egy keresztény ünnephez, Aprószentek napjához kötve a fiúgyermekek és a legények megvesszőzik a lányokat, hogy az újesztendőben egészségesek legyenek, és ennek eléréséért közben ellentétes cselekedeteket sorjáznak. A palázuláshoz és a regölshez hasonlóan az ősi, még szintén a honfoglalás előtti hitvilágba vezet minket vissza, mert az egészségvarázsló „pogány” szokás nyomait őrzi. Az ellentétek hangsúlyozásának és összezapásának (ld. Világosság és Sötétség küzdelme a középkori Szent László-legendában és freskóciklusokon) őseink világteremtő erőt és hatást tulajdonítottak. (Bővebben: LÁSZLÓ

Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Szerk. ÉRI István. Budapest, 1993 (Tájak–Korok–Múzeumok Könyvtára 4.) A zöld ág mindig az élet jelképe a népi gondolkodásban, a fűzfa pedig – az állapotos anya ölére emlékeztető alakja miatt – a Boldogasszony fája. Az élet továbbadását, a leendő anyai hivatást hangsúlyozva suhintották meg fűzfavesszővel a legények a lányokat. Miért ezen a napon? Egyrészt, mert közel van a téli napforduló, december 21-e fényt adó napja; azonkívül a betlehemi gyermekgyilkosság (bibliai helye: Máté-evangélium 2,16–19) miatt is eleven ezen a napon a verés képzelete; harmadsorban pedig liturgikus oka van: ezen az ünnepen áldották meg a késő középkorban a vesszőket.

Mind a szokás, mind pedig a jellegzetes köszöntő (varázs) formula dokumentálva van már a középkorból: a jászói (Abaúj-Torna vm.) premontrei prépostság egyik, 1300-as évekbeli kéziratában olvasható a „Benedictio virgarum” azaz a vesszők megáldásának liturgikus szokása Aprószentek ünnepén.

A magyar nyelvterület más részein *aprószentekezés, vesszőzés, mustárolás, virgácsolás* névvel illetik ezt a fontos szokást. A néphagyomány minden értékes és az élet továbbadása szempontjából lényeges dolgot magába ötvöző ereje a perenyei *korbácsolás* szokásával kapcsolatban is megmutatkozik.

5. ISKOLAKULTÚRA ÉS TAVASZVÁRÁS: A FARSANG SZOKÁSAIBÓL

A *farsang*, *fássáng* a felszabadult, vidám mulatozásnak, a lakodalmaknak, a játékos, maszkos felvonulásoknak az ideje. Vízkereszt ünnepétől (január 6.) húshagyókeddig tart. A magyar nyelvben német eredetű jövevényszóból, a *vaschang* kifejezésből származik, amely 1283-ban egy bajorországi és ausztriai forrásban olvasható. A XV. századból a *fasnacht*, *fastnacht* „am fasangtag” kifejezés ismert a német nyelvterületről. A Rajna-menti, középkori alapítású Mainz tartományi székhelyen napjainkban is híres fesztivál a három napos Fastnacht. A középkori „farsangos” szavunk bármiféle alakoskodót jelent. Álarcos jelenetek, alakoskodások, Bor (Bachus/Bacchus/Bakhus) és Víz (Neptunus) vetélkedése, ördögök által elragadtatott táncolók, férfi-női ruhacserék, kakas-ütés, libanyakazás, harci játék, lóverseny, halottas játék, démonikus és erotikus motívumok jellemzik ezt az időszakot. „Csúf ruha”: a *Csuf* olasz eredetű szó, amely kezdetben mulattatót jelentett.

Regelő hétfő:

A vízkereszt ünnepét (január 6.) követő első hétfőnek *regelő hétfő* (dies lunae post Trium Regem diem) a hajdani neve. A hazai német városokban, a kora újkorban a bíró és a tanácsstagok eskütételének és beiktatásának a napja; országos vásározó nap, benne foglaltatik a nagy áldomás, lakomázás, farsangnyitó mulatozás, összességében a mérhetetlen zabálás értelme. Valószínű, hogy ezt a nagy evést bélyegzi meg a protestáns Szkárosi Horváth András a XVI. században: „Az vízkereszt estin voltunk nagy lakásban, – Idvösséget vártunk az nagy zabálásban.” Az ünnepek az egész társadalmat érintették: a királyi udvartól a jobbágyfalvakig mindenki megülte. (E jeles nap történeti forrásait bemutatja: DÖMÖTÖR Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 178–193.)

A kánai menyegző

Részletesen:

1. BÁLINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Szent István Társulat, Budapest, 1976, 165–172. <http://mek.niif.hu/04600/04645/html/khp0011.html>
2. MNT III/A, 588–625, nr. 518–558. https://adtpius.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_03A/?pg=630&layout=1
3. DOBSZAY László: *A Magyar Dal Könyve*. Editio Musica, Budapest, 1984, nr. 529. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_550_a_magyar_dal_konyve/index.html

Hangzó az *Ünnepeink* CD-ROM-ról: <https://www.youtube.com/watch?v=Sr6NrGrwY8Y>

Népzenei hangzó példák:

Dunántúl:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJheiBpZ2F6IG1lc3NpXHUwMGUxcyBtXHUwMGUxcyBlbGpcdTAWZjZ0dCAoa1x1MDBIMW5haSBtZW5ueWVnelx1MDE1MSkifQ>

Felföld:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJheiBpZ2F6IG1lc3NpXHUwMGUxcyBtXHUwMGUxcyBlbGpcdTAWZjZ0dCAoa1x1MDBIMW5haSBtZW55ZWd6XHUwMTUxKSJ9>

A kánai menyegzőt (János-evangélium 2,1–11) a vízkereszt (január 6.) utáni 2. vasárnap evangéliuma jeleníti meg: Jézus Krisztus első csodatétele, melynek során Kána városában, egy menyegzőn a hat kőkorsó vizet Jézus borrá változtatta. E misztérium-tény még közvetlenül a vízkeresztünnep tartalmának része, ünneplése legtöbbször január 15–20. közötti napokra esik.

A kánai menyegző történetéből következően a farsang az ideje a lakodalomnak, a lányok férjhez menetelének. Emiatt a vízkeresztet követő farsangi vasárnapokat a karthauzi *Érdy-kódex* (1526) **menyegzős vasárnapok** nevekkkel illeti: *első menyegzős vasárnap, második menyegzős vasárnap, harmad menyegzős vasárnap*, stb. A nép legtöbbször hétfőn és szerdán tartotta lakodalmait.

Jézus első csodáját költi át a Kánai menyegző éneke *Az igaz Messiás már eljött...* kezdősorral. Ősforrása több áttételen keresztül a Szent Ciprián püspöknek és vértanúnak (†258) tulajdonított „Coena Cypriani”: az ének elmondja, hogy napkeleten egy Joel nevű király vendégül látta Ádámot, Évát, az Ószövetség patriarcháit, prófétáit, királyait, Jézust, az apostolokat, sőt még Pilátust és Júdást is. Márta felszolgál, Jézus bort iszik, Dávid hárfázik, Júdás Heródesselel táncol, Lukács ökröt vág, Péter halat fog, Cecília muzsikál, a Tizenegyezer Szűz táncol, Orsolya pedig mosolyogva nézi őket.

Ugyanez a vidám, örvendetes hangulat található a *Messias iam venit in mundum versus* ~ *Az igaz Messiás már eljött...* kezdetű, szövegében és dallamában egyaránt a XVII. századból származó népénekekben, amely először (pl. az Apor Lázár táncát is tartalmazó) *Kájoni-kódex* (Csíksomlyó, 1634–1671) záró lapjain mindkét nyelven olvasható. Ezzel a dallammal az un. „Nyúl éneke” (kezdősor: *A nyúl vetemények közt fülel*) is szerepel Kájoni kéziratában. A kánai menyegző alábbi éneke elsősorban obszerváns ferences kolostorok (Szeged-Alsóváros, Gyöngyös, Jászberény, Szakolca, Nagyszombat, Nyitra) környékén terjedt el országszerte. Erdélyen kívül mindenhol fellelte a népzene kutatók. Lakodalmakban és a kánai menyegző megülésénél szertartásszerűen és szinte kötelező jelleggel énekelik. Ez az ének magának a házasságnak biblikus példaképe. Szokásdallammá válása és stabil dallamalakja segítette méltó népszerűségét.

Jásztelek (Jász-Nagykun-Szolnok m.) hagyománya szerint:

Az i - gaz Mes - si - ás már el - jött,
sok - fé - le cso - dá - kat köz - tünk tött,
a vi - zet is bor - rá tet - te, a nász - né - pet ven - dé - gel - te
Ká - na me - nyeg - ző - ben, a nagy ven - dég - ség - ben.

AZ IGAZ MESSIÁS MÁR ELJÖTT, – sokféle csodákat köztünk tött, – a vizet is borrá tette, a násznépet vendégelte – **KÁNA MENYEGZŐBEN**, a nagy vendégségben.

2. Ott nagy lakodalmat kezdenek, – Jézust is meghívták vendégnek, – őt követték tanítványi, mint a tyúkot a fiai – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
3. Az első tál ételt felhozták, – Jézust is azonnal kínálták, – mindenben tetszett az éték, csak a borban volt a vétek – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
4. Jézus, hogy vigasságot tenne, – Szűzanya kérése meglenne, – parancsolá meríteni, kútból hat vedret tölteni – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
5. A szolgák is frissen siettek, – kútból hat vedreket töltöttek, – Jézus borrá változtató, első csodáját mutatá – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
6. A bort mindnyájan megkóstolták, – nosza, rajta, vígan kínálják, – hej, de jó bor ez az új bor, sokkal jobb bor, mint az óbor – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
7. Péter is Jakabbal vígan van, – köszönti Andrásra nagy vígan – meg se törli a bajuszát, üresíti a poharát – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
8. János a poharat vigyázza, – soká kerül, nehezen várja, – Jakab elől elragadja, szomjú torkára fölhaltja – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
9. Simon Tádeusnak azt mondja: – „tölts kulacsra, jó lesz holnapra”, – mert a jó bor hamar elfogy, bárcsak volna néha egy korty, – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
10. Júdás Iskariót hogy látja, – hogy ötet senki sem kínálja, – teletölti ő a kondért és iszik a vőlegényért – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
11. A kis Jakab a nagy Jakabbal – ölelgetik egymást orcával – mondja: „gyomrunk sokszor kordul, ígyunk tehát a jó borból” – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.

12. Bertalannak sem jut eszébe, – hogy nyúzatik majd jövődőbe, – mert a vendégek láttára gondja van csak a torkára – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
13. Más vendégek is ott lennének, – nosza, vígan legyünk, örülnek, – úgy megforgatták Magdolnát, mind szétrúgta a patkóját – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
14. Hát, te szegény ember, mért jöttél? – Talán bizony nyúlhúst ehetnél? – Jobb tenéked káposztahús, mintsem az a sovány nyúlhús – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.
15. Adj Isten, hogy mink is örüljünk, – ily multságban részesüljünk, – jó bor mellett duda nélkül mit ér a tánc ugrás nélkül? – Kána menyegzőben, a nagy vendégségben.

A Kánai menyegzőhöz kötődhetett az eredetileg oktató célzatú katekizmusi ének ***Mestereknek Mestere, mondd meg mi az egy...***, illetve *Mondd meg, mester, mi az egy...* kezdősorral. Történeti előzményként *Gyermek, gyermek, mondd meg, mi légyen az egy?* incipittel a Náray György szerkesztette *Lyra Coelestis* című énekeskönyv (Nagyszombat, 1695, 6) tartalmazza. Népi gyűjtésből származó változatait kiadta: MNT III/A, 560–587, nr. 492–517.

Lásd: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_03A/?pg=602&layout=1

A parasztlakodalom égi mása: Mária és József eljegyzése népi ünnepe – Január 23.

Az ünnepről bővebben:

1. BÁLINT Sándor: *Ünnepi Kalendárium I.* Szent István Társulat, Budapest, 1977, 171–179. <https://mek.oszk.hu/04600/04656/html/>
2. HETÉNY János: *A magyarok Máriája. Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza.* Szent István Társulat, Budapest, 2011, 107–126. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 24.)
3. LIMBACHER Gábor: *Szűz Mária eljegyzése. Egy régi ünnep palócföldi elterjedése a XX. század utolsó harmadában.* In: „Nyisd meg, Uram, szent ajtód...” *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára.* Szerk. BARNA Gábor. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 157–175.
4. *Mária Anya – Mária Anyánk: Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint.* Szerk. MEDGYESY S. Norbert. Szent István Társulat, Budapest, 2019, 152–170, nr. 56–64.

Az evangéliumok szerint „A szűz egy Dávid családjából való férfinak, Józsefnek volt a jegyese és Máriának hívták.” (Lukács 1,27) Továbbá: „József úgy cselekedett, ahogy megparancsolta az Úr angyala: magához vette feleségét.” (Máté 1,24)

A „Mária és József eljegyzése” egy kb. 3 órás, pap és kántor nélkül, előénekes(ek) által vezetett népi szertartás, jellegzetes paraliturgia, amelyen Mária hét örömről szóló olvasókkal és sok versszakos legendaballadával éneklük végig Szűz Mária és Szent József eljegyzésének történetét. Bálint Sándor szavaival: „Mária menyasszonyságának ünnepe mintegy az asszonyi sors megdicsőülése, a parasztlakodalom égi mása. Részben az udvari arisztokrata példa, nagyobb részben azonban a franciskanizmus nyomán bontakozik népi jámborságunkban.” Hetény János szavait idézve: „A hívő áhítat ezekben hiteles alapot talált, de hogy *élő részesedéssel jelenlevővé* tegye ezt Isten népének zarándokútján, a szűkszavú

bibliai közlésből – talán a legkorábbi szájhagyományokban élő emlékezetre támaszkodva – saját használatára megformálta belőle a Mária eljegyzése és menyegzője *életszerű*, színes történetét. Tette ezt oly sikerrel, hogy idők múltán a teológia is megfontolta és a liturgia is átvette és ünneppé nyilvánította.”

Mária és József eljegyzéséről a *Jakab ősevangéliuma* VIII. fejezete, valamint Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) is megemlékezik. A Habsburg Birodalom területén a sokáig gyermektelen Habsburg I. Lipót császár-király (1657–1705) hatására terjedt el január 23-a, Szűz Mária eljegyzése (Desponsatio Beatae Mariae Virginis) ünneplése és Szent József tisztelete. A *Makula nélkül való tükör* (1712) 12–14. része tárja elénk a szépséges történetet. A palócföldi Rimócon ma is élő hagyomány a közel három órás *Mária menyegzője* népi szertartás végzése előénekes(ek) vezetésével, legendaballadákkal, olvasókkal és végül a Kánai menyegző eléneklésével, *Az igaz Messiás már eljött...* kezdősorral. Jézus Krisztus első csodatételét (János 2,1–12), amelyen Szűz Mária is jelen volt, vízkereszt (január 6.) utáni 2. vasárnapon olvastatja a klasszikus római liturgia; a néphagyomány ennek következtében összeolvastja a kánai menyegzőt a Szűzanya eljegyzésével.

Az ünnep legelterjedtebb legendaballadája a *Jeruzsálem városában örömnapp van...* kezdetű epikus költemény. A hevesi Adács községben Erdélyi Zsuzsanna a rózsafüzérhez³ kapcsolódó népi szertartásrend keretében gyűjtötte 1969. december 29-én (kiadta: *Mária Anya – Mária Anyánk*, 2019, 159–162, nr. 59.):

„Január 23-i Mennyegző” szokás egyik éneke, olvasómondás közben éneklük, Mária s József esküvője történetét beszéli el. E szokás egyébként is a szent pár esküvőjére való megemlékezés s felidézése.”

Jeruzsálem városában öröm nap van,
Mert egy fényes mennyegző van a templomban.
Szent Anna lesz a mennyegzős örömanya,
Az ő lánya a menyasszony: Szűz Mária.

A templomra egy mennyei fény sugár száll,
Ezer virág ékesíti a kőjoltárt.
Előtte (j)áll a mennyország menyasszonya,
Liliommal, nefelejccsel koszoruzva.

(„Itt elkezdem a Miatyánkot, utána elmondunk egy tizedet, utána megint ének... ez folytatódik. Ez elmegy mind az öt tized rózsafüzér, akkor öt vers, vagy tíz vers ének, tíz vers, mert úgy akarnám, hogy ez mind elmenne, mert egy úgy magyarázza ki a szépen a Szent József... ”Mondjam?... ”)

Nincsen olyan angyal fenn a mennyországban,

³ Olvasó: rózsafüzér, legtöbbször Szűz Mária tiszteletére mondott imádságforma.

Mely ő nála szentebb, dicsőbb és szebb volna.
Ily szépséget nem látott még a menyország,
Szentségét megkedvelte a Szentháromság.

Körülötte ott fénylenek, ott ragyognak,
A dus gazdag fejedelmi szép ifiak.
Ezek mind a Dávid király unokái.
Mond úhajtják Szüz Mária kezét birni.

(Itt megint gyün a rózsafüzér.)

A drágakő, mint a csillag, fénylik rajtuk.
Az aranytól alig látszik a ruhájok.
Egy van köztük, akijottál áházattal.
Szelid ifju, nem bir fényes ruházattal.

Nincsen rajta arany, ékszer, bársony ruha,
Oly félénken tekint fel a gazdagokra.
De *(j)*öt büszkén úgy lenézik a gazdagok,
Mintha csak azt kérdeznék, hogy mit keres ott?

(Itt megint egy tized rózsafüzér.)

Ki lehet ő, ki felnézni is alig mer?
Neve József, szegény ifju és ácsmester.
Ő is eljött részt venni a szent örömben,
Bár szegény ő, ámde gazdag erényekben.

Csendesség van, jön a főpap a szentéjből,
És így szólott megszállva *(j)*a Szentlélektől.
Ime *(j)*itt egy szüz leányzó malasztal telt,
Liliomszál, melyet égi harmat nevelt.

(Megint rózsafüzér.)

Ime itt áll az oltárnál, mint menyasszony,
Nagy szentségben és szépségben, mint lilium.
Közületek lesz választva a vőlegény,
Kinek szívét ékesíti égi *(j)*erény.

E szüz virág annak fogja kezét adni.
Aki *(j)*az ő tisztaságát megőrzendi.
Hogy köztetek ki bir ennyi szent malasztal
Isten fogja kijelölni csoda *(j)*által.

(Megint a rózsafüzér jön.)

Hallgasátok szavaimat figyelemmel,
Hogy miként fog megtörténni e csodajel?

A Sionnak szent völgyében napkeletre,
Egy elszáratt mandulafa ki van döltve.

Tíz éve, hogy a megjelölt mandulafa,
Az utnak jobb szélén fekszik kiszáradva.
Arról egy-egy száraz ágat vágjatok le,
Nevetekkel legyen az ág megjelezve.

(Megint egy tized rózsafüzér.)

Gyorsasággal elsietnek az ifiak,
Visszatérvén hoztak egy-egy száraz ágat.
József is ment, ő is hozott egy ágacskát,
Teljesítvén a főpapak a parancsát.

A kiszáratt mandulafa ágacskákat,
Az ifiak átalatták a főpapak.
Ki azokat egymás mellé mind egy sorba,
Elhelyezé a frigyszekrény oltarán.

(Megint rózsafüzér.)

Szól a főpap: ezen száraz ágak közül,
Egy szál vessző kivirágzik és kizöldül.
S akinek a neve arra fel van írva,
Annak lesz a szüz virágszál menyaszonya.

Kilencven ág van az oltár szent zsámolyán,
Tömjén füst száll az ég felé illat szárnyán.
Hajnalpiros sugárzik be a templomba
Gyöngyharmatot hint egy száraz ágacskára.

(Megint rózsafüzér.)

Zöld lomb fakad, bimbó hasad a harmattól,
Megtelik a templom annak illatától.
Egy száraz ág ott pompázik virágozva,
Ki a boldog, kinek neve rá van írva.

Most a főpap a frigyszekrény elé lépve,
A virágos mandulafát fölemelte.
És így szólott: József neve rá van írva,
Völegény ő, ime ő lett kiválasztva.

Most a nemes büszke ifjak, hogy meglátták,
Szent Józsefnek nyujtyák szívök hodolatát.
Alázattal köszöntötték az ácsmestert,
Ki Istentől ily végtelen kegyelmet nyert.

(El van [végezve] a rózsafüzér s fölajánlom, s utána ugyanugy az éneket folytatom, hogy mind el legyen mondva:)

Majd Gábrriel angyal lépett Szent Józsefhez.
Elvezeté őtet égi, jegyeséhez.
És ő a Szüz előtt magát meghajtotta,
Összekulcsolt kézzel Istent magasztalta.

Gábrriel a jegyesekre rózsát hintett,
Aranylánccal egyesíti a két lelket.
Az angyali szentszeretet gyűrűjével,
A két szívet egymásnak így jegyezte el.

Jeruzsálem városának templomában,
Ilyen fényes eljegyzés még nem volt soha.
Jelen van ott égi fényben a mennyország,
Angyaloktól környezve a Szentháromság.

Szinarany méz vegyítve rózsillattal,
A bölcsesség poharában van az ital.
Égben termett üdvösségnek szent kenyere,
Volt az égi vendégeknek eledele.

Megzendült az angyaloknak trombitája.
Ezt követé az égiek szent hárfája.
Kerubimok, szeráfimok mind lejöttek,
A mennyegzőn álleluját énekeltek.

Dicsértessék a Jézus Krisztus.

(Ezzel vége a rózsafüzérnek. Felajánltuk a rózsafüzért, utána elköszönő ének. Közben még énekek, imádságok s e következővel fejezik be:)

Elment a Szüz Mária haza,
Menjünk mi is békén utána.
Induljon hát az eleje,
A hátulja mennyen vele.
Jézust dicsértessék.

„Ezzel az énekkel fejeztük be, akkor a nép szétment, mindenki ment a lakására. Szüz Mária menyegzőjének a kilencede.” Ezt a népi szertartást kilenc napon át tartották, melyen 70–80-an, nagyjából csak asszonyok vettek részt.

Adács (Heves m.), 1969. december 29. Turi Andrásné Szécsényi Rozál, szül. 1910. Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése

A farsangi regölés

Többek között a lakodalmakban hangzott el a *farsangi regölés*, mely ugyanúgy, mint a Szent István napi (december 26.) regölés, jókívánásokat énekel, áldomásra vonatkozó szövegeket idéz, és összeregöli a házasulandó leányt és legényt, a végén pedig adományt kér. A Palócföldön a Dunántúlhoz hasonlóan előbukkannak a regös elemek a húshagyókeddi, lakomával végződő kántában is. Zenei szempontból a karácsonyi regöléssel rokon: a Palócföld kedvelt trichordos ritmusdallamát összekapcsolja a Dunántúlról ismert regös-kvintekkel.

- Példák:
 - MNT II, 61–81, nr. 57–76:
https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=83&layout=1
 - *Magyarország zenei története I., Középkor*, Budapest, 1988, 515–516. <https://mersz.hu/rajeczky-magyarorszag-zenetortenete-i>

Példa Váraszó (Heves m.) községből:

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/46359/?list=eyJxdWVyeSI6ICJmYXJzYW5nLCBmYXJzYW5nIn0>

Farsang, farsang, háromnapi farsang, itt is adnak, amit adnak,
Itt is Isten háza van, Isten szállott a házakra
Hat lóval, hat ökörrel, kilenc bornyas tehénnel, egy aranyos ekével.
Elé van-e a gazda, van-e jó farsangja, ha van jó farsangja,
Egyék, igyék, mulassék, nekünk szalonnát adjék!
Ha nincsen a házba, van a kis kamrába,
Menjen ki ma gazdaasszony, vágjon le egy nagy darabot, húzza a nyársamra!

Baranya megyében a legények nyárssal a kezükben járták a házakat és farsangköszöntő jókívánásokat recitáltak termés- és termékenységvarázsló elemekkel és az elmaradhatatlan adománykéréssel. Ócsárd (Baranya m.) hagyományából idézzük a *Hipp, hopp, farsang, itt ölték az ártányt...* kezdetű köszöntőt (gyűjtötte: ifj. Szilvási István 1934-ben; közzétette: MNT II, nr. 61., lásd alább!).

Hangzó 15 változatban népzenei felvételen:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoaXBwLWhvcHAsIGZhcnNhbmcfQ>

Hipp, hopp, far - sang! Itt öl - ték az ár - tányt,
nem ad - ják a má - ját,
csak a sza - lon - ná - ját.

Ad - jon az Úr - is - ten nyolc - tíz ök - röt,
en - nek a gaz - dá - nak öt - hat lo - vat

sok ku - lacs bort, Oj - jan e - gész - sé - gös
sok ka - lá - csot!

le - gyen min - den csa - lád - tag - ja, mint a makk!

A LÁZÁR-JÁTÉK: dúsgazdagolás, Ördög-betlehemes

XVII. századi biblikus iskoladráma folklorizálódott változata Székelyföld és Moldva szokásrendjében. Kiadását lásd alább, az V/2. fejezetben!

A BÖJTELŐ IDŐSZAKÁNAK SZOKÁSAI: TALALAJ, SARDÓ, BÖGŐTEMETÉS

Zenei szempontból a regösénekekkel rokon a farsang végéhez kötődő énekes népszokásunk, a talalaj-vasárnap éneke és a sardózás. A latin rítusú kereszténység az 1966 és 1969 között bevezetett liturgikus változtatások előtt a *böjtelő* időszakát is megtartotta, amely voltaképpen a nagyböjt bevezetője. Innen származik február hónap magyar neve: böjtelő hava. E vasárnapok neve a következő volt – a zárójelben az adott vasárnap introitusának (kezdőének) kezdőszavai szerepelnek, mert a régiségben erről nevezték a vasárnapokat: hetvenedvasárnap („Circumdederunt”), hatvanadvasárnap („Exurge”), ötvenedvasárnap („Esto mihi”).

A nép a hatvanadvasárnapot Zoboralján talalaj-vasárnapnak, az ötvenedvasárnapot általánosan farsangvasárnapnak, Moldvában piroskavasárnapnak, Csíkban csonthagyóvasárnapnak, Zoborvidéken sardóvasárnapnak nevezi.

A talalaj és sardó vasárnaphoz kötődő, alább olvasható népszokásokban a párosító és termékenységmotívumok mellett számos télkiűző, tavaszváró, a növényzet újjáéledésére, növekedésére vonatkozó varázsszöveg maradt fenn. A hagyománykör gyökerei a

kereszténység előtti földműves kultúrába nyúlnak vissza, amelyeket a keresztény ünnepkör őrzött meg.

Talalaj

Talalaj-vasárnapon, azaz a farsang utolsó előtti vasárnapján, korán reggel a Nyitra vármegyei, pontosabban zoborvidéki falvakban a lányok járták a házakat, és tojásért cserébe ütempáros ritmusban zengték: *Talalaj, Talalaj, Tök (Tót) Lőrinc...* A rigmus szövegében az *Agyigó, agyigó, fassang, fassang* sor a farsangtól való elbúcsúzást jelenti, ugyanis az *Agyigó* az olasz *Addio*, azaz Isten veled! elköszönésformula népi változata.

Hat hangzó népzenei példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ0YWxhbGFqLCB0YWxhbGFqLCB0XHUwMGY2ayBsXHUwMTUxcmluYyJ9>

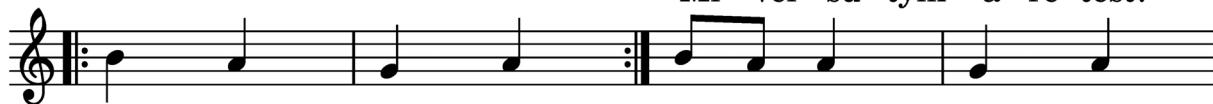
A zoboraljai Béd (Nyitra vm.) községben gyűjtötte Kodály Zoltán 1909-ben az alábbi Talalaj-éneket (korábbi kiadása: MNT II, nr. 94.);

hangzó:

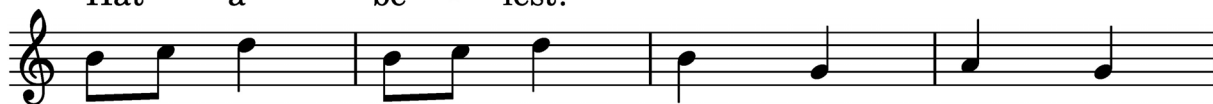
<https://zti.hungaricana.hu/hu/46359/?list=eyJxdWVyeSI6ICJmYXJzYW5nLCBmYXJzYW5nIn0>

Ta-la-laj, ta-la-laj, Tök Lő-rinc! Lánc-ba szö-kött a ka-kas,
fel-dön-töt-te a va-jat.
Mi-vel sü-tyik a ré-test?

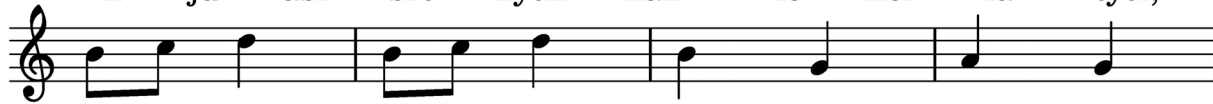
Kú-ti víz-zel. Pa-ta-ki víz-zel.
Hát a bé-lest?

A-gyi-gó, a-gyi-gó, fas-sang, fas-sang!

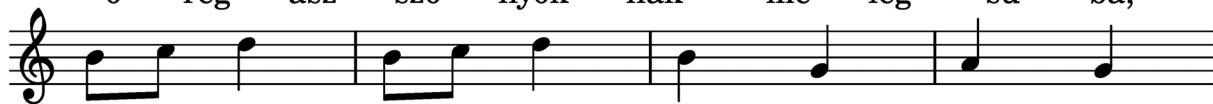
If-jú em-be-rek-nek haj-lós pál-ca,
if-jú asz-szo-nyok-nak fe-hér fá-tyol,

A-gyi-gó, a-gyi-gó, fas-sang, fas-sang!

Ö-reg-em-be-rek-nek me-leg bun-da,
ö-reg-asz-szo-nyok-nak me-leg su-ba,

A-gyi-gó, a-gyi-gó, fas-sang, fas-sang!

Lá-nyok-nak gyöngy-ko-szo-rú, le-gé-nyek-nek fé-nyes fegy-ver,

A-gyi-gó, a-gyi-gó, fas-sang, fas-sang!

Lány-kák-ra, gye-re-kek-re egy-egy ma-rok vesz-szó,

A-gyi-gó, a-gyi-gó, fas-sang, fas-sang!

2

A bú - zá - ját fel - e - mel - jük, a kon - ko - lyát le - ti - por - juk,
A - gyi - gó, a - gyi - gó, fas - sang, fas - sang!

A zoborvidéki Menyhén (Nyitra vm.) ezt mondták, ha nem kaptak ajándékot a köszöntőért:

Pocik egye kovásztokat, / geríny egye tyúkotokat! (MNT II, nr. 95.)

A szintén zoboraljai Zsére községben (Nyitra vm.) a tojást e szavakkal hálálták meg a Talalaj-köszöntők:

Valahány üreglyuk pociklyuk,

Annyi verem búzájuk

Legyen kéteknek! (MNT II, nr. 91.)

Kottás összkiadás: MNT II, nr. 91–95:

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=129&layout=1

Sardó

Sardóvasárnap, azaz farsangvasárnap reggelén, a Zoborvidéken (Nyitra környéke) az iskolás fiúgyermek és a legények 2–3 fős csoportban házról házra járták a falut és az udvarokban elmondták, szó szerint elkiáltották jókívánásaikat elsősorban azért, hogy jöjjön már a tavasz. Nagy bunkós botjaikhoz csörgő bádogdarabokat szögeztek és a földhöz verték az alábbi ütempáros, recitativ ének ritmusára: *Sardó gyűjön, hozzon meleget...* Jutalmul szalonnát és tojást kaptak. 1900 táján dudás kísérte végig a falun a sardózókat. Miután elmondták jókívánásaikat a kocsmába mentek és mulattak estélig.

Összkiadás: MNT II, nr. 96–99.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=141&layout=1

Hangzó példák:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzXHUwMGUxcmRcdTAwZjMifQ>

Az alábbi tavaszvarázsló köszöntőt a zoborvidéki Menyhe községben (Nyitra vm.) gyűjtötte Kodály Zoltán 1913-ban; elsőként közzétette: MNT II, nr. 96;

hangzó: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7703/?t=00%3A15%3A46#record-64255>

Sár - dó gyűj - jön, hoz - zon me - le - get!
 Mi - cso - da - i me - le - get? Nyá - ri me - le - get.
 Haj szé - kecs - ke, szé - kecs - ke, szó - ló dom - bocs - ká - ja!
 Zab sze - me - sed - jen, bú - za bok - ro - sod - jon,
 ki - rály lo - va híz - zon,
 a - zon me - gyünk had - ba,
 tö - rök há - bo - rú - ba.
 Csí - csik, má - csik, má - kos má - csik!

Farsangfarka

A farsangfarka népi kifejezés a nagy mulatozás záró három napját, farsangvasárnapot (sardó / ötvenedvasárnapot), farsanghétfőt és húshagyókeddet jelenti, mert másnap, hamvazószerdán már a 40 napos nagyböjt kezdődik.

A farsang zárásának elmaradhatatlan része az e lakodalmas időszakban pártában maradt vénlányok kicsúfolása. Az iskoladramák világából a minorita Kertso Cyriák *Borka asszony és György deák* című közjátékát (Kanta, 1773) hozhatjuk példaként; bővebben lásd: Seplasia 3. jegyzet, III/3. fejezet.

A február 3-hoz kötődő, tehát biztosan a farsang időszakában megtartott Balázs-járás egyik éneke is az alábbi kezdősorral állítja pellengérré a hajadonokat: *Elmúlt a hosszú farsang, búsulnak a lányok...*

Hangzó példa Nemespátróról (Somogy m.):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/144934/?list=eyJxdWVyeSI6ICJlbG1cdTAwZmFsb3R0IGEgaG9zc3pcdTAWZmEgZmFyc2FuZyJ9>

Az alábbi csúfolót Vámoscsalád (Vas m.) községben Kiss Lajos gyűjtötte 1952-ben; elsőként kiadta: MNT II, nr. 66.

El - mú - lott a hosz - szú far - sang, bú - sul - nak a lá - nyok.
 Et - től a sok bú - su - lás - tól rán - cos a po - fá - juk.
 Nem tudsz férj - hez men - ni, vő - le - gént sze - rez - ni,
 vedd e - lő az ol - va - só - dat, kezdj el i - mád - koz - ni!

Húshagyó / húshagyókedd

A farsang utolsó napja. Az ünnep neve latinul: carnisprivium; eredete: carne vale = pá, pá, hús; Isten veled, hús! Innen ered a karnevál (vö. Velence, Mainz, Rio de Janeiro) kifejezés.

Tuskó- vagy tőkehúzás, szűzgulyahajtás: A legények tuskót, fatönköt húznak esténként a férjhez nem ment lányok ajtaja elé. Máshelyt „kongóznak”, ostorral pattogtatnak, mindenféle szerszámmal nagy zajt csapnak. Előfordult, hogy ezt énekelte a papnak öltözött tuskóhúzó legény: *Ecce neki, dáridom, a farsangot bevárom...* (Vágfarkasd, Nyitra m., kiadta: MNT II, nr. 101.):

1. Ecce neki dáridom:

Ec - ce ne - ki, dá - ri - dom,
 a far - san - got be - vár - tam.
 de vő - le - gényt nam kap - tam,
 jaj de hop - pon ma - rad - tam!

2. Várok még egy farsangot, – tán majd valakit fogok. – S ha vőlegényt nem kapok, – apácának beállok.
3. Ó, te rozzant kaloda, – nem való vagy te oda! – Nem való vagy te másra: – fűtőnek a pokolba!

A lányok búsulásának másik népdala: *Húshagyó, húshagyó, a lányokat itt hagyó...*
Énekelté: Mike József, 60 éves, Szenna (Somogy m.), gyűjtötte: Lajtha László 1934-ben; közzétette: MNT II, nr. 100. Hangzó: <https://zti.hungaricana.hu/hu/200052/>

The image shows two staves of musical notation in G major, 2/4 time. The first staff contains the melody for the first line of the song: 'Hús-ha-gyó, Hús-ha-gyó, a lá-nyokat itt ha-gyó,'. The second staff contains the melody for the second line: 'Hús-ha-gyó, Hús-ha-gyó, itt maradt az e-la-dó!'. The notes are simple, mostly quarter and eighth notes, with some rests.

Hangzó 8 népzenei variáns:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSl6ICJoXHUwMGZhc2hhZ3lcdTAwZjMgaFxlMDBmYXNoYWd5XHUwMGYzIn0>

Bőgőtemetés, farsangtemetés, Bacchus halála

A farsangi bál zárásaként, nem sokkal éjfél (azaz a böjti hamvazószerda) előtt a kocsmában az asztalra fektetnek egy bőgőt, letakarják fehér lepellel, gyertyát gyújtanak mellette és fejükön fekete kendővel asszonynak öltözve siratóparódiát énekelnek. (Bővebben: *Magyar Népzene Tára V. Siratók*. Szerk. KISS Lajos–RAJECZKY Benjamin. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 1087–1101.)

A bőgősiratás a liturgikus és egyben iskolai kultúra és néphagyomány kapcsolatának újabb példája. A népszokás recitatív dallama az egyik gregorián zsolnártónus népi változata, amely a temetés nyitóénekét és egyúttal az imént említett hetvenedvasárnap introitusát, a *Circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdederunt me* – *Körülvettek engem a halál kínjai, az alvilág fájdalmai (a túlvilág veszedelmi) körülvettek engem* antifóna (szövegforrása: Zsolnárok 17,5–7) néhány kulcsszavát idézi. Pl. Dolores inferni ~ „Doloresz in ferkó”, Circumdederunt ~ „Cirkumdederunt...”; továbbá más (pl. nagypénteki) liturgikus rendelkezések (Levate ~ Álljatok fel, paródiája: „Levater!”) variánsaként, paródiájaként szerepel.

A *Circumdederunt me gemitus mortis...* temetési antifóna így hangzik a magyar néphagyományban; hangzó a borsod-abaúji Fáj községből:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/6312/?t=00%3A02%3A07#record-42643> :

Kö-rül-vet-tek en-gem a ha-lál si-ral-mi, po-kol-nak gyöt-rel-mi
 kö-rül - vet-tek en-gem. Ps. Jer - tek, áldjuk Istenün - ket,
 ki lelkünk - nek üd - ve lett, leborulva zengedezzünk né-ki há - la
 é - ne-ket. Po-kol-nak gyöt-rel-mi kö-rül - vet-tek en-gem.

Hangzó példák a temetési antifónára:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrXHUwMGY2clx1MDBmY2x2ZXR0ZWsgZW5nZW0gYSBoYWxcdTAwZTFsIGZcdTAwZTlsZWxtaSJ9>

Néhány példa az antifóna húshagyókeddi népi paródiáiból, amelyek a lakodalmakban a tréfás halotti búcsúztató játékok tételei voltak. Papnak, kántornak vagy énekes asszonynak öltözve énekelték:

Forrás: Dublec Imre, 40 éves; Bakonybél (Veszprém m.), gy. Békefi Antal, 1954. április; kiadta: MNT III/B, 123, nr. 136.

Recitando

1. Ha meghalok, meghagyom tes-ta-men-tom-ba,
 Hogy engem ebbe a háromszázhatvan literes hordóba te-mes-se-nek el!
 Refr. Do-lo-res in Fer-kó, ugy-e, a bor de jó!
 2. Ismertem öreganyádat, egy hidasba la-kott,
 Vit-tem neki moslékot, majdnem meg-ha-ra-pott!
 Refr. Do-lo-res in Fer-kó, ugy-e, a bor de jó!

Az alábbi bőgősírató a gregorián 8. zsoltártónus népi változata:

Énekelték öregasszonyok, Felsőpáhok (Zala m.), gy. Békefi Antal, 1954. július; kiadta: MNT III/B, 126–127, nr. 138.

Recitando

1. Ha meghalok, meghagyom testamen - tom - ba,

Temessenek bele hatszázhatvanakós bo-ros hor-dó-ba! Le - vá-ter!

1) 3-5. vsz. 2) 2-7. vsz.

1. Ha meghalok, meghagyom testamentomba... (lásd a kottában!)
2. A koporsóm födele szalonnával legyen kipiktori/zálva,
Szemfödelem pedig apró pörccs pogácsával legyen / kipingálva!
Lévátër!
3. Én ott addig iszom, míg a fogam ki nem / ázik,
Míg a hasamba a szöllő(!) ki / nem csirkázik.
Lévátër!
4. Tizenhat-tizenhétéves lányok fogják le szeme/imet,
Két szűz barna menyecske mondja el fölöttem a / rekfilyelmet!
Lévátër!
5. Meghalt szegény legény, elbágyadt a / f...ka,
Elbágyad a f...ka, nem / igen kemény...
Lévátër!
6. Elmúlt életének a legszebb / virága,
Nem dobog a szíve többet / a gatyába.
Lévátër!
7. Egy rongyos nagdrág'gya vót, azt hatta / reátok,
A fene egye meg, hogy ne / sirassátok!
Lévátër!

Kéttubás népi gregorián zsoltártónusban fohászkodik pálinkáért a Balony (Győr m.) községben Vigh Károlyné Linka Júliától (sz. 1911) gyűjtött búcsúztató (NAGY Iván: *Erősíteni szíveket. Balony község népzenei monográfiája*. Dunaszerdahely, 1998.):

Recitando

Is-te-nem, Is-te-nem, pá-lin-kát adj ne-kem, könyörülj az én gé-gé-men!

Én vagyok az, aki a bort nem sze-re-ti. A pálinkát messziről nem néz-he-ti.

Borosflaskák si - ras - sa - tok, Mert meghalt a Bak - hu - so - tok!

6. KISZEHAJTÁS, VILLÓZÁS

Virágvasárnap

Húsvétvasárnap előtt egy héttel, a nagyhét (hebdomada sancta) kezdeteként virágvasárnap (Dominica in Palmis) ünnepli a kereszténység Jézus Krisztus jeruzsálemi bevonulását (Máté-
evangélium 21,1–11; Lukács-evangélium 19,29–40) barka- (cicemaca) szenteléssel; kinszenvedését és kereszthalálát a Máté-passió (Máté-evangélium 26,36–27,66) éneklésével. Mozgó ünnepként március 17-e és április 18-a közé esik. Virágvasárnapról két énekes népszokást emelünk ki: a villózést és a kiszehajtást, továbbá a passióéneklést.

Kiszehajtás és villózás: felvonulással, processzióval egybekötött drámai szokás. A Nyitra-, az Ipoly- és a Galga-folyó mentén élő hagyomány. A zoborvidéki lányok virágvasárnap délutánján járnak **villózni**. Egyikük színes pántlikákkal ékesített fűzfaágat visz. Házról házra vonulva éneklük: *Ez ki háza, ki háza?* A köszöntőért tojást kapnak ajándékba. A *Kirëlejszom* (Béd, Nyitra vm., MNT II. nr. 138.) liturgikus eredetű kifejezés: *Kyrie eleison = Uram, irgalmazz!*

Estefelé a villózás után szalmabábot készítenek, felöltöztetik, amit **kice** vagy **kicevice**, máshol **kisze** vagy **banya** névvel illetnek. A bábut a böjt és a múltó tél és a járványok, betegségek jelképének tartva a lányok csoportosan kiviszik a határba, és ott elégetik, vagy a folyóba dobják. A kiszehajtás inkább a Palócföldön, az Ipoly mentén szokás. Énekek: *Haj ki, kisze, kikisze...*

Néhány helyen előbb vetik ki a kiszét és utána villóznak. Sőt, a szokás külön-külön is él. A dallamok többsége ősi jellegzetességet hordoz: recitatív és ütempáros.

Gyermekkarra írta 1925-ben: KODÁLY Zoltán: *Villő*.

Kottás kiadása letölthető: MNT II. 1953, 153–179, nr. 113–140;

https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=175&layout=s

Hangzó 19 példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoYWoga2ksIGtpc3ppLCBoYWoga2kifQ;>

Haj ki, kiszi, haj ki a szandai várba:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10326/?t=00%3A50%3A22#record-114067;>

Majd kivisszük kice-vice villót zoboraljai hangzó példája:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoYSBraXZpc3ppaywga2ljZS12aWNIIHZpbGxcdTAxNTEifQ>

7. HÚSVÉTVASÁRNAP

A húsvét Jézus Krisztus feltámadásának ünnepe, amelynek eseményeit az evangéliumok az alábbi fejezetekben örökítették meg: Máté 28., Márk 16., Lukács 24. és János 20–21. fejezet. Húsvétvasárnap (Dominica Resurrectionis, inroitus: Resurrexi) az esztendő legfényesebb ünnepe.

JÉZUS-KERESÉS / KRISZTUS-KERESÉS:

A magyar nyelvterületen a XX. század első felében még majdnem mindenhol élt a húsvét egyik legszebb és legjelentősebb szakrális néphagyománya, a Jézuskeresés, más elnevezéssel a Krisztuskeresés vagy a rábaközi Babót szokásrendjében az Istenkeresés szokása. E paraliturgikus, népi szertartás során egy adott közösség keresztény hívői húsvétvasárnap hajnalán (négy órától vagy fél öttől) felkeresik a falu vagy kisváros és környéke szakrális emlékeit: templomokat, kápolnákat, útszéli kereszteket, szenteket ábrázoló szobrokat és képeket; ott énekelnek és imádkoznak Jézus Krisztus kínszenvedéséről, kereszthaláláról és feltámadásáról. A népszokás bibliai alapja Máté (28,1–7) és Márk evangéliumának (16,1–8) leírása, miszerint a Három Mária, azaz Mária (Jakab anyja), Mária Magdolna és Mária Szalóme elmentek Jézus sírjához, keresték a megfeszítettet, de nem találták ott, és az angyal híradásából tudták meg: Krisztus feltámadt. A népszokás távoli eredete a liturgikus játékok világába vezet. A középkori európai és magyarországi liturgia része volt az ún. *Quem quaeritis?*, azaz *Kit kerestek*-játék, más néven *Ludus paschalis* (húsvéti játék), ismét más terminussal *Officium sepulchri*, azaz a szentsírnál tartott kötelező szertartás. E liturgikus játék (ludus) lényege: a székesegyházakban a kanonokok és a káptalani iskolába járó diákok által húsvétvasárnapra virradó éjjel énekelt zsolozsma részeként, a Te Deum előtt a diákok odavonultak a szentsírhoz és eljátszották az említett három Mária történetét. Az angyal kérdéséből származik *e gregorián dallamon* énekelt, 4–5 perces liturgikus dráma és később a népszokás elnevezése: *quem quaeritis?*, azaz *kit kerestek?* (A húsvéti játékról bővebben lásd: Seplasia 2. jegyzet, I/3/F. fejezet.) A népi Jézuskeresés ennek a középkori, gregorián dallamon énekelt liturgikus drámának elnépiesedett, kései formája. A Jézuskeresés a szigetközi / rábaközi (tóközi) Kunsziget (Győr vm., énekei olvashatók és hallhatók: http://www.kunsziget.hu/pages/show/79/jezuskereses_enekekkel) és a palóc Dejtár (Nógrád m.) közösségében ma is élő hagyomány. E hajnali körmenetet előénekesek vezetik, ún.

diktáló éneklési móddal: az előénekelte sort a résztvevők mindnyájan megismétlik. Dramatikus népénekként (*Úr Krisztus feltámadása / Első napján szombatnak*) lásd a Seplasia 4. jegyzet, XI/2. fejezetét! A húsvéti népénekek Krisztus diadala mellett legtöbbször Szűz Mária örömeiről szólnak.

HÚSVÉTI ZÖLDÁGJÁRÁS:

Zala megye és a Balaton-felvidékhez tartozó Káli-medence szokása a zöldágjárás: húsvétvasárnap délután a lányok *koronavirág*ot vágnek, feldíszítik zöldágnak, a falu végén sorba állnak kézen fogva. A sor két végén vagy egy *kapu*, az összefogott kezekben zöldág. A sor egyik vége átbújik a sor másik végén lévő kapu alatt, és így mennek végig a falun. Éneklük: *Gyűj átul, gyűj átul, te szép arany búza...*; *Bujj, bujj, zöld ág...* vö. MNT II. 1953, nr. 150–151, lásd:

https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=213&layout=s.

Volt, ahol pünkösdkor járták. Hegymagas (Veszprém m.) hagyománya szerint, hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIZWd5bWFnYXMifQ>

Új - hold, fé - nyes nap, bo - csásd ka - pud ál - tal,
 Va - gyok bá - tor, jó vi - téz, me - gyek hí - don ál - tal.
 Jöjj ál - tal, jöjj ál - tal, te szép a - rany - bú - za!
 Ál - tul, ál - tul - men - nék, hogy - ha nyit - va vol - na az a - ra - nyos - ka - pu.
 Nyit - va, nyit - va va - gyon az a - ra - nyos ka - pu,
 Nyit - va, nyit - va va - gyon, csak jöjj ál - tal rajta, te szép a ranybú - za!

8. PÜNKÖSD ÜNNEPÉNEK ARCAHIKUS SZOKÁSAI

Az ünnep tartalmáról és hagyományvilágáról bővebben: BÁLINT Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Szent Isván Társulat, Budapest, 1976, 336–345. Letölthető: <http://mek.niif.hu/04600/04645/html/khp0024.html>

Pünkösdvasárnap: a húsvétvasárnap utáni 50. nap, görögül *Pentecostes*, innen származik az ünnep neve. Tartalma: a Szentlélek tűznyelvek képében leszállt a Jeruzsálemben összegyűlt apostolokra; bibliai alapja: Apostolok Cselekedetei 2,1–7. Ez a keresztény egyház születésnapja. A tűznyelvek miatt az ünnep színe és állandósult jelzője a piros.

Az ünnep népszokástípusai, a 2–3. szövegei és dallamai kölcsönös átvételek is lehetnek:

1. Pünkösdkirály-választás
2. Pünkösdlés (dramatikus népszokás)
3. Pünkösdkirályné-járás (dramatikus jellegű, házaló szokás, a középkori diákreordáció maradványa)
4. Hesspávázás

Kottás kiadását lásd: MNT II, 1953, 193–250, nr. 152–203. Letölthető:

https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=215&layout=s

Pünkösdi szokásdallamok hangzó 93 példája:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwXHUwMGZjbmtcdTAwZjZzZFx1MDBmNmxcdTAXNTEifQ>

PÜNKÖSDIKIRÁLY-VÁLASZTÁS:

Lóverseny és más ügyességi próbák, első írásos adatunk a XVI. századból van róla. A pünkösdi király uralma egy évig tart: minden ünnepségre, lakodalomba, mulatságra hivatalos, minden kocsmában ingyen rovása van; amit elfogyaszt, azt fizeti a község; lovát és marháját a társai őrzik a mezőn; ha vétkezik, akkor elkerüli a testi fenyítést. A szokás színes lírása Jókai Mór *Egy magyar nábob* (1854) című regénye VIII., *A pünkösdi király* fejezetében olvasható: <http://mek.oszk.hu/00800/00827/html/jokai8.htm>

PÜNKÖSDÖLÉS:

Más néven: *mimimamázás*, *mavagyon-járás*, *mivanma-járás*. Az Alföld és Északkelet-Magyarország szokása. Központi alakja a pünkösdi királynő, akinek lakodalmas kísérete (menyasszony, vőlegény, vőfély, násznagy, zsákos), menete van, fején rózsakoszorút visel.

Kis dramatikus játékok is előadnak az Alföld hagyományában, melynek szereplői: Királyné, Vőlegény, Násznagy, Zsákos. Éneklik pl. *Mimima, mi van ma...*: 4 hangzó példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtaW1pIG1hIG1pIHZhbiBtYSJ9>

A szegedi pünkösddőlés a húsvétról, az Oltáriszentség (Eucharisztia, úrvacsora) lényegéről és a Jelenések könyvéről énekel:

KIRÁLYNÉ Én kicsike vagyok, nagyot nem szólhatok,
Mégis az Istennek dicséretet mondok.
Gyöngé vessző vagyok, Mindönfelé hajlok,
Szüleim kertjébe most nyílni akarok.
Nem anyától löttem, rózsafán termöttem,
Oiros pünkösöd napján hajnalba születtem.

VŐLEGÉNY Kelj föl, Úristennek választott serege,
Feltetszett már néked egek fényessége.
Fényös, tiszta tükör a Jézusnak neve,
E szép liliomnak zöldellő mezeje.

NÁSZNAGY Hej, cintus, cintus, fehér tulipántos,
A Jézus markába öntsetek virágot.
Egy kis fehérségbe tulajdon Istenség,
Hiszlek, hogy jelen vagy, ó, te drága szentség.
Szentséges Istennek csodálatos volta
Ádámnak vétkéért maga fiát adta.

ZSÁKOS Fölállott Szent János, möglátott egy várost,
A pokol kapuját földig letapodta,
Menyország ajtaját szépen kinyitotta.
Ötezör embört letelepítöttem,
Öt árpa kinyérrel beölégítöttem.

(Kiadta: KOVÁCS János: *Szeged és népe. Szeged ethnographiája*. Szeged, 1901, 296–300; TÁTRAI Zsuzsanna–KARÁCSONY MOLNÁR Erika: *Jeles napok, ünnepi szokások*. Planétás Kiadó, Budapest, 1997, 115–116.)

PÜNKÖSDIKIÁLYNÉ-JÁRÁS / PÜNKÖSD-JÁRÁS:

A lányok termékenység- és bőségvarázslásával összekötött pünkösdvasárnapi szokás a Dunántúlon. Más nevei: *pünkösdjárás, pünkösdköszöntés, cucorkázás*. Lényege: négy lány házról házra vezet egy kisebbet, aki a pünkösdi királyné. Feje fölött baldachinként kendőt feszítenek. Éneklés közben mozdulatlanok, majd körbejárják a királynét, és végül – termékenységvarázsló szöveg éneklése közben – felemelik. Énekelt részei:

- *A pünkösdek jeles napján / napját / napja*: (lásd alább kottával, szöveggel és elemzéssel!)
- *Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösöd napja*; hangzó példák:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYSB2YWd5b24sIG1hIHZhZ31vbiBwaXJvcyBwXHUwMGZjbmtcdTAwZjZzZCBuYXBqYSJ9>

- *Meghozta az Isten piros pünkösdi napját:* 6 hangzó példa a rábaközi Vitnyédről:
<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtZWdob3p0YSBheSBp3RlbiBwaXJvcyBwXHUwMGZjbmtcdTAwZjZzZCBuYXBqXHUwMGUxdCJ9>
- *Jácintus, jácintus / Ácintos, pácintos, tarka tulipános:* kottapélda a rábaközi Pálból:
<https://zti.hungaricana.hu/hu/192062/?list=eyJxdWVyeSI6ICJqXHUwMGUxY2I1bnR1cywgalx1MDBIMWNpbnR1cywgdGFya2EgdHVsaXBcdTAwZTFub3MifQ>
- *Nem anyától lettem, rózsafán termettem;* Nyitra vármegyei (Zoboralja, Felföld) hangzó példa:
<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/9947/?t=00%3A37%3A05#record-109920>

Ehhez járulhat még a *Hopp, rózsám* és az Árpád-házi Szent Erzsébettel (1207–1235) kapcsolatos szövegek.

Példa a vasi Perenyéből:

El - hoz - ta az Is - ten pi - ros pün - kösd nap - ját,
Mi is meg - hor - doz - zuk ki - rály - né asz - szony - kát.
Já - cin - tok, já - cin - tok, tar - ka tu - li - pá - nok,
Hint - se - tek vi - rá - got az Is - ten Fi - á - nak!
Nem a - nyá - tól let - tem, ró - zsa - fán ter - met - tem,
Pi - ros pün - kösd nap - ján haj - nal - ba' szü - let - tem!

A PÜNKÖSDNEK JELES NAPJÁN...:

A Szentlélek eljövételének egyik legrégebb, középkori eredetű, magyar nyelvű meghirdetése, amely az évszázadok során népi pünkösdlés és/vagy a pünkösdikirályné-járás hagyományában szokásdallammá vált. Szövegét az evangélikus *Eperjesi Graduál* (1635), a *Cantus Catholici* (Lőcse, 1651) és a református *Debreceni Énekeskönyv* (1774) is elének tárja. Dallama a késő középkorból ered: a XV. századi *Kassai töredék* egy Jézus Krisztus mennybemenetele ünnepére (= a húsvét utáni 40. napra, áldozócsütröttökre) szóló ének (*Ascendit Christus hodie*, hangzó a Schola Hungarica előadásában: <https://www.youtube.com/watch?v=I10zGeY16N0>) őrizte meg. A néphagyomány dallama ennek folklorizálódott változata. Szövegének forrása: KÁJONI János: *Cantionale Catholicum*, Csíksomlyó, 1676, 268; 1719, 205. Lásd: ÉE / DU 128.

Hangzó példák a magyar nyelvterületről:

34 példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJhIHBcdTAwZmNua1x1MDBmNnNkbmVrIGplbGVzIG5hcGphIn0;>

42 példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJhIHBcdTAwZmNua1x1MDBmNnNkbmVrIGplbGVzIG5hcGpcdTAWZTFuIn0;>

16 példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJhIHBcdTAwZmNua1x1MDBmNnNkbmVrIGplbGVzIG5hcGpcdTAWZTF0In0>

1.

A pün - kösd - nek je - les nap - ján

Szent - lé - lek Is - ten kül - de - ték,

meg - e - ró - sít - ni szí - vü - ket

az a - pos - to - lok - nak.

2. Akit Krisztus ígért vala
Tanítványoknak akkoron,
Mikor méne mennyországba
Mindenek láttára.
3. Tüzes nyelveknek szólása,
Úgy, mint szeleknek zúgása
Leszállott az ő fejükre
Nagy hirtelenséggel.
4. Betelvén a Szentlélekkel
Kezdének szólni nyelvekkel,
Mint ónékik a Szentlélek
Ád vala szólani.
5. Azért örüljünk ónéki
Mondván ez ékes éneket,
Felmagasztaljuk szent nevét
Örökkön örökké.⁴

HESSPÁVÁZÁS

Udvarhelyszéken és a Sóvidéken élő szokás. Középkori eredetű éneke: *Hess páva, hess páva, császárné pávája!* vagy: *Hej, páva, hej, páva, császárné pávája;* bogdánfalvi (Moldva) csángó hangzó példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/6603/?t=00%3A43%3A14#record-46556>

TÖRÖKBASÁZÁS

Sopron megyében egy legényt törökbasának öltöztettek, házról házra kísértek és pálcával ütötték, hogy táncoljon. A gyermekjátékdalokkal rokon ősi, recitatív ütempáros dallama van: *A pünkösdi rózsza kihajlott az útra...*, Veszprém megyei (Pula) hangzó példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5740/?t=00%3A07%3A48#record-27087>

⁴ Kiadta: DOMOKOS 1979, 537, nr. 307; fenti közlés az ÉE / DU 128. szerint. Dallam: késő középkori (*Kassai töredék*, XV. század vége) a *Cantus Catholici* (Lőcse, 1651) lejegyzése szerint, népi változatait lásd: SZENDREI–DOBSZAY–RAJECZKY 1979, I/120, f, h, i, j, l, m, n, o.

9. SZENTIVÁNÉJ

Június 24-re, Keresztelő Szent János születése ünnepére virradó éjjel

A nyári napfordulóhoz (június 23.) kötődő, *szertartásos* tűzgyújtás és tűzgrás alkalma. Ideje: a június 24-re, Keresztelő Szent János, a bizánci hagyományban Szent Iván, e dalokban Világos Szent János (máshol Virágos Szent János, Búzavágó Szent János) születése ünnepére virradó éjszaka. A néphagyomány szerint a nyári napfordulóhoz (június 21.) kötődően ez az esztendő legrövidebb éjszakája. A falu lakói, a mítikus cselekedet résztvevői szertartásos rendben foglalnak helyet a tűz körül, lásd a *Tűzét megrakja világos Szent János* kezdetű dalt. Több részből álló, egészség- és szerelemvarázsló, gazdag szimbólumrendszerű szokás. A tűz átugrása közben párosító és kiházasító dalokat énekeltek. A középkori énekelt szerelmi líra elnépiesedett formája. A Szentivánéj szokás- és dallamrendje biztosan középkori eredetű, és magába ötvözőtt ősbibb elemeket is. Régi pogány, keresztény, népi és műköltészeti elemek keverednek benne. Misztikus szimbólumként jelenik meg benne a nap, a hold, a hajnal és az *aranyhajú Mária* vagy a *Selyemsárhajú Magyar Ilona* alakja.

Dallama a gregorián éneknek is alapot adó ősi zenei univerzálíákból származik, amellet a kiáltásformula nyomait is örzi (vö. *Tűzít megrakítja*, Barslédec hagyományából hallható: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10416/?t=00%3A00%3A15#record-114251>); recitatív jellegű részei is vannak (pl. *Ki lovai vannak a nagy hegyek alatt...?* zsérei példa: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5645/?t=00%3A10%3A45#record-22884>); feltűnik benne a középkori francia robdóköltészet refrénje (*Meggyúlandó Balkó Pistának...*); hangsorában líd színezetű: *Ki ökrei esznek a nagy hegyek alatt...?* <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7702/?t=00%3A09%3A05#record-64225>; mixolíd: *Jelenté magát Jézus háromszor esztendőben*, Ghymes község, Nyitra vm. példája: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/16806/?t=00%3A37%3A20#record-154216>)

A *Mely magas volt a fa* (Ghymes, 1960):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5182/?t=00%3A26%3A19#record-23125>

és a *Vetekedik vélem háromféle virág...*

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5182/?t=00%3A27%3A37#record-23127>: a középkori európai dallamvilágon belül sajátosan magyar tradíciót képvisel, amely őscsírája a XVI–XVII. század folyamán kialakult Rákóczi-dallamkörnek.

A Szentivánéj-dalciklus legszebb példáit a XX. század elején a Nyitra környéki Zoboralján gyűjtötte Kodály Zoltán. A Csallóközben a lány háromszor körüljárta és megszentelte a tűzrevalót.

Az európai kultúrából lásd még: William Shakespeare *Szentivánéji álom* c. komédiáját 1595-ből; megzenésítette: Felix Mendelssohn 1843-ban.

- Kottás kiadása: MNT II, 1953, 251–330, nr. 204–294. Letölthető:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=273&layout=s
- Napjainkban is előadható, hiteles összeállítását lásd: DOBSZAY László: *A Magyar Dal Könyve*. Zeneműkiadó, Budapest, 1984, 407–412, nr. 479–487. Letölthető:
https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_550_a_magyar_dal_konyve/ch15.html#id565832
- Hangzó 18 példa:
<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzemVudGl2XHUwMGUxbmkgXHUwMGU5bmVrIn0>

10. KÖZÉPKORI CERTAMEN A NÉPHAGYOMÁNYBAN: A VIRÁGOK VETÉLKEDÉSE

A középkori színpadi műfajok egyike a certamen, a vetélkedés, versengés műfaja, lásd: Seplasia 3. jegyzet, II/3. fejezet. Közülük a néphagyományban a virágok vetélkedése él tovább régi stílusú balladaszerű költeményként. Előfordulásai: egyrészt a Szentivánéj szertartásrendjéhez tartozó *Vetekedik vélem háromféle virág...* kezdetű népdal; másrészt ennek a variánsa *A búzamezőben háromféle virág...* incipittel. Tartalma: melyik virág kerül az oltárra, hogy a misén Krisztus teste és vére váljon belőle. *A virágok disputáját* egy IX. századi ír szerzetes, SEDULIUS SCOTTUS írta meg 50 hexameterben, a Rózsa és a Liliom vetélkedéséről, amit a Tavasz dönt el békésen mindkettő javára. A XIII. századtól a rímes formájú vágáns költészet folytatta e hagyományt, ahol a Viola és a Rózsa vetélkedik. Román archaikus kolinda-énekekkel (karácsonyi és újévi köszöntőkkel) is rokonítható. (Bővebben: VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa, II.* Budapest, 1979, 575–579.)

Az 1752 nagypéntekén bemutatott csíksomlyói misztériumdráma közjátéka (interlocutiója): Cedrus a Pinussal összehívhatja a fákat, hogy királyt válasszanak. Megérkezik a Fejér fenyő, a Borsfenyő, a Cipressus, Gyalog fenyő. A Bükkfa a Gyalogfenyőre szavaz, a Ciprus a Galagonyát jelöli, de ő nem vállalja. A Rhamnus fenyő tüzet okád a libanoni Cédrusra és megnyeri a versenyt.

(Kiadta: FÜLÖP Árpád: *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok.* Budapest, 1897, 91–127; https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_Konyvek_465447_03/?query=F%C3%BCI%C3%B6p%20%C3%81rp%C3%A1d&pg=3&layout=s)

Vetekedik vélem háromféle virág...:

Ghymes, 1958: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5182/?t=00%3A27%3A37#record-23127>

Ghymes, 1960-as népi gyűjtés hangzó formája:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/16806/?t=00%3A37%3A59#record-154217>

Lassú

Ve - te - ke - dik vé - lem há - rom - fé - le vi - rág.

R. Vi - rá - gom, vé - led el - me - gyek,

vi - rá - gom, tő - led el sem ma - ra - dok.

A búzamezőben....:

Az alábbi szövegváltozatot Kászonújfaluban (Csík vm.) gyűjtötte Kodály Zoltán 1912-ben; a dallamát – a könnyebb közösségi énekelhetőség kedvéért – a diszítések nélkül adjuk. (Diszítéssel kiadta: KODÁLY Zoltán: *A magyar népzene*. A példatárat szerkesztette: VARGYAS Lajos. Editio Musica, Budapest, 1991, példatár nr. 319; VARGYAS Lajos: *Balladaskönyv*. Zeneműkiadó, Budapest, 1979, 119–121, nr. 72–74.)

A búzamezőben háromféle virág... hangzó 4 változata Zoboraljáról és Székelyföldről:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBIGJcdTAwZmF6YW11elx1MDE1MWJlbiJ9>

Lento, poco rubato (♩ = 84–88)

A bú - za - me - ző - ben

Há - rom - fé - le vi - rág,

A leg - el - - ső vi - rág

A szép bú - - za - vi - rág.

1. A búzamezőben... (lásd a kottában)
2. A második virág,
A szép szőlővirág,
A harmadik virág
A szép szekfűvirág.
3. Felele nékie
A szép búzavirág:
„Szebb vagyok, jobb vagyok
Annyival náladnál.
4. Mer ingemet visznek
Az oltári helyre,
Ott ingem neveznek
Jézus szent testinek.”
5. Feleli nékiek
A szép szőlővirág:
„Szebb vagyok, jobb vagyok
Annyival náladnál,
6. Mer(t) ingemet visznek
Az oltár szegibe,
Ott ingem neveznek
Jézus szent véreinek.”
7. Felele nékiek
A szép szekfűvirág:
„Szebb vagyok s jobb vagyok
Annyival náladnál,
8. Mer(t) ingem lesznek,
Koszorúba kötnek,
Legények, leányok
Kalapjukba tesznek.”
(Kevélyen viselnek,
Pokolra vettetnek.)

V. AZ ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS ÉS A NÉPI DRAMATIKUS HAGYOMÁNYOK KAPCSOLATA, MŰFAJAI

A népi dramatikus és egyúttal keresztény kalendáriumi ünnephez kötődő játékok közül az *iskoladráma* (lásd: Seplasia 2–3. jegyzet) a forrása, mintája, történeti előzménye az alábbi színjáték-típusoknak és alkalmaknak:

- betlehemes játék (karácsony előtt és annak nyolcadában);
- vízkereszti csillagjárás („szépjelen-járás”, január 5–6.);
- dúsgazdagolás (más neveken: Lázár-játék, „Ördög-betlehemes” farsangban);
- Balázs-járás (február 3.);
- Gergely-járás (március 12.);
- csíki angyalozás (június 24-e előestéjén).

Emiatt tárgyaljuk részletesen az egyes tételket, és gyakorlatban alkalmazható szöveg- és dallamközlést adunk a jegyzet lapjain.

1. A KARÁCSONYI ÜNNEPKÖR SZÍNJÁTÉKAI

A) A TÖRTÉNETI BETLEHEMES JÁTÉKOK

A történeti betlehemes játékok kritikai kiadása és elemzése:

- Az összes, 31 db eddig ismert hazai, XVII–XVIII. századi adventi, karácsonyi és vízkereszti játék szöveg- és dallamkiadása: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*. A magyar, latin és német nyelvű forrásokat feltárta, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: KILIÁN István. A kötetet szerkesztette, lektorálta és az előszót írta: MEDGYESY S. Norbert. A zenei vonatkozásokat feltárta és közreadja: KŐVÁRI Réka. A szlovák nyelvű forrásokat feltárta és közreadja: KOVÁCS Eszter. Ráció Kiadó, Budapest, 2017.

Gyakorlati célú kiadás:

- *Misztériumjátékok 1. (SzínjéTéka – Régi magyar iskolai színjátékok 2. CD-melléklettel.)* Sajtó alá rendezte, a könyvet és a CD-lemezt összeállította: MEDGYESY S. Norbert. Hangmérnök: NÉMETH István. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2016, 29–67.
A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/>
- MEDGYESY S. Norbert: *Iskoladrámák. Színjátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából*. Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, 168–204.

Hangzó kiadások:

- *Régi Magyar Betlehemes (1629)*. A lemez borítószövegét írta KILIÁN István, szerkesztette és a zenéjét korabeli dallamokból összeállította KOBZOS KISS Tamás, hangszerelte SZABÓ István, KOBZOS KISS Tamás, Budapest, 1987. Hungaroton SLPX 14068, hallható: <https://www.youtube.com/watch?v=WmUjzh7CoI>
- *Két történeti és egy népi betlehemes játék: kantai minorita (1732 előtt), podolini piarista (1738) betlehemes játék és a perenyei népi betlehemes (RMSZ 5.)*. Sorozatszerkesztő és a jegyzetek írója: MEDGYESY S. Norbert. A DVD-lemez előadói: PPKE BTK Boldog Özséb Szintársulat, Piliscsaba;

LFZE–Zeneakadémia Népzene Tanszék, Budapest. Rendező: GODENA Albert; zenei rendező: VAKLER Anna. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2010.

- *Régi magyarországi betlehemes játék*. XVII–XVIII. századi szövegekkel és dallamokkal előadja a Boldog Özséb Szintársulat (BÖSZK), Piliscsaba, 2018; szövegét az alábbiakban közzétesszük, a BÖSZK felvételét lásd:

https://www.youtube.com/watch?v=3_dYJLyFTw&list=PLlk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDI&index=1

A karácsonyi játék (ismertebb nevén: a betlehemes vagy pásztorjáték) Jézus Krisztus születésének (Máté-evangélium 1,18–2,23; Lukács-evangélium 2,1–6) eseményeit állítja színpadra. Középkori előzményei a liturgikus drámák (lásd: Seplasia 2. jegyzet, I. fejezet), valamint Magyarországon az 1629 és 1800 között papírra vetett történeti betlehemes játékok. Ebből az időszakból a történelmi Magyarország területéről összesen 31 betlehemesről tudunk, amelyeket Kilián István színház- és drámatörténész, az MTA Régi Magyar Drámakutató Csoport alapítója (1979) kutatott fel és adott ki munkatársaival 2017-ben – az alábbiakban sokszor hivatkozott – *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)* című kötetben.

A történeti betlehemes játékok (1629–1800) jellemzői

A magyarországi XVII–XVIII. századi, a barokk stílus jegyében fogant iskolai színjátszásnak egyik gyöngyszemei a *történeti betlehemes játékok*. Az 1800 előtt íródott karácsonyi játékokat hívjuk történeti betlehemesnek. A XX. századi néprajzi és népzenei gyűjtések során megörökített, egy vagy többjelenetes játékokat pedig *recens betlehemesnek*, vagy más néven *népi betlehemes játéknak* nevezzük.

A történeti betlehemesek cselekménye az alábbi jelenetekre bontható:

- 1.) Ádám-, más néven Paradicsom-jelenet (ritkán fordul elő).
- 2.) Mária és József betlehemi szálláskeresése.
- 3.) A pásztorok beszélgetése, esetleg mókázása a pusztán és az angyal megjelenése Krisztus születésének hírével.
- 4.) A pásztorok ajándékvitele (offerálás) és hódolata Betlehemben.
- 5.) A Háromkirályok látogatása Jeruzsálemben, Heródesnél és hódolata Krisztus előtt Betlehemben.

Előfordul, hogy egy-egy fennmaradt színdarabban csak egy-egy jelenettípus szerepel. Ezt egészítheti ki hitvita, retorikai (szónoklattani) vagy poétikai (költészettani) gyakorlat, de a téma minden jelentben Jézus Krisztus születése marad. Elhangozhat altatódal Mária énekeként.

A legkorábbi betlehemes játéunk 1629-ből Nagyváradról, a református kollégiumból származik. Minden bizonnyal Dengeleghi Bíró Péter írta.

A betlehemes játék otthonra talált a négy hazai történeti keresztény felekezet templomában. A katolikus liturgia (betlehemes misék) és paraliturgia részéről 22 példát, az evangélikusoktól 5, a református kollégiumokból kettő és az unitárius felekezet kultúrájából ugyancsak két betlehemeset olvashatunk. A korabeli értelmiség és a katolikus szertartások nyelve – egész Európában – a latin volt. Ennek következtében 13 karácsonyi játék a liturgia anyanyelvén szólalt meg hazánkban. A Magyar Királyság több népet magába foglalt, ezért a latin mellett 13 magyar, 4 szlovák és egy német nyelvű színdarab hangzott el az újszülött Krisztus imadására.

Az iskoladrámák széles csoportján belül a karácsonyi játékok is a templom mellett elsősorban az iskolakultúrához kötődnek. Ezért nem meglepő, hogy a korabeli katolikus és protestáns középiskolák, többek között az evangélikus Illava Andreas Sartoriussal, valamint a szintén lutheránus Eperjes (Preschau), a minorita Kézdivásárhely–Kanta, az unitárius Kolozsvár (Klausenburg), a református Nagybánya, a piarista Podolin (Pudlein) és Szeged karácsony-ünneplését a tanárok összekapcsolták a retorikai gyakorlatokkal és a bukolikus költészet mindennapi praxisával. Az allegorikus bukolika lényege, hogy vergiliusi pásztori idill közben játszódik a cselekmény, és egy-egy pásztor – mint allegorikus szereplő – jelenti a valós és egyben aktuális történeti esemény egy-egy szereplőjét vagy intézményét. Műfaja lehet dramatikus vagy epikus, bizonyos költemények mindkét jegyet együttesen hordozzák. Az itáliai eredetű, a XVIII. században fölvirágzott Árkádia-költészet előszeretettel alkalmazta.

Ennek következtében a görög Theokritos (Kr. e. II. század) és a latin Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–19) görög nevű pásztorai, Alexis, Coridon, Damaetas, Daphnis, Lycidas, Melibaeus, Menalchas, Mopsus, Palémon, Pan, Pollio, Sylenus, Tityrus és boldog társai belakták a betlehemi pusztát és találkozhattak a Gyermekek Jézussal. A történeti betlehemes játék szakrálissá emelt bukolikus versnek is tekinthető. Néhány betlehemes játék – pl. az alábbi, kantai darabból származó szálláskeresés-jelenet – hexameteres vagy disztichonos verslábakra íródott.

Nagybányáról, a református kollégiumból, Eszéki István műveként *Rhythmusokkal való szent beszélgetés* címmel 1667-ből hitvitázó darab maradt fenn, amely didaktikus eszközként a Messiás ószövetségi előképeit is sorjázza, Ádámot, Évát, a Kígyót, Mózeszt és Keresztelő Jánost is megszólaltatja. A piarista Parlay Lőrinc szegedi játéka 1730-ban Saturnus, Jupiter, Theseus, Ariadna, Tysbe, Pyramus, Lavinia, Aeneas, Turnuis, Ganymedes, Dedicator és az

Actor szerepeltetésével az ókori görög mitológiából keresett 12 párhuzamot az újszövetségi születéstörténethez. Az ismeretlen szerzőtől származó *Onomasticus Mercurii Stephanitus Seu Natalis Coronatus* című kétfelvonásos, mitologikus karácsonyi játék (Piarista gimnázium, Pest, 1728. december 26.) Jézus Krisztus születésének szintén görög-római mitológiai előképet adott Jupiter, Mercurius, Atlas, Ganymedes, Pluto, Manes, Apollo és kliensei szereplésével. Az előképeket a színlap magyarázza: Mercurius születését hasonlítja Krisztus misztikus születéséhez; Pluto és a szatírok, a Daemon tropológija és anagógiája a perverz emberekre utal; Apollo társaival a hívő pásztorokat jelentik, Atlantis pedig a hálaadó könyörgések anagógiája. Az előadás végén a pesti kegyes műzsák is színpadra léptek támogatójuk, gróf Koháry (II.) István köszöntésére.

Nem hiányoznak a barokk színpadra jellemző allegóriák sem: az egyik játékban (*Jesus desiderium*, Eperjes, 1667–1671, evangélikus líceum) a próféták, Keresztelő Szent János és az evangélisták mellett maga a hat Kívánság (Desiderium) áhítja a Megváltót, és a Négy Égtáj: Kelet, Nyugat, Észak és Dél örvendezik Jézus Krisztus e világra születésének. A moralitásban természetesen Justitia (Igazságosság), Misericordia (Irgalmasság), Religio (Vallás) az erényeket képviselik, s mellettük színpadra lépnek a bűnök is, mint az Idololatria (Bálványimádás) és a Mundus (a rosszra csábító Világ), akik bűnbe viszik az embert.

A székely Kézdiszentlélek és Lemhény iskolamestere, Czerey János kéziratos énekeskönyve az 1650-es évekből egy olyan betlehemes játékot tár elénk, amelyben Sybilla jóslata tanít Jézus Krisztus Isten-emberi mivoltáról és Mária szüzességéről. (Lásd az alábbi, *Régi magyarországi betlehemes játék* című szövegkiadás 1. jelenetét!). A törkök által még megszállt nógrádi Ecseg községben Buda vára felszabadítása idején, 1684 és 1690 között mutatták be a helyi Szent Kereszt-céh előadását *Rithmi pro epiphania Domini in processionem* címmel anyanyelvünkön, a szálláskeresés és a Háromkirályok jelenetével. Pannonhalma 1759-ből, a rábaközi Dör 1763-ból és Jászfényszaru 1788-ból fennmaradt betlehemes játéka, az iskolamesterek leleményeként egy máig élő dramatikus népénekek (például a késő középkori eredetű, rekordáló *Csordapásztorok*) fűzésével jeleníti meg az ünnep misztériumát (lásd az alábbi színdarab 3. jelenetét!). Ezen kisebb közösségek előadásai már átmenetet jelentenek a barokk kori középiskola lelki és egyben kulturális élete, valamint a máig élő és gyűjthető néphagyomány között.

A történeti betlehemes játékok – hasonlóan a kortárs, más témájú iskolai színjátékokhoz – zeneileg igen változatos, színes képet mutatnak. Kővári Réka egyházzeneész és népzene kutató vizsgálódásai és tanulmányai szerint az egyszólamú gregorián, a népének és a

megkomponált, azaz a műzene mellett a többszólamú zene is betétként színesíti, gazdagítja a színpadi játékokat, vagy akár az egész darab eleve zeneszórá íródott: énekre, orgonára vagy hangszeres kisebb csoportjára, vagy akár egy zenekarra. Az egy–két, vagy több népéneket, illetőleg népénekdallamon költött szöveget betétként énekeltető darabok állnak legközelebb a népszokásokhoz, de ott is létezik végig énekelt összeállítás is, pl. a jászfényszarui népénekfüzér 1788-ból. Számos népéneket a népi emlékezet fenn is tartott csodálatos, akár díszített magyar és szlovák nyelvű népzenei adatokkal. Zeneileg – a gregorián mellett – a legmagasabb művészi fokon Eisenberg német nyelvű, vízkereszt-i játékanak reneszánsz és kora barokk stílusú, kórusra (néhol két kórusra) és hangszerkíséretre írt, többszólamú (polifon) betétei állnak, melyek az egyes színpadképeket választják el. E magas művészet azonban nem jutott el a legkisebb falvakba, ezért a zeneszerzők egy zeneileg és zenészlétszámban is egyszerűbb megfogalmazásra törekedtek. Ez az orgonista (és esetleg még 1–2 zenész és/vagy énekes) által előadható, a barokk korban kialakult számozott basszus rendszerét jelentette, kezdetben a gregorián ének stílusában költött dallammal, később pedig (elsősorban épp a karácsonyi ünnepkörből vett) népi vagy népies énekekkel, dallamokkal. Zenetörténetünkben ennek a stílusnak egyik legkiválóbb képviselője – a népénektörténeti fejezetben már többször említett – Kájoni János volt Erdélyben. Azonban népies jellegű karácsonyi pásztormise nem tőle, hanem Georgius Zrunek ferencestől maradt fenn kottástul a felföldi Zsolnárról és a mátraaljai Gyöngyösről, az 1760-as évekből. Itt a liturgikus szövegekbe való betoldások (trópusok) magyar és szlovák nyelvűek.

A KANTA-KÉZDIVÁSÁRHELYI BETLEHEMES JÁTÉK (1732)

Eredeti címe: *Pro nativitate Domini*

A darab szövegét felfedezte és latinból fordította: KILIÁN ISTVÁN

Az alábbi karácsonyi játék egy olyan kéziratot iskoladráma-gyűjteményben maradt fenn, amit 1732-ben jegyezték be a székelyföldi, Háromszék vármegyei Kanta (ma Kézdivásárhely külvárosa) minorita gimnáziumának könyvtári katalógusába. Írója ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy tájékozott volt a klasszikus görög-római drámaelmélet és a magyar néphagyomány területén egyaránt. A klasszikus műveltségre és a bukolikus költészet hatására utalnak a görög pásztornevek. A színdarab versformája – ugyancsak vergiliusi mintát követve – hexameter. A gyermek Jézus elé vitt savanyú káposzta, túró és hagyma a székely népi étkezés jellegzetességei. A darab eredetileg latin nyelven keletkezett, amelyet felfedezője, Kilián István színház- és drámatörténész fordított magyarra az eredeti versmértékben.

A kantai betlehemes játék szövegét kiadta:

1. Latinul: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*. 2017, 407–428.
2. Magyarul, saját fordításában: KILIÁN István: *A kézdivásárhelyi betlehemesről*. Napjaink, XXV (1986), 12. szám, 20–23. [1986. december]
3. *Misztériumjátékok 1. (SzínjéTéka – Régi magyar iskolai színjátékok 2. CD-melléklettel.)* Sajtó alá rendezte, a könyvet és a CD-lemezt összeállította: MEDGYESY S. Norbert. Hangmérnök: NÉMETH István. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2016, 29–50.
A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/>

A kantai betlehemes DVD-lemezen látható:

- *Két történeti és egy népi betlehemes játék: kantai minorita (1732 előtt), podolini piarista (1738) betlehemes játék és a perenyei népi bõtlehemes*, előadja a Boldog Özséb Színtársulat, sorozatszerk. MEDGYESY S. Norbert, rendező: GODENA Albert. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2010. (Régi Magyar Színpad, 5.)

SZEREPLŐK:

SZŰZ MÁRIA
SZENT JÓZSEF
ANGYAL
ÉNEKMONDÓ
BACSA
KORIDON [Coridon]
DAFNISZ [Daphnis]
MELIBEUSZ [Melibeus]
MENALKASZ [Menalcas]
MOPSZUSZ [Mopsus]
PALÉMON
SZILENUSZ [Silenus]
SZORGUSZ [Sorgus]
TITIRUSZ [Titirus]

ÚR
PARASZT
FOGADÓS

ELSŐ JELENET

Mária és József szállást keres Betlehemben.

KÖZÖS ÉNEK:

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJpbSBtaWRcdTAxNTFulG1pbmRlbnVrZXQifQ>

Parlando

Í-me, mi-dön min-de-nek bír-ság-gal hí-vat-nak,
az Augustus könyvébe szá-m-szer-int í-rat-nak.

2. Ciréneus küldeték – Betlehem városba,
hogy az egész tartományt venné egy summába.
3. Elindula József is – a Szűz Máriával,
Istennek erejéből – terhes mátkájával.
4. Betlehembe érkezvén – nincs senki barátja,
ki távolról meglátja, – ajtaját bezárja:

JÓZSEF (*középiütt*):

Nagy fáradtan távoli tájról most ideértünk,
A városhoz, mely híreről messzire ismert,
Melyet a földön százezer ember szívesen említ.

(*Jobbra mutat:*)

Már az Olümposz csillaga gyújtja az alkonyi fényét,
És a hegyeknek az árnyát most már nyújtja az este.

(*Balra mutat:*)

Vagy ha a város gazdag uránál sírva könyörgök,
Szállást biz' nem ad ő, hisz gyűlöli mind, aki koldus.
Zsúpfedeles kunyhóban jobb lesz kérni a szállást.

ÚR (*Balról érkezik:*)

Merről érkezted? Mondd meg gyorsan! Várom a választ!

JÓZSEF: Méltóságos Uram, Názáret városa volt az,
Honnan fáradtan megjöve aludni szeretnénk.

Esdeklek, ha az isteni jóság szíves erénye,
Adj szállást, ahol én s feleségem nyugton aludnánk,
És egy rossz istállót kérünk vén szamarunknak.

ÚR: Hogy mersz szállást kérni, te, rongyos a házam előtt még?!
Formás kastélyomban akarnátok ti pihenni?
Menj a pokolba! A házam zárva, te ostoba koldus!
Ajtómat nyitom én csak hercegi, s úri családnak,
Házam zárva szegénynek, istállóba' kereskedj!

JÓZSEF: Aggódón sejtette a lelkem előre, ez így lesz.
Istennek legyen áldás érte, be boldog a lelkem!

FOGADÓS *(Balról érkezik.)*
Kedves apókám, mondd, ugye elmész messzire innen?!
Bármit akarnál, rögtön nyújtom. Nyisd ki a tárcád!

JÓZSEF: Nincs tárcámban semmi. Fizetni nem tudok én most.

FOGADÓS: Koldusnak nem szoktam én sem nyújtani szállást.

JÓZSEF: Gazda, könyörgök az égnek, a földnek drága Urára,
Adj szállást, egy éjnél többre mi úgyse maradnánk!

FOGADÓS: Még éjjel sem kaphatsz, vándor, ingyenes ágyat.
Hogyha fizettél egy napi szállást, nyitva a házam!

JÓZSEF: Gazda, könyörgök, hallgass rám, és egy helyet adj csak!

FOGADÓS: Mondd, fecsegéssel mit akarhatsz itt te elérni?
A fogadómba belépni te nem fogsz ily nyomorultan!

JÓZSEF: Jaj, be kegyetlenek ők! Az aranyba temetve a lelkük!
És a szegényt csak messzire űzik, bárhol a földön.
Semmije sincs, a büszke kapuk meg mind becsukódnak,
Hogyha a szálásért sír. Fényes aranyra kinyílik.
Gőgös a gazdagság. A szegénységet be' dicsérik,
Ám igazából senki s' akarja a pénztelen éltet.
A pénz istennője a földön mennyire ismert,
S temploma gyakran sűrű tömjénfüstbe beúszik.
Semmi se fáj úgy, mint a szegénység itt e világon.
Bármit elérhet a gazdag, a koldus meg csavaroghat.

PARASZT *(Balról érkezik.)*
Adjon az Isten az útra, te vándor, drága szerencsét!
Mért nehezítetted a földet a szép, szomorú szavaiddal?

JÓZSEF: Már a tüzes nap mélybe merült és este van újra,
S még nincs ember a városban, ki nyugalmat ígérne.

Engem a koldust megvet az úr és gyűlöl a gazdag,
Szállást egyik sem ad itt ily vén nyomorultnak.
Volna a színben szalma? A számkivetettnek ajándék,
Engedd itt feleségemmel kipihenni magunkat!

PARASZT: Értem gyötrelmed, de a szalma a színbe hibázik,
Mert a rokonságottól tömve a házam, a színem.
S ott szalmán lefeküdvén alszanak ők ezen éjjel.

JÓZSEF: Ó, keserűség, ó, szívemnek ez új sebe! Mondd meg
Itt e szegény és vándor apának, mit cselekedjem?!
Fáradt tagjaimat hol nyugtatnám ezen éjjel?

PARASZT: Van elegendő istálló szalmával a földjén,
Ott, hol a kecskék töltik az éjjelt, kint a mezőkön
Pásztoraikkal, s ott nyugodalmat nyújthat a szárnyék!

JÓZSEF: Áldja az Isten házad, s népét száz jutalommal!

PARASZT: Jöjj, öregember, majd a keresztútig lekísérlek,
Indulj hát, én lassan lépek majd teutánad!

MÁSODIK JELENET

A pásztorok vidám beszélgetése és vitája a betlehemi pusztaán.

KÖZÖS ÉNEK:

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJjc29yZGFwXHUwMGUxc3p0b3JvayJ9>

Alföldi eredetű, országosan ismert változat:

Parlando

Csor-da-pász-to - rok mi-dön Bet-le-hem - be

Csor-dát ő-riz - nek éj-jel a me - ző - ben.

Erdélyi és moldvai változat:

Csor - da - pász - to - rok mi - dőn Bet - le - hem - be,
Csor - dát ő - ri - zé - nek éj - jel a me - ző - ben,
Éj - lej a me - ző - ben.

- MELIBEUSZ: Ó, mi szerencsés, kit pásztornak szült anya a földre!
Még föld nem hordott hátán ily boldogtalan embert.
Marhahúsból éhen nagy darabot falatozhat,
És a tarisznyájában túró barna kenyérrrel.
- MOPSZUSZ: És ki merészelné azt rólam mondani, én rossz
Csillagzatba' születtem? Nem volt tejbe' hiányom.
- TITIRUSZ: Tejből nékem sem volt ebbe' az évbe' hiányom,
És mi maradt még, azt túróvá érlelem én meg.
- KORIDON: Mondd, te Damétász, volt-e szerencsésb itt e világon
Nálam, mert ólamban a sertés húsa kövérszik.
Van még kecskegidám és egy bak, jaj, az a tréfás,
Ugrál mindég, s enivalóját lopja kezemből.
- BACSA: Hús árnyát, mint ontja platánunk, mért magyarázzam?
Barlang húsében, moha ágy, s birkánknak a gyapját
Nyírják, és a magas tölgy árnyas törzse tövében
Jó Faunuszt, s fák istennőit az égre emelve
Verseket írok, majd víg tánccal töltöm időmet!
- MOPSZUSZ: Én, hogy a pásztortársak edényét tejbe merítem,
Nem várt drága örömmel lesz tele lelkem egészen.
Úgy hiszem, éri valóban boldogság csapatunkat.
- MELIBEUSZ: Mert tehenünk szép borjút ellik majd ezen éjjel.
- MOPSZUSZ: Pásztortárs, be' örülök borjúcskánk születésén!
- KORIDON: Arcomat akkor friss vajjal kengetni szeretném,
És a szakállam aztán mindig rendbe rakom már.
- TITIRUSZ: Jól esnék egy nótát dallani, hallani eztán!

- MELIBEUSZ: Pásztortársak, tetszik az ötlet?
- BACSA: Úgy, bizonyára!
Töltsük az éjjelt vígkedvű mulatással, örömmel!
- TITIRUSZ: Drága barátaim, akkor a juhtejjel vigadozzunk!
Önts, ha szomjúság kiapasztja a torkod a daltól!
- KORIDON: Jól megtölti a túró gyomromat és a pogácsa.
- BACSA: Ó, de csodás lesz! Édes túró, jó ez a tejjel.
- MELIBEUSZ: Mopszus, kezd el a nótát!
- MOPSZUSZ: Alkalmatlan a hangom,
Mert berekedtem. Mint kecskék a mezőn, te mekegnél
Bácsa, te! Inkább Titirusz álljon néki a dalnak!

A fenti, *Csordapásztorok* kezdetű ének folytatása:

2. Isten angyali – jövének melléjük, – és nagy félelemmel – telék meg ő szívük:

HARMADIK JELENET

Az angyal megviszi a pásztoroknak Jézus születésének hírét.

- KORIDON: Jaj, de csodás látvány!
- BACSA: Alszol tán, drága barátom?
- ANGYAL: Istennek kedves pásztornép, mért ijedeznél?
Ritka örömről én hírt hozván, jöttem az égből,
Mert a világnak Megváltója a földre szállott.
Betlehem istállóban szállt a világra, ígérte!
Égből jött ide, Mária s József várva kívánták,
Itt van már, s oldja az ember bűnei zsoldját,
S őt, ki rongyokban pólyálva a Szűzanya szoptat,
Jászol az ágya. A pásztori népség mostan örüljön!
Nézzétek hát őt, a királyok drága Királyát!
Emberi bajjal megkoronázva a végtelen Isten!
Rajta, te, pásztornép, igyekezz hát látni a Jézust,
Őt, aki nem fénylő aranyakba takarva ragyoghat,
Nem fedi bíbor, s jászol az ágya szegény kicsikének.
Nos, hát testvérek, menjünk el arra dalolva,
S hálánkat a dalunkkal visszhangozza a föld is!

Menny - ből az an - gyal le - jött hoz - zá - tok,
 pász - to - rok, pász - to - rok,
 hogy Bet - le - hem - be si - et - ve men - vén,
 lás - sá - tok, lás - sá - tok.

2. Istennek Fia, – aki született jászolban, jászolban, –
 Ő leszen néktek Üdvözítők – valóban, valóban.
3. Mellette vagyon – az édesanyja, Mária, Mária,
 Barmok közt fekszik, jászolban nyugszik – szent Fia, szent Fia.

MELIBEUSZ: Úgy látom, mindnyájan félünk, hogy ki ez a Szellem.
 Nem tudjuk, ki lehet. Mert Ifjú szállt le az égből.
 Szép szava lágy, puha, mint kecsként teje íze a számban.

MOPSZUSZ: Oly jó érzés volt velem lenni a tiszta örömben!

TITIRUSZ: Mint Koridóné, hangja csodás volt. Hallom-e többé?

KORIDON: Mézes a hangja, az éneke oly szép. Nem tudom én így.
 Ó, bár ily szép hangoz kéne hallani mindig!
 Mennyire isteni pásztor lenne belőlem is akkor.

BACSA: Lássuk hát, testvérek a Jézust, gyenge Fiúcskát!
 Nézzük meg hát, jertek utánam!

TITIRUSZ: Mily igazad van!
 Ámde előbb még édesapámnak futva viszek hírt.
 Ránca ezer bár, látni a Jézust ő is akarja!

MOPSZUSZ: Tetszik a terved, fussunk hát szaporán a falunkba!

ANGYALOK *énekelnek:*

Parlando

Gyer - mek szü - le - ték Bet - le - hem - ben,
szü - le - ték Bet - le - hem - ben,
kin ö - rü - le Je - ru - zsá - lem,
kin ö - rü - le Je - ru - zsá - lem.

2. Gábrieltől üzentetik, – angyaltól üzentetik,
Isten szüztől születtetik, – Isten szüztől születtetik.
3. Ím, jászolba helyeztetik, – jászolba helyeztetik,
Ki örökké uralkodik, – ki örökké uralkodik.
4. Ökör s szamár megismerik, – jászolban megismerik:
Teremtőjük, ki itt fekszik, – Teremtőjük, ki itt fekszik.

NEGYEDIK JELENET

Szűz Mária öröme Gyermeké születésén.

MÁRIA: Ó, égi fénylő otthonodból leszállt gyermekem,
Kinek hatalma van ég és föld felett,
Te mégis választottál földi édesanyát,
Ó, én szerelmem, vigaszom vagy énnekem!
Mondd, égi hazád mért hagytad el,
Hogy szegény rongyokba rejtve itt remegj?

JÓZSEF: Áldott gyermekünk, Jézuskánk,
Ki hívott a mennyből földre le?
Ki tette Istent szájalmas emberré?
Ki képes ily malasztról szólani?

ÉNEK (József éneklí vagy közösen zengik a szereplők:)

Másik népi változata: *A kis Jézus aranyalma...*; hangzó népzenei változatok: <https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBIGtscyBkXHUwMGU5enVzIGFyYW55YWxtYSJ9>

Kir - je, kir - je, kis - de - decs - ke,
bet - le - he - mi her - ce - ge - cs - ke,
ki mi - ér - tünk sok jót tet - tél,
a po - kol - tól meg - men - tet - tél.

2. A kis Jézus aranyalma, – Boldogságos Szűz az anyja, – lábaival ringatgatja, – két kezével ápolgatja.
2. Karácsonynak éjszakáján, – Jézus születése napján, – örüljétek, örvendjétek, – az Úr Jézus megszületett!
3. Ó, te dudás, mit szundikálsz? – Fényes az ég, nem kell lámpás, – verjed, verjed a citerát, – zengj Jézusnak egy szép nótát!

ÖTÖDIK JELENET

A pásztorok egymást keltegetik, hogy Jézus elé járuljanak. Folyamatosan összeverődnek.

- SZILÉNUSZ: Mondd, testvérem, hogy töltötted az éji nyugalmat?
- PALÉMON: Légyen hála az Úristennek, szépen az álmom,
Eltöltötte szívem, kipihenten kelhetek újra.
- DAFNISZ: Hé, te, Menalkasz, hallod-e, hallod-e, mért aluszol még?
Mít horkolsz, és hosszan mért most húzod a lóbőrt?
- MENALKASZ: Hé, Dafnisz, ne zavarj, mert édes az éjszaka álma!
Menj a pokolba, mért zavarod meg a nyugtomat éjjel?

- SZORGUSZ: Ó, te szerencsés csillagzat örömébe születél,
Tél sem tudná még ily hosszan nyújtani álmát!
Én nyomorult meg alvás nélkül töltöm az éjjelt.
- DAFNISZ: Jaj, mi baj, tán tolvaj farkas lopja a nyájam?
- SZILÉNUSZ: Mondd, kecskéidet mért hagytad ott?
- PALÉMON: S gyapjúhúzó birkái a réten jól legelésznek.

HATODIK JELENET

A pásztorok összeszedik ajándékaikat és elindulnak Betlehembe.

- MELIBEUSZ: Rossz történt tán, mert valamennyien összeverődünk?
- SZILÉNUSZ: Hallani én is akarnám. Mit láttál? Igazán mondd!
- MELIBEUSZ: Úgy vélem, hogy nincs oly nagy szám, ekkora hírhez,
Mint micsodát hallottunk éjjel a nyájra vigyázzván!
- MOPSZUSZ: Égi sereg vigasztalt ottan minket először,
Mondván: ím, az Egekből jó hír jött le a földre!
- MENALKASZ: Kérve könyörgök, mondd, mit láttál, tárd fel a titkot!
- KORIDON: Mert az akolhoz egy éneklő, új csoda jött el,
Új győzelmet tartani jött le, mondta a földre.
- DAFNISZ: Mondd, ez az égből küldött Szellem, szólt-e a száján?
- TITIRUSZ: Hogy a sötét éj már közepén jár, s készül osonni,
Mennyei fénnel jött le a földre, s szól ez a Szellem:
Pásztoraim, most oly nagy örömről szólni jöttem,
Égnek s a földnek az Istene égből szállt le dicsően,
Ó, ki az emberek békéjét hozza az égből,
Betlehem egy istállójában jött a világra,
Az, ki haláltól megszabadítani jött le a földre.
Törvényt írt a szegényért, s jóval tölti a földet.
Szűzanya adja tejét és karjaiban melegíti,
Jászolban szalmán ez a Gyermek fekszik az éjben.
- SZORGUSZ: Ó, az örömtől túlcsondult a szívemben az élet,
Hogy ma a kis Gyermecskét Szűzanya engedni látni,
És az Olümpusz csúcsán élő Isten is immár!
- SZILÉNUSZ: Ó, mi szerencsések, ó, százszor boldog a pásztor!

- MENALKASZ: Fényes aranyánál drágább nekünk, ő, pici Gyermekek.
- BACSA: Jézust, testvérek, meglátni siessünk!
- DAFNISZ: Rajta, siessünk Betlehemig, hogy lássuk a Jézust!
- PALÉMON: Mondd csak, ajándék nélkül menjünk az égi Királyhoz?
- DAFNISZ: Nem, mert káposztát viszek én hurkával e helyre.
- SZORGUSZ: Szólj, Koridon, a tarisznyád mit rejt, mit viszel itten?
- KORIDON: Friss a pogácsám, drága ajándék, tiszta gyümölcsöt
Visz a tarisznyám.
- MOPSZUSZ: Egy tyúk fűben tojta tojását.
Azt viszem én, s nem sejtem, Jézus él-e tojással?
Jó ez az étel ajándék? Kell-e a Kiscsecsemőnek?
- BACSA: Hát a dióból semmit? Míg nő, játszik a gyermek,
Csörgeti szépen.
- TITIRUSZ: Lám, juhtejecskét senkise visz még.
Édes az íze, a gyermeki szájnak kedves ez étel.
- BACSA: Rejt a tarisznyád, mondd valamicskét?
- SZORGUSZ: Készít az asszony!
- MELIBEUSZ: Fokhagymát hagymával raktam a zsákba, viszem már.
- SZILÉNUSZ: Drága barátim, fussunk hát haza gyorsan előbb még,
És ami jó lesz, néki odadjuk nagy szeretettel!

(Elmennek mind az öten.)

- BACSA: Míg odaérünk, nótánk járja be jól a vidéket!

KÖZÖS PÁSZTORÉNEK

Betlehemi pusztán öröndetes hír van: hangzó 9 változat:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJiZXRsZWlhbWkgcHVze nRedTAwZTFuIFx1MDBmNnJ2ZW5kZXRlcyBoXHUwMGVkc iB2YW4ifQ>

Parlando

Bet-le-he - mi pusztán ör-ven-de - tes hír van,
Pász-to-rok, kel - je - tek és gyor-san men-je - tek,
az angya-lok sza - va ez i - dő-ben így szó - la,
Kö-ze-lít a helyhez, páasztortárs mi - nő hang ez,
ez i - dő - ben így szó - la:
pász - tor - társ mi - nő hang ez?
Bet-le-hem-nek ma-jor-já-ba' Jé-zus szü-le-tett!
Páasztortárs nagy öröm ez, Páasztortárs nagy öröm ez!

2. A jel, melyet leltek, jászolban egy gyermek,
Ott fekszik a szénán, hódoljuk meg őt méltán, hódoljuk meg őt méltán.
Szűzanya mellette, örvendez felette,
Pólyába takarja. Páasztortársak el hozzá, páasztortársak, el hozzá!
Legyen dicsőség Istennek, béke embernek,
Ki-ki örüljön ennek, ki-ki örüljön ennek!

HETEDIK JELENET

A pástorok a jászol elé érnek.

DAFNISZ: Jézuskának ajándékunk idehoztuk örömmel,
Van savanyú káposztánk disznóhúsba keverve,
Hurkával a szalonnánk jó lesz édesapának!

KORIDON: Nem kell kiscsecsemőnek a káposztával a hús sem,
Érzem, hogy savanyú káposztám jó lesz az anyának.
Hisz kicsi Jézuskánk, és még neki nincs foga egy sem.

(Nevetnek)

DAFNISZ: Nem savanyú káposztát hoztam ez ócska szatyorban,
Nézd, de vöröslő, íze, de édes! Telve a bugyrom.

PALÉMON: Ó, mit akarna az édes méznél jobban a gyermek?
Ím, a köleskásából pép is kell a gyerekeknek!
Tűzön az anyja a tejbe keverve főzze fiának!

SZILÉNUSZ: Ötkagylónyi a vaj, idehoztam. Jó ez a péphez.
Kis Csecsemőnek ajándék már bizonyára elég lesz.

MOPSZUSZ: Menjünk hát gyorsan, már itt van mind, aki pásztor!

BACSA: És mily jel fog minket titkon arra vezetni?
Nem láttuk soha még, s rangját most rejti a szalma.

SZORGUSZ: Nemde az ég szolgálja adott jelt már az előbb is:
Jászolba fekszik, rongyokba takarja Édesanyja.

BACSA: Biz igazat szól szád, Szorgusz, most jó az igazság.
Bár az előbb már hallottuk valahányan e szókat.

MELIBEUSZ: Menj csak előre, te Dafnisz, az úton, arrafelé tarts!

DAFNISZ: Jó, de, barátom, gyors léptemre, ugyan ki követhet?

MÁRIA *altatódalát hallják a pásztorok, amikor a betlehemi istállóhoz közelednek:*

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBbHVkaiwgXHUwMGYzIG1hZ3phdG9tIn0>

A-ludj, ó mag-za-tom, é-des kis Jé-zu-som,
a - ludj, a-ludj, á-gyad a já-szol-ban,
a ke-mény szé-ná-ban, a - ludj, a-ludj!

2. Énekel szent anyád, – örül, vigad és áld, – aludj, aludj!
Tejet, mézet neked – nyújtok, kedves kincset, – aludj, aludj!
3. Csillag neked fénylik, – az ég mézzel nyílik, – aludj, aludj!
Világnak világa, – virágok virága, – aludj, aludj!

SZILÉNUSZ: Mily csodadallam, hallod-e testvér, ért a fülemben?

SZORGUSZ: Itt van a Gyermeke, a hang innen jó, édesen ömlik.

DAFNISZ: Állj kicsinyég még, hadd lássam meg ezt közelebbről!
Elmondom, mit láttam.

PALÉMÓN: Testvér, mondd, mi az újság?
Láttál-e valamicskét? Láttad-e Őt, a Fiúcskát?

DAFNISZ: Nemcsak az Ég Fia jászolban, kit dal bugyolál be,
Láttam az anyját, ott ül a sámlin a gyermeke mellett.
Térdre borulva az apja imádja az isteni Jézust.

CORIDON: Biztosan ő az. Az „égi madár” is mondta minékünk:
Tőle a földre a békét kérjük, s erre siessünk!

A *Csordapásztorok* ének folytatása:

4. Elindulának – és el is jutának – Szűz Máriának – jó napot mondanak.
5. Hol fekszik Jézus? – Mondd meg a jászolban, – kit betakartál – mostan a pólyában.

NYOLCADIK JELENET

A pásztorok hódolnak a gyermek Jézus előtt és átadják ajándékaikat.

JÓZSEF: Pásztorok, úgy hallom a beszédjükről, igyekeznek.
Tán tereli kecskéit a bojtár most a hodályba.
Oly zajt tesznek, s Gyermeke alszik, drága az álma.
Hé, ti gulyások, utatok innen merre vezet még?

DAFNISZ: Betlehembe, ahol most égből jött le a Gyermeke,
Mert minékünk mondotta az Angyal, látni siessünk!

JÓZSEF: Testvéreim, testvéreim, tudtok az égi titokról?
Jöjjetek, íme, az isteni Kisedem alszik a szalmán,
Égi Urunk Ő, s Gyermeke mellett Anyja pihenget.

DAFNISZ: Üdvözlégy, ó szent szeretetnek a Gyermeke! Szép vagy,
Mint violák, és fénye a földnek vagy Te Fiúcska!

MENALKASZ: Már az enyém vagy, már az enyém, szép csillag a fényed!

TITIRUSS: Édes vágyam ezen túl benned lelhetem én meg.

MINDNYÁJAN: Nőlj nagygyá, kicsi Gyermeke, kívánjuk, növekedjél!

MOPSZUSZ: Most e parasztdományt hadd nyújtsuk itt e szatyorból!

Kedves apócskánk, tán a Fiáskád nem veti ezt meg.

JÓZSEF: Pásztor, ajándékos a szegénynek lesz csoda kedves.

DAFNISZ: Kolbászt, káposztát, savanyún én adni szeretnék,
Disznóhússal a Mária főzze puhára, ha elmégysz.

KORIDON: Jó a pogácsám és a szatyorban friss a gyümölcsöm.

MOPSZUSZ: Itt a tojás a tiéd, s holnapra a párna is itt lesz.

BACSA: Míg a Gyerek felnő, játsszék, ím, itt e diókkal!

TITIRUSZ: Én, megkérlek, ajándékos tejemet Te fogadd el!

SZORGUSZ: Itt van a kásád!

SZILÉNUSZ: Hozzá ötkagylónyi a vajból.

PALÉMÓN: Ez meg a méz, mert gyermeki száznak kell ez az étel.

MENALKASZ: Én meg e csirkét néked ajánlom, sólyom vitte a többi,
És kicsi csirkéim mind szagatván darabokra.

MELIBEUSZ: Hagymám és fokhagymám nyújtom, más biz a' nincsen,
Vedd hát, drága Fiú, mit pásztorod ad neked itten!

DAFNISZ: És ne neved ki ajándékosunkért, pásztoroké volt!

BACSA: Mondjunk édes nótát halkán most a Királynak!

SZORGUSZ: Mit gondolsz, ez az egyszerű dallam kell a Fiúnak?
Hisz ki az égből jött le közénk, őt angyali dallam
Simogatón altatja az éjben, nem ez a nóta.

SZILÉNUSZ: Menjünk már, a Fiúcskát hagyjuk nyugton aludni.
Hisz tán mindhármuknak terhes lesz a mi nótánk.

TITIRUSZ: Nézzük meg juhainkat, térjünk vissza a nyájhoz!

DAFNISZ: Áldjon az Isten a földi Anyának a sarja, te drága!
Meg ne utáld az ajándékosunkat, mert a mezőről
Hoztuk néked azt, mit pásztor termel a földön.
És ha terem még, újból adjuk, vígan, örömmel.

MINDNYÁJAN: Nőlj naggyá, kicsi Gyermek, kívánjuk, növedkedjél!

RÉGI MAGYARORSZÁGI BETLEHEMES JÁTÉK

Látható a Boldog Özséb Színtársulat (BÖSZK) előadásában (2018):

https://www.youtube.com/watch?v=3_dYJLYFTw&list=PLLk5pyprK_DhumCgUUpqZHjf33-C9XpDl&index=1

Az alábbiakban egy olyan karácsonyi játék olvasható, amely az imént említett nagybányai, kézdiszentléleki, ecsegi és dőri betlehemes játék („Karácsony éjjeli multság”) egy-egy jelenetét tartalmazza. A vízkereszt (4. szcena) Herschmann István *Három szent királyok utazása* című iskoladramájából való, amely elsőként 1767-ben Székesfehérvárott és egy esztendővel később Győrött hangzott el. A 3. jelenetben olvasható dőri betlehemes átmenetet képez a történeti és a népi betlehemesek tartalmi sajátosságai és stílusjegyei között.

Szereplők:

PROLOGUS – ELŐHANG
 MÁRIA
 JÓZSEF
 SYBILLA
 ANGYAL, ÉNEKLŐ 1.
 ANGYAL, ÉNEKLŐ 2.
 ANGYAL A PÁSZTOROKNÁL
 ANGYAL A HÁROMKIRÁLYOKNÁL
 GYURKÓ, BENCE, FERKÓ PÁSZTOROK
 JANKÓ, ÉNEKLŐ PÁSZTOR
 PÁSZTOR, A HAZAHÍVÓ
 GÁSPÁR
 MENYHÉRT
 BOLDIZSÁR
 HERÓDES
 GAZDA
 JUHÁSZ
 KATONA HERÓDES UDVARÁBAN
 EPILOGUS – ZÁRÓHANG

PROLOGUS – ELŐHANG⁵

PROLOGUS – ELŐHANG: Örvendezz most velem, kegyes gyülekezet,
 Lelki nagy öröme emeld fel szívedet,
 De miért fogná el nagy bánat elmédet,

⁵ A jelenet forrása: ESZÉKI ISTVÁN: *Rhythmusokkal való szent beszélgetés*. Református kollégium, Nagybánya, 1667. december 25. Kiadta: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, 2017, 246–247.

Mért fojtánád meg lelki örömedet?

Örömnök napja ez, ha jól meggondolod,
Lelked állapotját szerivel vizsgálod,
Jók meghánniad, vessed bátor állapotod,
Hogy már virradtál, jónak találod.

Most örülhetsz méltán, Jézus Krisztus nyája,
Mert te vagy Sionnak kegyes szűz leánya,
Eljött már tehozzád világ Messiása,
Ő a te jegyese: Istennek egy Fia.

Nem örülnél-e hát eljövételének?
Nem fognád-e kezét szép szerelmesednek,
Hogy ölelnéd-e meg tiszta szerelmének,
Hogy lennél részese gazdag kegyelmének?

Most kell, ha valaha ennek jelét adnod,
Noha kell mindenkor erről gondolkodnod,
Karácson napja, te magad is jól tudod,
Emlékeztet erre: eljött Messiásod!

Te is ezért mostan ezen örömödből,
Keresztyén szent sereg, ki állasz itt körül,
Hallj Messiásodnak eljöveteről,
Próféták szavának teljesedéséről.

Nevetséget tőlünk itt senki ne várjon,
Ha ki azért jött is, elméje forduljon,
Messiásról tőlünk most mindent tanuljon,
Róla beszélgetünk igen világosan.

Gyengeségünk ebben, ha mi fogyatkozást
Szerez, ti töletek várunk megbocsátást,
A dologhoz azért, ím, fogunk mindjárást,
Adjon az Úr néktek figyelmes hallgatást!

ELSŐ JELENET

*Sybilla jóslata Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról, szüzességéről
és Jézus Krisztus Isten-ember mivoltjáról, a kézdiszentlélek–lemhényi betlehemesből.*⁶

SYBILLA: Egy szűz leányzó zsidók közül származék,
Mária névvel hívatatik,

⁶ A jelenet forrása a kézdiszentlélek–lemhényi betlehemes (Erdély, Háromszék vármegye) a *Czerey János-énekeskönyvből*, 1650 körül. Kiadta: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, 2017, 133–134.

Ez Szent Szűztől születetik,
Maga férfi itt nem ismertetik.

Semmi gonosz vélekedés nélkül
Szül fiat fájdalomon kívül.
Híven Istent, világ Urát,
Bűnösöknek megváltóját.

Ez Szűz pedig szülés után
Marad, mint volt, olyan, osztán
Ez kis Gyermek pediglen
Igaz ember, Isten leszen!

Ez az, kirül szó hallatik,
Égbül ez ige hallatik:
„Ihon, az én szerelmesem,
Minden ember erre nézzen!”⁷

Ettől féljen és hallgasson,
Hogy övele örülhessen,
Ez kevésbé szegénységben
Uralkodik a föld színén.

Azután nagy fényességben
Bírálkodik fenn az égben,

Ez, kit született Gyermeknek,
Szép Szűz méhe gyümölcsinek,
Lészen ez igaz emberség,
Megfoghatatlan Istenség.

Istállóban helyeztetik,
Kis posztóba takartatik,
Szűz leánytól feltáratik,
Ez világért majd elárultatik.

MÁSODIK JELENET

*Mária és József betlehemi szálláskeresése – a nógrádi Ecseg betlehemeséből (1684–1690).*⁸

GAZDA: Nyiss ajtót, jó gazda, légy jó, víg örömmel,
Forgódjál serényen, légy jó készülettel,
Mert királyok jönnek házadhoz ezennel,
József és Mária a kisded Gyermekkel.

⁷ A darab kézírata itt feltünteti a versszak két sor forrását: Máté 3,17.

⁸ Az elsőként közölt jelenet forrása az ecsegi betlehemes: *Rithmi pro Epiphania Domini in pocessionem*. Ecseg (Nógrád megye), 1684–1690 között. Kiadta: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, 2017, 339–340.

JÓZSEF: Adjon Isten jó estét,
Kévánatos jó szerencsét,
Boldogítsa házad népét,
Hogy szerethess sok jövevényt.

GAZDA: Honnan valók vadtok?

JÓZSEF: Császár őfelsége parancsolatjából
Kelleték nekünk indulni az útra.

GAZDA: Mit akartok tehát?

MÁRIA: Ím, azért jöttünk hozzátok,
Hogy bennünket megszánjatok,
Nyugodalmat helyt adjatok!

Kérünk, légy hozzánk irgalmas,
Mínthogy az idő ártalmas.
Fogadj be meleg házadba,
Hogy hadd nyugodjunk meg abban!

(A Juhász megjelenik oldalról.)

JUHÁSZ: Kinek hínak benneteket?

JÓZSEF: Engemet hínak Józsefnek,
Mária nevű hitvesének.
De könyörgök kegyelmednek,
Adj szállást ily hideg vetteknél!

JUHÁSZ: Én bizony nem adok, mert én juhász vagyok,
Uram híre nélkül senkit nem biztatok.
Majd az akol felé én is kiballagok,
Hogy az juhot meg ne fojtsák az farkasok.
Ha szállást nem adnak, ím, vannak istállók,
Hiszen én is ugyancsak azokban hálok.

MÁRIA: Kénytelenek vagyunk véle,
Menjünk az istállók fele,
Ím, az szalmával tele,
Abban magunkat tegyük le.

HARMADIK JELENET

A pásztorok hódolata Betlehemben az újszülött Jézus előtt. Szűz Mária altatódala

*a dőri betlehemesből.*⁹*(Az Angyal megjelenik a pásztoroknak a Betlehem melletti pusztán:)*

ANGYAL: Dicsőség mennyben légyen az Istennek,
Békesség pedig földi embereknek!
Mennyből most jövök, új hírt jövendölök.
Ne féljetek hát tőlem, oh, pásztorok,
Sőt szavaimra megvidámodjatok!

Mert ma küldetett, régen ígértetett,
Megváltó Jézus Betlehemben született!

Menjetek gyorsan! És ez lesz a jele:
Megtaláljátok a jászolba fekve,
Egy öregembert és egy szüzet, véle
Ökröt, szamarat reája lehelve.

GYURKÓ, ELSŐ PÁSZTOR:

Hej! Hej! Jó társak, hol vagytok, kik a nyájnál vigyáztok?
Halljátok beszédim, kedves, jó barátim!
Egy Angyalt most láték, kitől új hírt hallék.
Azt mondta, született néktek Üdvösségtek!

JANKÓ, MÁSODIK PÁSZTOR:

Hej, Pajtás, mit mondasz? Talán csak bólogatsz?
Jobb, rakd meg a tüzet, süss meg egy juh cémpet!¹⁰

ANGYAL: Dicsőség mennyben légyen az Istennek,
Békesség pedig földi embereknek!

GYURKÓ: Hallgasd bár, te, Jankó, angyali énekszó!

JANKÓ: Hallom, kedves pajtás, hogy szód igaz mondás.
Menjünk hát, siessünk, új Királyt hirdessünk!
Imádjuk szívünkkel, tiszteljük lelkünkkel!
Fújjunk szép nótákat síppal, furulyával!

BENCZE, ELSŐ BOJTÁR:

Vigyél, Ferkó egy sajtot, te Gyurkó egy juhot!
Én viszek galambot.

PÁSZTOROK *(mindnyájan éneklik):*

⁹ A jelenet forrása: Dőri betlehemes játék, *Karátson éjjeli mulatság*. Dör (Rábaköz, Sopron vármegye), 1763. Kiadta: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, 2017, 533–546.

¹⁰ Juhcémp: kolbász formájú tekerecs, amelyen a gyapjút pödrik, sodorják. Itt vagy sült hús vagy gyapjúféle ajándékra gondolhatunk.

Pász-to-rok, men-jünk el, ha-mar si - es-sünk
 el! Ím, an-gya-lok je-len-tik, hogy Mes-si-ás
 szü-le - tik. Ne kés-sünk! Si - es-sünk!
 Fá-rad-sá-gunk é-ret-te ne saj - nál - juk!
 Tán még e-zen éj-jel meg is ta - lál - juk!

2. Íme, már nincs messzi! Fényesség jelenti:
 Betlehem határában, rongyos istállócskában,
 Jászolban, posztóban
 Bé vagyon takarva a rongyocskában,
 Bé vagyon takarva a rongyocskában.
3. Ím, szegény, de fázik, könnyeitől ázik,
 Mert nincs meleg dunyhája, sem cifra nyoszolyája,
 A hímes, jó párna,
 Barmok szája melegítő kályhája,
 Ökör, szamár lehelete ruhája.
4. Mit adjunk már néki, ajándékul vinni?
 Hogy kedvet találhassunk, szívesen imádhassuk,
 Egy bárány, mint arany.
 Ilyen szegény pásztoroktól elég lesz,
 Talán még az aragnál is többet tesz.¹¹

FERKÓ, MÁSODIK BUJTÁR:

Nézd, Bence, városnál nagy fényesség leszáll!

GYURKÓ: Ez lesz ám az a hely, kit Angyal jelentet.

¹¹ A *Pásztorok, menjünk el...* szövege és dallama az 1700-as évekből származik. A kéziratos *Dőri énekeskönyvben* (1763–1774) szereplő szöveghez a dőri (Sopron vármegye) népi gyűjtésből származó dallamot adtuk: énekelte Páli Sándorné Dombos Mária (Dör, 1926 – Győr, 2014), gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Győr, 1994. augusztus 24.

Menjünk bé, nézzük meg, ha ő az, köszöntsük meg!

(A Pásztorok vonulnak, és közben éneklik:)¹²

Parlando

Csor-da-pász-to - rok mi-dőn Bet-le-hem - be
 csor-dát ő-riz - nek éj-jel a me - ző - ben.

(A következő szövegrész a Csordapásztorok ének részlete, szerepekre osztva énekelendő.)

PÁSZTOROK:

Hol fek-szik Jé-zus? Mondd meg, a já-szol-ba'?
 Kit be-ta - kar - tál mos-tan a pó - lyá - ba'!

(A Hol fekszik Jézus? dallamára folytatódik a darab:)

MÁRIA: Isten titeket hozott Uratokhoz!
 De nem szólhatok mostan Szent Fiamhoz,

Mert ő aluszik, pólyában nyugoszik,
 Hideg jászolban szénán bágyadozik.

Nem fekszik ágyban, sem friss palotában,
 Hanem jászolban, romlott istállóban.

PÁSZTOROK: Serkentsd fel Jézust, szent Fiadat nekünk,
 Mert angyaloktól hozzája küldettünk!

MÁRIA: Serkenj fel, fiam, pásztorok eljöttek,
 Szent angyalidtól, kik hozzád küldettek!

PÁSZTOROK: Üdvözlégy, Jézus, pásztorok Pásztora,

¹² Csordapásztorok – Hol fekszik Jézus...: a késő középkori eredetű, dramatikus Csordapásztorok népének változata a Dőri énekeskönyv (1763–1774) szövegével. XVI. századi eredetű dallamát a jellegzetesen dunántúli dúr-hexachord hangsorral énekelte Páli Sándorné Dombos Mária (Dör, 1926 – Győr, 2014), gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Győr, 1994. augusztus 24.

Mennynek és földnek teremtő szent Ura!

Ha nem utálsz meg, te szolgálid vagyunk,
És azért jöttünk, hogy téged imádjunk.

Kérünk tégedet, mint Üdvözítőnket,
Bűnünkért el ne űzz előled minket!
Mária, te is könyörögj érettünk,
Hogy ez világból boldogul kimenjünk!

Dicséret néked, örök Atyaisten,
Kicsinyded Jézus és Szentlélek Isten!

(Szóban folytatja az egyik Pásztor:)

PÁSZTOR: Örömmel visszatérjünk, siessünk,
Nyájunkhoz közelítsünk!
Akit régen óhajtottunk, kívántunk,
Szemeinkkel megláttunk.

Hála, minden mondja
Örömmel kiáltsa,
Mert született minékünk kisedünk,
Kit jászolban tiszteltünk.

MÁRIA:

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJBbHVkaiwgXHUwMGYzIG1hZ3phdG9tIn0>

A-ludj, ó mag-za-tom, é-des kis Jé-zu-som,
a - ludj, a-ludj, á-gyad a já-szol-ban,
a ke-mény szé-ná-ban, a - ludj, a-ludj!

2. Aludj, jó ágyat én tenéked vettem,
aludj, aludj! – neked készítettem,
én kincsem, gyermekem, aludj, aludj!¹³

¹³ *Aludj, ó, magzatom...*: KAJONI *Cantionale*, Csíksomlyó, 1676, 59; 1719, 68. és *Dőri énekeskönyv*, Dör (Sopron vármegye), 1763–1774, 73. Kiadta: DOMOKOS 1979, 265; *Némely régi karácsonyi énekek*, 2005, nr. 24.

NEGYEDIK JELENET

*A Háromkirályok imádják Krisztus királyt –
forrás: Herschmann István: Három szent királyok utazása.¹⁴*

KÖZÖS ÉNEK:

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIXHUwMGUxcm9ta2lyXHUwMGUxbHlvayBuYXBqXHUwMGUxdCJ9>

Tempo giusto

Há-rom-ki - rá - lyok nap-ját, or-szá-gunk egy
is-táp-ját, di-csér-jük é - ne-kek-vel,
vi - ga - do - zó ver - sek - kel, szép je - len,
szép csil - lag, szép na - punk tá - madt!

2. Heródes őt üldözé, a bölcsek meg tisztelék
arany, tömjén, mirhával, a szív imádásával,
szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!
3. Hol van zsidók királya? Mert megjelent csillaga,
Betlehembe' találják, kis Jézust körülállják,
szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!
4. Királyok ajándékát: aranyat, tömjént, mirhát,
vigyünk mi is Urunknak, ártatlan Jézusunknak!
Szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!
5. Kérjük a szép Szűzanyát, kérje értünk Szent Fiát,
hogy bennünket megtartson, ellenségünk ne ártson!
Szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!¹⁵

¹⁴ A jelenet forrása: HERSCHMANN István: *Három szent királyok utazása*. Jezsuita kollégium, Székesfehérvár, 1767; Győr, 1768. (Előadták vízkereszt ünnepén, január 6-án). Kritikai kiadása: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, 2017, 753–768.

(A Katona bemegy a terembe és meghallgatást kérve székeket készít a napkeleti bölcseknek. Azután az Angyal is magányosan bemenvén imígyen kezdi verseit:)

ANGYAL: Sába, Arábia, Perzsia királyok,
Kiknek vagyok én most az égből követjük,
Majd hozzátok jönnek, íme, meglátjátok,
Született Messiást vélük imádjátok!

Azért házatokat kitisztogassátok,
Szakács, kulcsár, kukta, jól forgolódjatok,
Az elfáradtagnak híven szolgáljatok,
Úgy léssen a kiseded Jézus jutalmatok!

(Azután a Katona ajtót nyit, és mindnyájan rendre bemennek a trónterembe. Heródes a két katona között helyet foglal a trónján. Gáspár így szól Heródeshez:)

GÁSPÁR: Szerencses napokat mi te fölségednek
Kívánunk Istentől a te személyednek,
Ki vagy nagy királya zsidó nemzetségnek,
Halljad meg kérését mi jövevényeknek!

Új Király született mostan miérettünk,
Kinek csillagától ide vezettettünk,
Azért fáradsággal te hozzád betértünk,
Hogy hol született? Mutatnád meg nekünk!

Mert mi buzgó szívvel kívánjuk azt látni,
Mint mennyei Királyt becsülni s imádni,
Arannyal, tömjénnel, mirhával tisztelni,
És úgy ismét viszont hazánkba megtérni.

(Ezeket hallván Heródes tettei magát, mintha jó szívvel látná a kiseded Jézusról kérdezősködő bölcseket. Így szól hozzájuk:)

HERÓDES: Kedves királyim, szép köszöntéseket,
Tőletek jó szívvel veszem mindezeket.
Szolgálni kívánok, hallván kéréseteket,
Tessék nyugosztalni fáradt testeteket!

Énnékem még eddig semmi olyas hírül,
Nem adatott ugyan az új Király felől,
Hogy született volna mostan véletlenül,
Ki engem kidúlna királyi székemből.

¹⁵ *Háromkirályok napját...: az egész magyar nyelvterületen kedvelt vízkereszt-i népének. Első kiadása: SZEGEDI Lénárd (szerk.): Cantus Catholici. Kassa, 1674. Melódiája a Közép-Európában ismert Dum virgo vagientem (első kiadása: Cantus Catholici. Lőcse, 1651) dallamcsalád tagja, itt perenyei (Vas megye) népi gyűjtésből vesszük: énekelte Babócsi Miklósné Balázsvölgyi Mária (Perenye, 1929–2017), gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Perenye, 1995. július 8. Hangzó kiadása: Ecclesia Agathae, 2011, 2012², CD-ROM Track 037a–d.*

De mindazonáltal, kérlek, jó királyok,
Oly jó akaratot hozzám mutassatok,
Keressétek ti föl, s ha fölhaláljátok,
Azonnal énnékem híremmé adjátok!

Hogy én is elmenvén veletek meglássam,
Leborulván őt most szívből imádhassam.
Kincses tárházamból ajándékozhasam,
Hív szolgálatomat néki mutathassam.

MENYHÉRT: Igenis, elmegyünk, és majd fölkeressük,
Fölhalálván, néked mindjárt hírül tesszük.
Mostan bocsánatot felségedtől kérünk,
Szép, jó akaratod mindnyájan köszönjük!

HERÓDES: Békeséggel, jó szerencsével járjatok, jó királyok!

(A háromkirályok elbúcsúzása után Heródes szörnyű haragra gyullad. Az újszülött Jézust el akarja veszteni. Ennek véghez vitelére katonáit hivatja és így szól hozzájuk:)

HERÓDES: Én vagyok kegyetlen Heródes királytok,
Mégis, hogy új Király született, mondjátok!
Talán alattomban megkoronáztátok?
De fölkerestetem, valóban tudjátok!

Föllobbant a vérem, ím, már tagjaimban,
Reszketnek inaim szörnyű haragomban,
Vérontást kívánok bosszúállásomban,
De megvívom véle, higgye meg valóban!

Hogy ha nem tudhatom születése helyét,
Mind összejáratom Betlehemnek földjét,
Ahol található kisdedek seregét,
Mind koncra vágatom ártatlanok testét.

Azért sietséggel, szolgák gyorsassággal,
Betlem¹⁶ tartományát irgalmatlansággal,
Fussátok helyeit nagy bosszankodással,
Fessétek a földet szörnyű vérontással!

Ahol kisdedeket midőn találjátok,
Sírását anyjuknak meg ne hallgassátok,
Bölcsőjükből őket mind kirángassátok,
És ott koncról koncra földaraboljátok!

KATONÁK *(Ezeket hallván Heródestől, hű szolgálatukat mindenekben ajánlják, mondván):*

¹⁶ Betlem: Betlehem (szótagszám miatt rövidítve).

Tudjad azt, jó király,
Hogy hívségünkben áll
Vérünk kiontásáig

Melletted fölkelni,
És bosszúdat állani
Életünknek fogytáig.

Más királyt helyetted,
Bizonnyal elhiggyed,
Nem kívánunk éltedig!

Nagyobb elhittelre,
Akar bagoly hitre¹⁷
Majd előtted esküszünk.

(A katonák beszéde után a háromkirályok a házban lévő oltárhoz vagy betlehemi képhez, avagy Szentcsalád-szoborhoz fordulnak, és Gáspár mindnyájuk nevében így kezdi köszöntését:)

GÁSPÁR: Üdvözlégy, oh, régtől fölkelte napunk,
Üdvözlégy, újonnan született Királyunk!
Íme, teéretted hazánkból fáradtunk,
Azért most mindnyájon elejbéd borulunk.

Én, Gáspár, mind hatalmasnak
Aranyat adok Uramnak,
Ajándéku királyomnak,
Engedj meg, kérlek, szolgálódnak!

MENYHÉRT: Én, Menyhért tömjénnel áldom,
Kis Jézust uramnak mondom,
Noha szegénységét látom,
Még is Istenségét vallom.

BOLDIZSÁR: Én, Boldizsár, mirhát hoztam,
Melyben hittem és vallottam,
Hogy Isten emberré lett, tudtam,
És kenettel bizonyítottam.

GÁSPÁR: Alázatossággal, oh, kised Jézusunk,
Már elkövetkezünk, mert hosszú az utunk.
Kérünk, buzgó szívvel, emlékezzél rólunk,
Légyen e világból boldog kimúlásunk!

¹⁷ Bagoly hitre: nem érvényesen.

(Midőn a háromkirályok elbúcsúznak a kised Jézustól, vissza akarnak térni hazájukba. De az Angyal így szól hozzájuk:)

ANGYAL: Sába, Arábia, Perzsia királyok,
Egy kevésbé, kérlek, megállapodjatok,
Hogy szerencsés legyen visszautazástok,
Általam az Isten mit kíván, halljátok!

Gonosz Heródeshez vissza ne térjeteK,
Hanem hazátokban más úton menjeteK,
Mert ölni kívánja, ki lett Üdvösségetek,
Ezért erre gyorsan énvélem jöjjetek!

EPILOGUS – ZÁRÓHANG

Most örüljön vígan, egész kereszténység,
Távol legyen tőlünk minden kedvtelenség!

Mert született Jézus üdvözülésünknek,
Oka, semmi helye nincs rettegésünknek!

Eltávozott homály, nincs semmi sötétség,
A pokolt is által jár ez mai fényesség.

Egy szóval: ég alatt nincsen semmi állat,
Aki nem dicsérné az Istennek Fiát!

Úgy, mint aki Atyjának igaz képe lévén,
Hasonló angyalhoz mindenekben lévén.

Mennyországból földre értünk alájönni,
Emberré, érettünk nem áttallott lenni! Ámen.¹⁸

KÖZÖS ZÁRÓÉNEK:

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrcmlzenR1cyB1cnVua25hayBcdTAwZTFsZG90dCBzelx1MDBmY2xldFxlMDBlOXNcdTAwZTluIn0>

¹⁸ Az *Epilógus* forrása a Kézdiszentlélek–lemhényi betlehemes (Háromszék vármegye) a *Czerey János-énekeskönyvből*, 1650 körül. Kiadta: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*, 2017, 138–139.

Poco rubato

Krisz-tus U-runk-nak ál-dott szü-le - té - sén
 an - gya - li ver - set mondjunk szent ün - ne - pén,
 mely Bet - le - hem - nek me - ze - jé - ben ré - gen
 zen - gett e - kép - pen:

2. Glória légyen mennyben az Istennek,
 Békesség légyen földön az embernek,
 Jóakarásban élő minden népnek – és nemzetségnek.
3. Betlehem ősi nemes városában
 Eljött a Krisztus Szűztől e világra,
 Áldást árasztott Ádám családjára, – minden fiára.
4. Eljött már az, kit a szent atyák vártak,
 A szent királyok, akit óhajtottak,
 Róla jövendölt próféták mondtak, – zsoltárok szóltak.
5. Ó, örök Isten, dicső Szentháromság!
 Szálljon szívünkbe mennyei vidámság,
 Távozzék tőlünk minden szomorúság, – eljött a váltság!

B) A NÉPI BETLEHEMES JÁTÉKOK

Kottás és hangzó kiadások és elemzések:

1. MNT II, 395–578, nr. 356–387.
Letölthető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/
2. SZÉKELY László: *Csiki áhítat. A csiki székelyek vallási néprajza*. Szent István Társulat, Budapest, é. n. [1997], 106–120, 265–334.
3. TARI Lujza: *Bukovinai székely betlehemesek*. CD-ROM, Arcanum, Budapest, 2006.
4. BODOR Anikó–PAKSA Katalin: *Vajdasági Magyar Népdalok V. Jeles napi szokások és jeles időszakok énekei*. Fórum Könyvkiadó–Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Újvidék–Zenta, 2016, 341–542.
5. PAKSA Katalin: *Betlehemes játékaink dalkészletének újdonságai a 18. században*. In: *Zenei repertoár és zenei gyakorlat a 18. századi Magyarországon*. Szerk. SZACSVAI KIM Katalin. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, Budapest, 2017, 53–80. (Műhelytanulmányok a 18. század zenetörténetéhez 2.)
6. SZACSVAY Éva: *Bábtáncoltató betlehemezés Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
7. TÁTRAI Zsuzsanna–KARÁCSONY MOLNÁR Erika: *Jeles napok, ünnepi szokások. Planétás Kiadó, Budapest, 1997, 197–225. (Jelenlévő Múlt sorozat)*
8. VOLLY István: *Karácsonyi és Mária-énekek*. Szent István Társulat, Budapest, 1982. Letölthető: http://ppek.hu/szit-pdf/Volly_Istvan_Karacsonyi_es_Maria_enekek_facsimile.pdf

Hangzó népzenei példák:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJiZXRrsZWhlbWVzIGpcedTAwZTF0XHUwMGU5ayJ9>

Kiemelten a bukovinai székely betlehemes:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10643/?t=00%3A15%3A58#record-129310>

Népi betlehemes játéknak nevezzük azokat az egy vagy több jelenetből álló színdarabokat, amelyek XX. századi néprajzi vagy népzenei gyűjtésből kerültek elő, az élő hagyomány tartotta fenn őket.

Az iskolai környezetben előadott történeti (azaz 1800 előtt keletkezett) betlehemesek legtöbb jellegzetességét a bukovinai és székelyföldi folklór őrizte meg. Minden valószínűség szerint az erős csíksomlyói ferences színpadi hagyományok hatásaként. A Király alábbi recitatív köszöntője az iskolai színjátékok Prologusának (Előhangjának) szófordulatait idézi. A székely népi betlehemesben (fő példái: hadikfalvi–kakasdi, lövétei, szentegyházfasalusi) a beköszöntés mellett az égi szféra szereplői, a szentek: Mária, József és az angyal mindig *recitálják* a szövegüket, kiemelve ezzel őket a földi szféra fölé. Ugyanígy énekelve beszél a Király, aki Prologusként, funkciójából adódóan jól hallható módon lép fel. A betlehemes játékok recitatív tételei az iskolakultúra folklorizált emlékei.

Tari Lujza népzene kutató kiadásából (*Bukovinai székely betlehemesek*. Budapest, 2006.), az MTA BTK Zenetudományi Intézet támlapját idézzük:

A KIRÁLY belép a terembe / szobába és köszönti a nézőket:

Recitativo $\text{♩} = 160$ $\text{♩} = 172$

1. Dicsértéssék Krisztus a magas mennyeiben,
 hogy kegyelmeteket hagyta ez életben,
 tartsa és merrassa vég nélkül mennyekben!

$\text{♩} = \text{cca. } 152$

2. Es nemés gazdának jöttünk hajlékába,
 nem lénnénk urának n-nagy nehétségire,
 nem lénnénk házának n-nagy terhelésére.
 Kérjük igen szépen az nagy Uristenre,
 hogy figyelmetésén hallgatnának érre. m-

♩ = 138-132

3. MŰ nem azért jöttünk, hogy itt istoriázzunk,
 vagy valamely tréfás j-játékot indítsunk,
 hanem Bétlehemről egy-két-hármat szóljunk,
 Úr Jézus születéséről m-mi példát mutassunk,
 ha meghallgatnának gazdám s gazdasszonyunk.

A gazdagok nem adtak szállást Betlehemben a Szent Családnak, az áldott állapotban lévő Szűzanyának és jegyesének, Szent Józsefnek. József kopog a Király ajtaján:

JÓZSEF (recitálva):

Recitativo $\text{♩} = \text{cca } 60$

Segit- séggel gazdag nyisd meg az ajtódot,
 Ereszd bé megszükkült szegény jóakaródot.
 Ez világ urának dajkáld dajkáját
 Igénn elbágydott a nagy utazásba.

A Király bentről kiált:

KIRÁLY: Egy szózatot hallék Mostan az ajtómon,
Nem tudom mi leszén az oka.
Parancsolom szolgálám, Lásd, ki zörget ajtónkon Ily nagy bátor szívvel!?

A királyszolga kinyitja az ajtót és kiszól:

SZOLGA: Mit akarsz barátom? Mondd meg, honnan jöttél?
Ajtónkon zörgetni Ily bátran, hogy mertél?
Feleletet e szókra Mindjárást adj nékem!

JÓZSEF:

Recitativo $\text{♩} = \text{cca. } 72$

Ti- bériusz császár parancsolatjára

Jöttünk Názáretből béiratásra,

Hogyha befogadnál ♩ egy éjszakára,

$\text{♩} = 63$

Bi- zony megfizetne ♩ egek szent ura!

A Királyszolga kiszól:

SZOLGA: Várj egy kevéssé, Mindjárást jelentém!

Mégfordul, katonásan a király elébe megy és mondja:

SZOLGA: Felségés királyom,
Olyan emberékre találtam,
Melyet országunkba béjőnni éppen nem ismerék.

KIRÁLY: Nohát, akkor szolgálám, Adj tanácsot nekém!

SZOLGA: Fölségés királyom, Az leszén tanácsom:
Hogyha befogadjuk, Ez ékes városból Éppen kipirulunk.

KIRÁLY:

No, ha így van szolgám, Eredj hamar, gyorsan Ajtót-kaput bezárd, Éppen be sē bocsásd!

Királyszolga kiszól:

SZOLGA:

Mit, barátom, hogy én nektek szállást adjak?

Abban nálam nem kapsz, Ámbár a városutcán kívül Még is fagysz!

JÓZSEF ÉS AZ ANGYAL:

Recitativo $\text{♩} = 92$

Ó, kemény kőszik-lához hasonló nemzetség,

Hogy lehetsz uradhoz ily szörnyű dühöttség!

Lán, a pogányeknél is van engedel-messég,

Hát, hogy ténálad u-radhoz kégyesség!

KIRÁLY:

Ereszd bé hát, szolgám, Fűtőzni, nem bánom,
Mert a karácsony derének nagy ereje van,
Azt magam is úgy tudom.

A királyszolga kinyitja az ajtót és azt mondja:

SZOLGA:

Jer bé hát barátom, Fűtőzz egy kevéssé!

A székely népi betlehemes játék részei őrzik leginkább a történeti betlehemes játékok jeleneteit és stiláris sajátosságait:

- 1.) A Király vagy Huszár beköszön részekkel (*Dicsértessék Krisztus a magas mennyekben..., Egészséggel gazda, nyisd meg az ajtódat...*).
- 2.) Mária és József betlehemi szálláskereső ugyancsak recitatív részekkel.

3.) Az angyal megjelenik a mezőn a pásztoroknak és Glória-kiáltással köszönti őket (*Gloria! Gloria, in excelsis Deo!*), és elmondja Jézus születésének örömhírét. Indulásra serkenti a pásztorokat.

4.) Ajándékvitel (offerálás, offera) Betlehemben.

Székelyföldi betlehemesek kiadásai:

1. KÖVÁRI Réka: *A kézdialmási betlehem-játék*. Magyar Egyházzene VIII (2000/2001), 1. szám, 31–48.
2. A **lövetei** betlehemes játékot – a rendtartással együtt – közzétette: VOLLY István: *Népi játékok II., Betlehemes – Bölcsöske – Háromkirály*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 3–24; „...hanem vagyok Úristen követje...” *A téli ünnepkör dramatikus szokásaiból – Nemzetközi Betlehemes Találkozók játékszövegei*. Szerk. Dr. TÖMÖRY Márta. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest, 2009, 340–362. Letölthető: <https://mek.oszk.hu/09000/09016/09016.pdf>
3. MOLNÁR Johanna: *Szentegyházsfalusi „angyal-betlehemes”*. Vigília, LII (1987), 12. szám, 922–931; Vigília, LIII (1988), 1. szám, 27–37. Letölthető: https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1987_12_facsimile.pdf#page=44 és https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_1988_01_facsimile.pdf#page=29
4. SZÉKELY László: *Csiki áhítat. A csiki székelyek vallási néprajza*. Szent István Társulat, Budapest, é. n. [1997], 106–120, 265–334.
5. TARI Lujza: *Bukovinai székely betlehemesek*. CD-ROM, Arcanum, Budapest, 2006.

Hangzó példák:

- Hadikfalvi (Bukovina) betlehemes játék (teljes): Hungaroton MK 18225 <https://www.youtube.com/watch?v=IxeqeuExhjo>
- A Néprajzi Múzeum magyarázata a bukovinai székely betlehemesről: <https://www.youtube.com/watch?v=pUSPvo0akBE>
- Bukovinai betlehemes előadás Százhalombattán: <https://www.youtube.com/watch?v=5XEt-6IxpQ>
- Kukovinai (Istensegíts) betlehemes játék: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10643/?t=00%3A15%3A58#record-129310>

Az **Alföldön** gyűjtött példákban néhol Heródes is szerepel, a **Felföldön** és a **Dunántúlon** gyűjtött betlehemes játékok fő motívuma az öreg pásztor mókázása, humoros szöveg-félreértései és adományvitele. Többségükben pásztorok, huszárok, betyárok és természetesen angyalok szerepelnek bennük. A vidám darabok pásztorszerepeire jellemzőek a humoros betétek, megszólítások, nagy álomlátások és a szent kifejezések jámbor célzatú és egyúttal komikus félreértése, pl. kis Jézuska–Hocka Jóska, keresztet–percet vagy muzsikás kereket, Jézuskának–Zsuzsikának, Betlehembe–vén tehinbe, vagy Debrecenbe / Kerecsenbe, Atyának–gatyámat. Félreértett ételként csirkevisítás, bagolynyerítés, kemény has mennydörgés, üres szekérsörgés és vén sertés rőfögés kerül szóba, amikor a pásztorok azon évődnek, hogy mit vigyenek a Jézuskának. A történeti betlehemesek kapcsán már említett vergiliusi görög-latin pásztornevek néhol humoros formában elnépiesedtek, pl. Mokszus, Maksus vagy Bakszur; Titeris, Fimfiris, Dadó; Koredon, Kolédó, Koredob, Koredor, Kiridon, Karidon vagy Garigó. Anyai nagyapám, a győri Horváth Antal (1906–1982) szabómester, aki gyermekkorából,

Győrből így emlékezett a pásztorjátékra: a Kispásztor a „Gyere be, te vén Garigó, mert végigcsapok a hátadon!” felszólítással hívta be az Öreg Pásztort, aki a háziak üdvözlése után így korholta a jelenlévő pásztorársait: „Száz szerencsés, bencsés-lencsés jó estét kívánok az uraknak! Hát tik itten esztek, isztok, dorbézoltok, öregapátok túrós, tejfelderés szakálláról nem is gondoskodtok!?” Az Angyalnak ellenben minden játékban komolynak illett maradnia.

Az egész magyar nyelvterület betlehemesekre jellemző, hogy az előadásokat strófikus népénekek kísérik, és minden tájegység hagyományában elengedhetetlen elem bennük az angyali köszöntés és a pásztorok ajándékvitele. Előfordul a táncdallam és a hangszeres zene is. Kezdetben csak fiúk vagy férfiak járták, amely a szokás liturgikus gyökereire utal.

PÉLDA: A PERENYEI NÉPI BETLEHEMES JÁTÉK

Énekelte és elmondta: Bejczy Józsefné Hittaller Anna (1928–2015), előénekes; gyűjtötte és lejegyezte: Medgyesy S. Norbert, Perenye, 1995. augusztus 22.

A vasi Perenye hagyományában az alábbi pásztorjátékot a karácsony előtti két hét napjainak estéin járnak a fiúgyermekek házról-házra. Minden házhoz bekopognak. Ennek teljes változatát az alábbiakban közöljük.

Az ebben a játékban hallható „hoppista jó estét!” megszólítás minden bizonnyal a „hopp, Isten, jó estét!” köszöntés népi formája. Ezért ezt a szokást *hoppistázásnak* is nevezi a kutatás. A „buktériás jó estét” megszólítás pedig a szláv *buteljázás*,¹⁹ vagy pl. a Perenyéhez közeli Vát hagyományban élő *battaliázás* szokására utalhat. Ezért a perenyei pásztorjátékot – a már említett vasi betlehemes-pásztorjáték analógiák alapján – nyugodtan nevezhetjük *butteliázásnak* vagy *hoppistázásnak* is. Az Öreg pásztor 365 esztendő és ugyanennyi fattyút vár legszebbik juhától, amit éppen elloptak mellőle. A 365-ös szám a teljesség száma, mert annyi nap van egy esztendőben – szökőéven kívül. Elképzelhető, hogy a népi bölcsesség ezzel a számmal akarta jelezni: elérkezett az idők teljessége, mert megszületett a Messiás. Mind a gencsi, mind a perenyei betlehemesben megtalálható a *Pásztorok, pásztorok, mit cselekedtetek...?* kezdetű felszólítás, amely katonai trombitajelet idéz.

Szereplők:

ANGYAL
ÖREG PÁSZTOR
ELSŐ PÁSZTOR

¹⁹ A „buteljázás” kifejezés talán a francia „bouteille” szó átvétele lehet, mert a betlehemezők buteljával, más néven butéliával, csutorával, azaz kulaccsal járták a házakat. Lásd: RELKOVIČ Davorka: *Acsádi (Vas vm.) néphit és népszokások*. Ethnographia, XLI (1930).

MÁSODIK PÁSZTOR

Jelmezek: Az Angyal fehér ruhában vezeti a játékot. A pásztorok bundába vagy subába öltözve, kucsmában, bottal (vagy csörgősbottal) a kezükben kis házikót hozva bekopognak minden ház ablakán. A kis házikóban a Betlehem-jelenet látható: középen a kis Jézus fekszik, mellette Szűz Mária és Szent József szobra látható. Az Öreg pásztor ragasztott bajuszt és szakállat visel. A Pásztorok sajtot, kalácsot, diót és mézet visznek ajándékba az újszülött Jézusnak. A pásztorjátékot előadó gyerekeknek csekély ajándékot adnak a háziak.

A játék szövege és énekei:

BEKÖSZÖNÉS *az utcáról:*

Dicsértessék a Jézus Krisztus! Szabad-e betlehemezni?

HÁZIAK *bentről:*

Szabad!

ANGYAL (*bátran énekli kívül, a ház ajtajában*):

Menny -ből az an -gyal le -jött hoz-zá -tok, pász -to -rok,
 hogy Bet-le-hem - be si - et-ve men - vén lás - sá - tok.

2. Istennek Fia, aki született jászolban,
 Ő leszen néktek Üdvözítőtok, valóban.
3. El is mennének köszöntésére azonnal,
 Szép ajándékot vivén szívükben magukkal.

ELSŐ PÁSZTOR (*kopog a botjával, bemegy a házba és kiáltja:*)

Hoppista jó estét, gazda!

Terítse asztalát fehér abroszával, mert nem tudja, miféle pásztorok lepik meg a házat!

Hű, kasztorgyán (más szóval: gasztorián, kasztorin)²⁰ a heled!

MÁSODIK PÁSZTOR (*kopog botjával és bemegy a házba:*)

Hoppista jó estét, gazda!

Hol van az a szitykes-szutykos szolgálója? Meg akarom tanítani rendre!

²⁰ Forrásom, Bejczy Józsefné Hittaller Anna viszont így magyarázta a gyűjtésnél: „Azt, hogy >Hű, bosztorgya legyek!<, itt, Përënyébe’ is mondták, de szegin apám mindig mondta: hű kasztorián a heled! Ezért i’ mondtuk: hű, kasztorgya, mert a kasztorgya illen fűji, (fűféle,) annak van értelmé, aztán arra lefeküsznek a pásztorok.” (Perenye, 1995. augusztus 22.) Kőszeghegyalja falvaiban valóban ismeretes volt a kasztërgya növénynév. (A kasztërgya kifejezés további népi alakjairól: *Új Magyar Tájszótár 3.* Főszerk B. LÖRINCZ Éva, szerk. HOSSZÚ Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 142–143. A bosztorján–bosztorgyán indulatszóról lásd: *Új Magyar Tájszótár 1.* főszerk B. LÖRINCZ Éva, szerk. HOSSZÚ Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 571.)

Ha egy kicsit később jöttem volna, a kurugla²¹ és a pemet²² egybe égett vóna.
Hú, kasztorgyán (más szóval: gasztorján) a heled!

(Lefeksznek a pásztorok a ház ajtaján belül. Kintről kukorékolás hallatszik.)

ELSŐ PÁSZTOR

Keljünk fel, pajtás, mert már a Bandi kokas tizenegyet kukorított!

MÁSODIK PÁSZTOR

Keljünk föl, pajtás, mert az én szakállamban a bolhák mászkálnak!

ELSŐ PÁSZTOR

Mit álmodtál, pajtás?

MÁSODIK PÁSZTOR

Hát én azt álmodtam, hogy akkora cseperkét láttam, hogy 100 regiment katona pihent alatta, mégsem ázott meg! Hát te, pajtás, mit álmodtál?

ELSŐ PÁSZTOR

Én meg azt álmodtam, hogy akkora bolhát láttam, hogy az országúton kilenc láncon vezették, mégis elszaladt.

Meg azt álmodtam, hogy a kis Jézus megszületett Betlehemben!

PÁSZTOROK *(Együtt éneklük:)*

Bár - csak e - löbb föl - éb - red - tünk vó - na!

A kis Jé - zust meg - lát - hat - tuk vó - na.

Bár fü - le - im - ben meg - csen - dül az an - gyal mon - dá - sa,

Hol szü - le - tett a kis Jé - zus bar - mok já - szo - lá - ba'.

(Az Öreg az ajtón kívül éneklük:)

ÖREG PÁSZTOR

²¹ Kurugla – az irodalmi nyelvvalakban kuruglya – egy hosszúnyelű faszerszám, amellyel kihúzták az égő parazsat a kemencéből kenyérsütés előtt.

²² Pemet – a történeti források szerint pemete. A bolgár eredetű pemet kifejezés kemenceseprot jelent; a perenyei háztartásban egy hosszú fanyelet, amire rongyot kötöttek, bevizezték, és azzal pucolták ki a felfűtött kemencét, miután az izzó parazsat a kuruglával már kihúzták. Ezután sütötték a kenyeret.

Pász - to - rok, pász - to - rok, mit cselekedtetek?
Hogy ju - ha - i - tok - ról megfeledeztek?

(A Pásztorok belülről, a szobából válaszolják:)

PÁSZTOROK

Mi itt bent nem fé - lünk, nem fé - lünk,
Szár - nyék nél - kül meg - é - lünk, meg - é - lünk.
If - jú Pász - tor szü - le - tett, szü - le - tett,
Is - ten Bá - rá - nyá - vá lett!

ÖREG PÁSZTOR (bejön az ajtón, és kiáltva mondja:)

Buktériás jó estét, gazda!

Akkorát zikkentem-zökkentem a tiétek kettős ajtajába, hogy az a 365 esztendő's lelkem majdnem kiszakadt. De amióta itt csúszok-mászok, fáradozok, sehol senkit nem találok!

Hát, azt az akolajtót ki hagyta nyitva?

ELSŐ PÁSZTOR

Kis bojtár, a Kis Istók.

ÖREG PÁSZTOR (dühösen mondja:)

Ellopták a legszebbik juhomat, amelyikről vártam 365 font faggyút, meg 10 pakrócnak való gyapjút. De megállatok, kiadom ám rajtatok az alvást! Nem ám az ivást! Hasítok hátatokból hat újni szalonnát, meg bocskoromnak szíját!

ELSŐ PÁSZTOR

Hány éves, kend, Öregapám?

ÖREG PÁSZTOR

Ha megérem azt az áldott kukoricakapálást, akkor leszek 365 esztendő's!

ELSŐ PÁSZTOR

Jól megérte, Öregapám, hát még mi van hátra?

ÖREG PÁSZTOR

Hogy egy szép éneket mondanánk a Háziúrnak és a Háziasszonynak, ha meghallgatnák!

(A Pásztorok körbejárnak, és éneklük:)

PÁSZTOROK

Mé - lyen el - a - lud - tunk az er - dő - be',
 csen - des i - ze - net jött a fü - lünk - be.
 A ma - da - rak é - ne - kel - tek, a va - dak meg zen - ge - dez - tek
 hi - deg tél - be, me - leg nyár - ba.
 Si - mon, Jó - nás fi - a, te is kelj fel!
 Ké - szít - sünk a Jé - zus - ká - nak te - jecs - két, va - jacs - kát,
 Szil - va - ká - sát, liz - tes ká - sát, szív - ből a - ján - dé - kot!
 Hal - lod - e, Pal - kó, szép ö - csém, Jan - kó, nó - tá - mat?
 Vedd a vál - lad - ra, gö - rön - gyös há - tad - ra bun - da - bun - da, bun - dá - dat!
 Te is, Pal - kó, a - mit tudsz,
 kezd el azt a pász - tor - nó - tát, vi - ga - doz - zál úgy, úgy, úgy,
 a - lud - jál, kis - ded Jé - zus!

PÁSZTOROK *(A perenyei betlehemes másik záróéneke:)*

Ör - ven - de - tes, sze - ren - csés éj - sza - ka,
 mely-ben a vi-lág-nak Meg-vál-tó - ja egy tiszt-a Szűz-től szü-le-tett,
 a - ki né-künk í-gér-te-tett, í - me, el-kül-de - tett.
 No - sza, Pal - kó, Já - nos gaz - da, ju - há - szok, boj - tá - rok,
 kel - je - tek fel, nagy si - et - ve zár - já - tok be z'aj - tót!
 Vá-ro-sunk-tól nem mesz-sze, nem mesz-sze van egy is-tál-lócs - ka,
 hol szü-le-tett a kis Jé-zus Jó-zsef-fel, Má-ri-á-val, ál-le-ál-le - lu - ja!
 Gye-re, paj-tás, menny-or-szág-ba, ott le-szünk mi jó paj-tá-sok,
 sör, bor, mint ten - ger, ott i - ha - tik az em - ber.
 E - gyik an - gyal pi - ku - lál, a má - sik meg fu - ru - lyál,
 min - den em - ber úgy ug - rál.
 Hal - lod-e, Pal - kó, szép ö-csém, Jan - kó, nó - tá - mat?

2

Vedd a vál-lad-ra, gö-rön-gyös há-tad-ra bun-da-bun-da, bun-dá - dat!

Te is, Pal - kó, a - mit tudsz,

kezd el azt a pász-tor-nó-tát, vi-ga-doz-zál úgy, úgy, úgy,

a - lud - jál, kis - ded Jé - zus!

A PÁSZTOROK ÉS AZ ANGYAL

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

HÁZIAK

Mindörökké, ámen!

BÖLCSŐCSKE / BÖLCSŐSKE

Bővebben:

1. TIMAFFY László: *Rábaköz és a Hanság*. Novadat, Győr, 1991, 158–160.
2. MNT II, nr. 387/III; 497, 499. Letölthető: https://adtpus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/
3. VOLLY István: *Karácsonyi és Mária-énekek*. Szent István Társulat, Budapest, 1982, nr. 224–225. Letölthető: http://ppek.hu/szit-pdf/Volly_Istvan_Karacsonyi_es_Maria_enekek_facsimile.pdf
4. *Mária Anya – Mária Anyánk: Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*. Szerk. MEDGYESY S. Norbert. Szent István Társulat, Budapest, 2019, 337–338.

Bölcsőcske, más elnevezéssel bölcsőske: karácsonyi népszokás, amelynek nincsen cselekménye. Házról házra járva a gyermek Jézus jászola körül énekelnek a szereplők. Azt az időszakot mutatják, ami Jézus születése és a pásztorok hódolata közé esik karácsony éjszakáján. A vitnyédi változat szereplői: 2 kis angyal, 4 nagy angyal, Szűz Mária és az egyetlen fiú szereplő, Szent József. A helybéliek szerint a bölcsőben fekvő baba nem lehet élő ember, mert a bűnös nem méltó arra, hogy Jézust eljártssa. A szereplő lányok öltözete tiszta fehér, a fodros szoknyájukat keményre vasalják, és csillogó aranyzsinórral és gyöngyökkel ékesítik magukat. Mária fejére rojtos, kézimunkás kendőt terítenek, Szent József pedig bundát és kucsmát visel és kezében kampós botot szorongat. A nagy angyalok kosarat, köcsögöt és korbácsot visznek magukkal. Ez utóbbi kifelé menet megütögeti a háziak hátát és kiáltja: „Kellésesek ne legyenek az új eszentendőben!”

C) VÍZKERESZT ÜNNEPÉNEK SZOKÁSAI

Vízkereszt (január 6.) jelentése és tartalma

Vízkereszt, görög eredetű szóval az Epifánia, azaz Urunk megjelenése a karácsonyi időszak második nagy ünnepe. Egyike a legrégebb keresztény ünnepeknek, amely keletről terjedt el az egyházban. Az *epifánia* kifejezés megjelenést, megnyilvánulást, látogatást jelent, ugyanis ez az ünnep hármis misztériumot foglal magában. Mindhárom arra utal, hogy Jézus Krisztusban az Isten megjelent a világ előtt:

- a. a napkeleti bölcsek, azaz a Háromkirályok a gyermek Jézusban elismerik a várva várt királyt és ajándékaikkal kinyilvánítják fönségét (Máté-evangélium 2,1–12);
- b. Krisztust a Jordánban megkereszteli Keresztelő Szent János, ekkor az Atya és a Szentlélek kinyilvánította, hogy Jézus a Fölkent (Máté-evangélium 3,13–17);
- c. a kánai menyegző, mint Jézus első csodája, amely isteni hatalmának első kinyilvánulása (János-evangélium 2,1–12); bővebben lásd a farsangi fejezetben!

Az ünnep e hármis tárgyát így éneklí a középkori magyarországi (esztergomi) rítus és a XVI–XVII. századi protestáns graduál-irodalom az ünnep vesperásában (esti zsoltosmájában), a Magnificat-antifónában: „Hármis csodajellel ékes szent ünnepnapot ülünk: e napon csillag vonja a bölcseket a jászolhoz, e napon bor lett a vízből a kánai menyegzőn, e napon úgy akarta Krisztus, hogy János megkeresztelje Őt, hogy üdvözítsen minket, alleluja!” (Hangzó: Vízkereszt-hanglemez, Schola Hungarica SLPD 12559: *Tribus miraculis*:

<https://www.youtube.com/watch?v=aSQRm3j12h8>)

Vízkeresztkor a néphagyomány a napkeleti bölcsek látogatását üli meg. Őket hármis ajándékuk – arany, tömjén és mirha – miatt Háromkirályoknak nevezik, és Gáspár, Menyhért, Boldizsár nevekkel illetik őket.

A Háromkirályok jeruzsálemi látogatását és betlehemi hódolatát jelenítette meg a történeti betlehemes játékok előzményeként a liturgikus játékok között már említett, XI. századi, gregorián dallamon énekelt *Tractus Stellae – Csillagjáték* liturgikus dráma. A XVII–XVIII. századi iskolai karácsonyi (betlehemes) játékok között 7 drámaszöveg mutatja be a Háromkirályok imádását, a leghíresebb közülük Herschmann István *Három szent királyok utazása* című játéka (Székesfehérvár, 1767; Győr, 1768), amit a fentiekben olvasható, általunk összeállított *Régi magyarországi betlehemes játékok* 4. jeleneteként tettünk közzé.

KÉPES ISKOLADRÁMA-ÁBRÁZOLÁS EPERJESRŐL (1652)

Iskoladráma-előadásról készített képes ábrázolás Magyarországon egy vízkeresztji játékról maradt fenn. A felföldi Eperjes szabad királyi város evangélikus líceumában, 1651 vízkeresztjén (január 6-án) Peter Eisenberg műveként előadott *Ein zwiefacher poetischer Act und geitliches Spiel von der dreyen Gaben der Weysen auss Morgenlande* című Háromkirály-játékról készültek metszetek és láthatók e német nyelvű misztériumjáték nyomtatott kiadásában (Bartfeld [Bártfa], bei Jacob Klöss, 1652; RMK II. 765.).

Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Régi Magyarországi Nyomtatványok Osztálya által készített felvételekből mutatunk ne néhányat az alábbiakban:

A NÉPI HÁROMKIRÁLY-JÁRÁS

Az iskolai, barokk kori betlehemes játékok vízkeresztji jelenetének vagy önálló, ám szövegforrás nélkül ismert vízkeresztji színjátékának elnépiesedett változatai a népi *csillagjárás*, más néven *Háromkirály-járás* vagy *szépjelen-járás* énekei (lásd: MNT II, 33–60, nr. 41–56; https://adplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=55&layout=1). A Háromkirály-járás során a diákok házról házra jártak és kiugratós csillaggal vízkeresztji énekeket énekeltek, leginkább a *Háromkirályok napját, országunk egy istápját...* kezdetű, a XVII. századból származó éneket (első kiadása: *Cantus Catholici*, szerk. SÁMBÁR Mátyás, Kassa, 1674). A közkedvelt népének a *Dum Virgo vagientem...* XVII. századi dallamcsaládba tartozik. (Variánsait lásd: MNT II, nr. 41., 46–47., 50., 52., 54–55; A dallamcsalád más, elsősorban Mária-altató szövegével népi betlehemes játékon belül: MNT II. 384/VI, 387/III; DU 46/b; ÉE 59.)

Hangzó 9 népzenei példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoXHUwMGUxcm9tIGtpclx1MDBiMlx5b2sgbmFwalx1MDBiMlxQifQ>

Énekelte Babócsi Miklósné Balázsvölgyi Mária (*Perenye, 1929–2017), gyűjtötte: Medgyesy S. Norbert, Perenye (Vas m.), 1995. július 8. Hangzó kiadása: *Ecclesia Agathae*, 2011, CD-ROM 037a–d. Országos változat: EE 59.

Tempo giusto

Há-rom-ki - rá - lyok nap-ját, or-szá-gunk egy
is-táp-ját, Di-csér-jük é - ne-kek-kel,
vi - ga - do - zó ver - sek - kel, Szép je - len,
szép csil - lag, szép na - punk tá - madt!

1. Háromkirályok napját... (lásd a kottában!)
2. Heródes őt üldözé, a bölcsek meg tisztelék
Arany, tömjén, mirhával, a szív imádásával,
Szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!
3. Hol van zsidók királya? Mert megjelent csillaga,
Betlehembe' találják, kis Jézust körülállják,
Szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!
4. Királyok ajándékát: aranyat, tömjént, mirhát,
Vigyünk mi is Urunknak, ártatlan Jézusunknak!
Szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!
5. Kérjük a szép Szűzanyát, kérje értünk Szent Fiát,
Hogy bennünket megtartsen, ellenségünk ne ártson!
Szép jelen, szép csillag, szép napunk támadt!

Háromkirály-járás Vasszécsény (Vas m.) hagyományából:

Énekelte három legény, Vasszécsény, 1968; kiadta: BODZA Klára–PAKSA Katalin: *Magyar Népi Énekiskola II.* Hagyományok Háza, Budapest, 2002, nr. 104. Dallama archaikus, ütempáros, a gyermekjátékdalokra emlékeztet és dallamgerince egyezik a mise legősibb *Gloria*-dallamával, a XV. gregorián miséből (lásd: ÉE 421–422).

Beköszönés és ének:

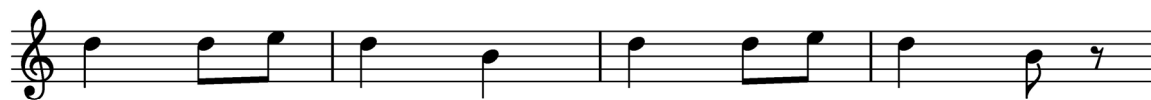
- Dicsértessék a Jézus Krisztus! Szabad háromkirályozni?
- Szabad! Gyertek csak!

1. El - jöt - tünk mesz - szi - ről, Nap - ke - let - or - szág - ból.

Lo-vunk, te-vénk ösz - sze-rogy már a nagy fá-radt - ság - tól.

3. Csil - la - got lát - tunk nap - pa - li fény - ben.

An-gyal mond-ta, most szü-le-tett a Mes-si-ás ég - ben.

3. Pu - pu - te - ve - há - ton he - ted - hét - or - szá - gon

Gás-pár, Meny-hért és Bol-di-zsár kis Jé-zus-hoz ván - dol.

A 3. versszak dallamára folytatódik a szokásdal:

Nem talájkát őt fényes palotában,
Hanem rongyos istállóban szegény jászolában, szegény jászolában.

Jó emberek, hát segítsetek rajtunk,
Betlehembe' kis Jézusnak mindent odaadtunk, mindent odaadtunk.

Angyali szóra reggel ültünk óra,
Ne bántsát őket, te vén ravasz róka!

Balatonmagyaród (Zala m.) háromkirályozása:

Szaffikus formájú (szótagszáma: 11–11–16–5), XVIII. századi dúr-pentachord dallamon szól.

Énekelte: Hörcsöki József, Balatonmagyaród (Zala m.), 1961. Közzétette: BODZA Klára–PAKSA Katalin: *Magyar Népi Énekiskola II. Hagyományok Háza, Budapest, 2002, nr. 105.*

Hangzó: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5459/?t=00%3A32%3A12#record-27218>

Giusto

Há - rom Szent ki - rá - lyok el - in - du - lá - nak,
A - ra - nyat, töm - jént és mir - hát ho - zá - nak.
Ör - ven - dez - zünk és ví - gadjunk, új ki - rály - nak há - lát ad - junk:
Jé - zus Krisz - tus - nak!

Az ünnep neve az ekkor szokásos *vízszentelésből* származik. Régen ekkor szentelték meg a tömjént is, és e kettőből ered, hogy immár a Háromkirályok nevében az ünnep nyolcadában áldják meg az emberi hajlékokat a következő felirat elhelyezésével: 20+G+M+B+20. Erdélyben a házszenteléskor a 33 versszakos *A királyok Királyának, Jézus Krisztusnak...* kezdetű éneket zengték a Kájoni *Cantionaléből* (lásd az alábbiakban). A vízszentelés mellett a kréta- és a körmenettel együtt zajlott házmegáldást is ezen a jeles napon tartják.

A királyok Királyának, Jézus Krisztusnak:

Dramatikus népének a Háromkirályok történetéről.

Szöveg: KÁJONI János: *Cantionale Catholicum*. Csíksomlyó, 1676, 105; 1719, 178. Dallam: „En Virgo parit Filium – Szülé a Szűz Szent Fiát, örvendezzünk...”, XVII. századi dallamcsalád, bukovinai székely (énekelte: Gáspár Simon Antal [1895–1978], Istensegíts; gy. Domokos Pál Péter) és moldvai csángómagyar (énekelte: Demse Dávidné Antal Lúcia, Klézse, *1897, gy. Rajeczky Benjamin) népi gyűjtésből. Közzétette: DOMOKOS 1979, nr. 171; gyakorlati kiadása: DU 59b.

Hangzó 8 moldvai csángó példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJhIGtpclx1MDBIMWx5b2sga2lyXHUwMGUxbHlCdTAwZTFuYWsgalx1MDBIOXplcyBrcmlzenRlc25hayJ9>

A ki-rá-lyok ki-rá-lyá-nak, Jé-zus Kriszt-usnak,
 Szűz Má-ri-a szent Fi-ának, mi egy U-runknak,
 jer, mi mondjunk dicséretet mi Megváltónknak.

ÉNEKMONDÓK / EVANGÉLISTÁK:

A KIRÁLYOK KIRÁLYÁNAK, JÉZUS KRISZTUSNAK, – Szűz Mária Szent Fiának,
 mi egy Urunknak, – jer, mi mondjunk dicséretet mi Megváltónknak.

2. Íme, három szent királyok csillagot járnak, – melynek ritka fényességén
 elálmélkodnak, – hogy megtudják ezt a nagy jelt, útnak indulnak.
3. Bálám jövendöléséről megemlékeznek, – egyenesen Jeruzsálem felé eveznek. – Új
 Király születéséről így értekeznek:

GÁSPÁR, MENYHÉRT, BOLDIZSÁR:

4. Hol van a zsidók királya, ki most született? – Mert csillaga napkeleten nekünk
 feltetszett, – és az ő imádására minket vezetett.

ÉNEKMONDÓK / EVANGÉLISTÁK:

5. Heródes meghabborodék mihelyt ezt hallá, – s a bölcsek összegyűlését megparancsolá,
 – Krisztus születése helyét tőlük megtudá.
6. Azután a királyokat titkon hivatá, – de szívének nagy haragját ki nem mutatá, –
 Krisztus felkeresésére így utasítá:

HERÓDES:

7. Új királyt ne keressetek Jeruzsálemben, – hanem ama nevezetes, szép Betlehemben, –
 mert az Írás oda mutat a szent könyvekben.
8. Feltalálván adjátok meg a tiszteletet, – s küldjetek órála hozzám egy üzenetet, – hogy
 én is elmenvén lássam s imádjam őtet!

ÉNEKMONDÓK / EVANGÉLISTÁK:

9. A királyok Heródestől búcsút vevének – az udvarból és városból hogy kimenének, –
 látván ismét a csillagot örvendezének.
10. A csillag menvén tündöklék a fejük felett, – és megállta Betlehemben azon ház felett, –
 melyben Urunk Jézus Krisztus – nemrég született.
11. És bemenvén ott találták a Szűz Máriát, – s az ő jászolba helyezett áldott Szent Fiát, –
 megismerék világ Urát s váltságunk díját.
12. Alázatos, buzgó szívvel térdre hullának, – háládatos tisztelettel leborulának, – Úr
 Jézusnak dicséretet s áldást mondának.

GÁSPÁR, MENYHÉRT, BOLDIZSÁR:

13. Áldattassál, földre szállott, egek Királya, – ki mennynek, földnek, tengernek vagy
 alkotója, – s kegyességéből bűnösöknek lón Megváltója.
14. Aranyat, tömjént, kenetet néked áldozunk, – testi-lelki ereinkkel téged imádunk, –
 amíg élünk, szíveinkben rejtve hordozunk.

ÉNEKMONDÓK / EVANGÉLISTÁK:

15. Az arany jelképezi az Ő királyságát, – a tömjén pedig isteni nagyméltóságát, – a kenet szintén emberi halandóságát.
16. Szűz Mária tisztességgel a bölcs urakat – fogadá és megköszöné ajándékukat, – Szent Fiához tanúsított buzgóságukat.
17. Azon éjjel az angyaltól megintetnének, – hogy az álnok Heródeshez be ne térnének, – így más úton hazájukba visszamenének.
18. Hazájukban pogányoknak hirdetik vala, – hogy Istenhez csillag őket bevitte vala, – mennynek s földnek Szent Királyát ők látták vala!
19. Dicsértessél, áldott Jézus, mindenek Ura, – kit minékünk, váltságunkra szült a Mária, – engedjed, hozzád mehessünk szent országodba. Ámen.

2. A LÁZÁR-JÁTÉK:

dúsgazdagolás, ördög-betleheemes, ördögfarsang a Dúsgazdag siralmával: *Ó, búlátott...*

Az alábbi játékot ebben a formában közzétette: *Színjátéka – Misztériumjátékok I.* S. a. r. és szerk. MEDGYESY S. Norbert. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2016. 68–77. A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/> A kiadás forrása: KÁJONI János: *Hymnarium (Latin-magyar versgyűjtemény)*, 1659–1677, 75–100, benne a 2. jelenet: 82–88. (Lelőhelye: Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250.)

A *Comico-Tragoedia* szövegének kritikai kiadása:

- *Régi Magyar Drámai Emlékek II.* Szerk. KARDOS Tibor–DÖMÖTÖR Tekla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 43–103. (Actus I. Scena 2.: a Lázár-játék: 59–67.) Lásd: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/r%C3%A9gi-magyar-dr%C3%A1mai-eml%C3%A9kek-ii/>

Gyergyói székely népi gyűjtésből származó változatát közzétette:

1. VOLLY István: *Népi játékok III. Ballada- és történelmi játékok. Arató és szüreti ünnep. Fonó.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 37–54.
2. SZÉKELY László: *Csiki áhitat. A csiki székelyek vallási néprajza.* Szent István Társulat, Budapest, é. n. [1997], 134–145.

A szentegyházafalusi változat elemzése:

- KARÁCSONY MOLNÁR Erika: *A Comico-Tragoedia, egy XVII. századi moralitás és a dúsgazdagolás.* In: *Rítusok, folklór szövegek.* Szerk. BARNÁ GÁBOR, MAKOVICS ERIKA ANNA, PUSZTAI BERTALAN és VASS ERIKA közreműködésével. Paulus Hungarus–Kairosz, Budapest, 2004, 93–114. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 13.) Letölthető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/69834/1/szegedi_vallasi_013.pdf

A székelyföldi változatok monografikus elemzése:

- KARÁCSONY-MOLNÁR Erika: *Dúsgazdagolás. Egy székelyföldi farsangi dramatikus játék.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2016. (Életmód és tradíció, 14.) Letölthető: <http://real.mtak.hu/32675/1/Kar%C3%A1csony-Moln%C3%A1r%20Erika.pdf>

A teljes színdarab hangzó felvétele a moldvai Klézsén (*A pokolban tündöklő dúsgazdag története*): <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/11054/?t=00%3A00%3A05#record-162483>

A XVII–XVIII. századi iskolai színjátékok közül a Dúsgazdag története, más néven a Lázár-játék az egyetlen, amely teljes egészében az eredeti szöveget követve lett része a néphagyománynak.

A Lázár-játékok a bibliai példabeszéd (Lukács-evangélium 16,19–31) alapján a dúsgazdag és a szegény Lázár történetét vitték színre: a dúsgazdag a földön nem törődött a szegényekkel, csak dőzsölt. Az éhező Lázárnak egy falatot sem adott, és a szomját sem enyhítette egy csepp vízzel sem, emiatt halála után a Gazdag elkárhozott. A jóságos és anyagiakban szegény Lázár pedig üdvözült. A misztériumjáték a fősvény Dúsgazdag családjának tagjaival, allegorikus figurákkal (pl. Gyönyörűség, Részezség) és ördögökkel bővíti a jézusi példabeszédet. A Dúsgazdag- (Lázár-)játék első két jelenete a földön, a 3–4. jelenete pedig a túlvilágon, a pokolban játszódik.

A dúsgazdagolást protestáns és katolikus iskolák diákjai egyaránt farsangban járták. A középkorban ugyanis január 6-án tartották – vízkereszt mellett – Szent Lázár napját is.

A Dúsgazdag története és pokolbeli siralma a *Comico-Tragoedia* című, református környezetben, Nagyváradon 1646-ban nyomtatásban kiadott iskoladráma 2. jelenete, amely Csíksomlyón, Kájoni János (1629–1687) *Latin-magyar versgyűjteményében* (*Hymnarium*, 1659–1677, 75–100; a Lázár-szcéna: 82–88.) maradt fenn eredeti, teljes szövegével. Elsősorban a számos kiadást megért aprónyomtatványok (ponyvák) népszerűsítették ezt az oktató és nevelő jellegű, ezért igen nagy népszerűségnek örvendő misztériumjátékot. A Lázár-játék a Székelyföldön, Gyergyóban, többszereplős farsangi népszokásként is tovább élt „Dúsgazdagolás” elnevezéssel; Szentegyházásfaluban (ma Szentegyháza, Udvarhelyszék) „Ördög-betlehemes” néven él napjainkban is. A darab csángómagyar utóélete rávilágít a ponyvanyomtatványok és az előénekesek fontos kultúraközvetítő szerepére. Ugyanis a Moldvában, Klézse községben alkalmazott *A pokolban kénlódó Dúsgazdag históriája, Comico-Tragoedia egy felvonásban* című, ponyván fennmaradt színdarab néhány apró eltérést leszámítva teljesen egyezik az 1646-ban Váradon kiadott szövegváltozattal. A ponyván szereplő színdarabot, a Dúsgazdag 31 versszakos siralmával együtt, saját dallamváltozatban a moldvai csángómagyar Klézse község előénekes, Lőrincz Györgyné Hodorog Luca (1920–1990) előénekes éltette tovább, saját kéziratos füzetébe három jelenet erejéig bemásolva. (Énekelt: Lőrincz Györgyné Hodorog Luca, 52 éves; gy. Seres András és Szabó Csaba, Klézse, 1972. Kiadta: SERES András–SZABÓ Csaba: *Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972–1988*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, é. n. [1991], 2013², 383–397.)

A Dúsgazdag darabzáró siralmát **Ó, búlátott, sok kínvallott gyarló testem...**, illetve: **Kéjjel élő dúsgazdagnak veszedelmét...** kezdősorral a néphagyomány ugyancsak farsang végén, általában húshagyókedden, valamint halottvirrasztókban énekelt. Minden bizonnyal azért, mert példázatként így akarták figyelmeztetni az embereket a farsangi multságok esetleges kicsapongásaira és túlzásaira vagy a szegénysorsú éhezők és szomjazók elhanyagolására. A pokol szörnyűségeit a XVII–XVIII. századi iskolai és a népi játékok közül a Lázár-játék és a siralomszöveg illusztrálja a legélesebben, hiszen Plutó, Drumó, Abadon és a többi ördögfigura az legkülönfélébb kínozszerszámaik (bárd, forró parázs, nyárs, vaspöröly) és kísérő állataik (oroszlán, áspis kígyó, skorpió, béka, kutya) szerepeltetésével részleteiben bemutatja az elkárhozott ember sorsát. A fősvény Dúsgazdag – hasonlóan a csíksomlyói XVIII. századi passiójátékok Júdás-siralmaihoz – önbúcsúztatója 19–23. versszakában önmagát is elátkozza. A megrázó szövegű siralom az énekeskönyvi források közül Kájoni *Cantionaléjában* (Csíksomlyó, 1676, 729; 1719, 630) „Infernus. Pokol. A’ Gazdag siralma.” cím alatt szerepel. Elterjedtségét több ponyvanyomtatvány is segítette, pl. *A pokolban kénlódó*

Dús-Gazdag históriája, mely a régi töredékből összeszedett és a kegyes olvasóknak kedvökért újjól nyomtatásban kiadott. (Nyomatta és kiadta Bagó Márton és fia. Budán, 1879.) A Kájoni *Cantionale*, továbbá a *Cantus Catholici* (Nagyszombat, 1675), valamint a sok kiadást megért, Illyés István által szerkesztett *Soltari... és halottas énekek...* (Nagyszombat, 1693, 158) lapjain olvasható XVII. századi planctus-szöveget és dallamot – változataiban – az egész magyar nyelvterületen fellelte a népzene kutatók.

Hangzó Bukovinából (Gáspár Simon Antal), *Ó, búlátott, sok kint vallott:*

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/4496/?t=00%3A05%3A08#record-52903>

Vagy: *Kéjjel élő dúsgazdagnak veszedelmét* (hangzó változatok):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJLXHUwMGU5amplbCBcdTAwZTlsXHUwMTUxIn0>

Jantso Ferenc (1744–1800) **minorita tanár** *A Dúsgazdag és a szegény Lázár* című drámáját a kézdivásárhely-kantai gimnáziumban láthatta a közönség 1778. június 14-én. Szövege és cselekménye eltér az említett és az alábbiakban kiadott XVII. századi Lázárjátéktól. Jantso minorita drámája allegorikus szereplőkkel dolgozik és sokkal inkább a kései barokk színpad gyümölcse, mint a *Comico-Tragoedia*. A darab példázatokkal él, az I. végzéshez Jantso még égi pört is rendelt (1. jelenés), valamint Izajás jóvendölését („Íme a Szűz...”) és Zakariás könyvének bűnbánat-hirdetését (2. jelenés), az angyali üdvözlést (3. jelenés) és Krisztus megkeresztelkedését (4. jelenés) is dramatizálta. A II. és a III. végzés teljesen a Lázár-történet kiszínezett formáját vitte színre: „Példásztatik a szegénynek Jóságát hamissan elfoglaló Gazdag.” A darab éles társadalomkritikával él, mert csak az alaphelyzet tekintetében követi a bibliai példabeszédet, amit erősen kiszínez, a civil szférába ültet át. Jantso Ferenc darabja szerint a Dives (Gazdag) szemet vet Pauper (Szegény) kicsiny birtokára. Dives azt találta ki, hogy Pauper örökjogon már eladta neki, tehát az nemcsak zálogban, hanem véglegesen őt illeti. Dives aranypénzzel megvesztegeti az utolsó ítélettől retteggő, eredetileg becsületes Procuratort (Intéző). A Procurator ezt továbbítja Judexnek (Bíró), aki hamisan Divesnek ítéli a földdarabot. Pauper Justitiához imádkozik, aki az időközben elhunyt Dives lelkét a pokolba viszi. A gazdagot maga Pádúai Szent Antal temeti el, aki kemény beszédet mond a halotti szertartáson. A darab végén Angelus Custos (Őrzőangyal), Justitia (Igazságosság) és Conscientia (Lelkiismeret) ítéli meg Dives lelkét. A pokol tornácán sínylődő Anima (Lélek) kesergései – a csíksomlyói utolsóítélet-játékhoz hasonlóan – itt is színpadra kerültek. Anima önostorozásában mintha Júdás siralmát hallanánk valamelyik csíki passiójátékból: „Ó, átkozott óra, melyben fogantattam, / Átkozott nap,

melyen világra származtam, / Ó, átkozott világ, melyhez ragaszkodtam, / De átkozott vétek, melyekre hajlottam.” (959–962. sor) A tragédia végén két Daemon viszi a szívtelen Dives lelkét a kárhozatba. (Kiadta: *Minorita iskoladrámák*. S. a. r. KILIÁN István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 857–901.

Letölthető: [https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/.](https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/minorita-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k/))

Ismeretlen szerző:

DÚSGAZDAGOLÁS – A LÁZÁR-JÁTÉK

Nagyvárad, 1646

Kájoni-*Hymnarium*, Csíksomlyó, 1659–1677

Hangzó a moldvai Klézséről:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/11054/?t=00%3A00%3A05#record-162483>

SZEREPLŐK:

LÁZÁR, szegény ember (Lazarus)
 GAZDAG (A Dúsgazdag, Dives)
 A GAZDAG FELESÉGE (Uxor Divitis)
 A GAZDAG FIA (Filius Divitis)
 A GAZDAG LÁNYA (Filia Divitis)
 GYÖNYÖRŰSÉG (Voluptas)
 A GAZDAG SZOLGÁJA (Servus Divitis)
 ANGYAL (Angelus)
 RÉSZEGSÉG (Ebrietas)
 HALÁL (Mors)
 ÖRDÖGÖK (Daemones)
 DRUMÓ (Egyik ördög)
 ABADON (Másik ördög)

ELSŐ JELENET

(A szegény Lázár az asztal alatt fekszik rongyos ruhában. A Dúsgazdag és a felesége az étellel és itallal teli, megterített asztalnál ül. A Gyönyörűség a Részegséggel az asztal felé sétál és mondja:)

GYÖNYÖRŰSÉG: Mi is, Részegség, menjünk udvarhoz,
 Egy nagy Gazdag ember hív minket házához,
 Ugyan kedvem van most egy nagy jóllakáshoz,
 Szép parketten való, víg táncoláshoz!

(A Gyönyörűség a Feleség mellé ül, a Részegség pedig a Dúsgazdag mellé.)

GAZDAG: Elkészült az ebéd, tálalók, hol vagytok?

Már hosszú ideje, hogy étket nem fogtok,
Én azt tartom, ti csak másutt kalózkodtok,
Pipa, kártya, palack minden mulatságtok!

Mosdjál, Részegség, mosdjál a Gyönyörrel,
Ezentúl ebédeljünk szép, dús étkekkel,
Üljetek le, majd vigadjunk táncolással,
Aztán enyhüljünk kártya és kockázással!

Inas! Most mindennek minden elég legyen,
Fullajtár és kukta, mind megelégedjen,
Még a vénasszony is borral részegedjen,
Embernek, állatnak legjobb kedve legyen!

Egyél, igyál, lelkem, semmit ne bánkódjál,
Összes csűröd rakva, már csak vígan lakjál,
Nem bánt a szegénység, már ne sopánkodjál,
Mind bővítsed csűröd, azon gondolkodjál!

(Bőszéggel esznek és isznak, amikor belép a szobába az Angyal:)

ANGYAL: Várj, te bolond, bezzeg csodálom elmédet,
Nem tudod-e? Az éjjel megkérik lelkedet!
Micsoda negédség izgat hát tégedet?
Más takarítja el sok gyűjteményidet.

(A Gazdag dühösen az asztalra csap és kiáltja:)

GAZDAG: Nem tréfa ez! Hívják katonáim felét!

GYÖNYÖRŰSÉG: De semmi! Dugja be ki-ki arra fülét,
Tudom én, máskor is hallottunk effélét!

RÉSZEGSÉG: Eredj, te! Tapogasd meg jól az alfelét!

(Lázár kidugja a fejét és siránkozva szól az asztal alól:)

LÁZÁR: Ím, hogy nem lehet énnekem felállnom,
Egy is morzsalékot kinél kell találnom?
Jaj, majd e világtól meg kelletik válnom,
Ne hagyjatok! Kérlek! Éhen kell meghalnom!

GAZDAG SZOLGÁJA: Mit búsítasz? Takarodj! Menj dolgozdra innét!
Ládd-e, hogy miattad elejtem a dinnyét?
Még ma megrugdoslak, várj csak egy kicsikét,
Elhidd, hogy pofádon hagyom kezem szennyét!

(A Gazdag Szolgája Lázár felé rüg néhányszor.)

GAZDAG: Mit zúgolódsz, te? Hallod-e? Kit feddesz?

GAZDAG SZOLGÁJA: Egy koldust, uram, a láb alól nem kel fel,
Nem győzöm mondani neki: kelj fel! Kelj fel!
Tisztességgel mondván, rakva van rút fekélyel.

GAZDAG FELESÉGE: Jaj! Isten győzné el a sok szegényt pénzzel,
Pfúha! Mint megütött a szaga rút búzzel!

GAZDAG: Te, az összes vizslát őmellőle üzd el,
Az udvart is füstöljétek meg tűzzel!

GAZDAG SZOLGÁJA: Meghalt, uram, vigyük innen ki!

GAZDAG: Ne nyúljon őhöz közületek senki!
Ímhol, amint látom, szintén most viszik ki.

GAZDAG SZOLGÁJA: Majd megtudom, hogy hozzányúlt-e valaki.

*(Ábrahám megjelenik a színpadon, és subája alá rejtve csendesen elviszi Lázárt.
A Gazdag önelégülten dorbézol tovább.)*

GAZDAG: Hagyj nekem békét, tölts poharakat,
Inas, most ne bocsáss hozzám polgárokat,
Készítsék nyulászni mind az agarakat,
Mert ugyan eluntam a sok madarakat.

Igyatok! Ti vígan miért nem mulattok?
Azt hiszem, hogy rút Lázáron szomorkodtok,
Mely nagy hallgatásban ti mindnyájan vagytok.
Talán keresztül van téve a lábatok?

Még most is kócsagos nyilván az Ebrietás,²³
Mert látom, igen rád ért az ásítás,
Talán Epicurus²⁴ őneki is sírt ás,
Mit mondasz te ehhez? Barátom, Voluptás!²⁵

GYÖNYÖRŰSÉG: Haha, nem akarna még most meghalni,
Örömet a jó bort nem akarná hagyni,

A jó borocska (Vincó)²⁶ mellett örökké maradni.

RÉSZEGSÉG: De hagyjuk máskorra az oly jövődölést,
Fogjunk az italhoz, eluntam az ülést,

²³ Ebrietas: Rézségység, a rímelés miatt meghagytuk a latin szóalakot.

²⁴ Epicurus: ókori görög filozófus, élt Kr. e. 341–270 között.

²⁵ Voluptas: Gyönyörűség, a rímelés miatt meghagytuk a latin névalakot.

²⁶ Vincó: bor, borosüveg, a vinum –i, n. = bor szóalaktól ered. Ha lehet, akkor az előadás során a szereplő tartsa meg a latin szóalakot!

Torkunkon s talpunkon ne tegyünk kímélést,
Kár csak elmulatnunk a szép hegedülést.

GAZDAG: Nosza, bátor, vígan szép táncot ejtsenek,
Jó kedve érkezett most a Részegségnek,
Leányom! Fogd kezét most a Gyönyörűségnek,
Azután hajts térdet a Részegségnek!

(Isznak, felállnak és a Feleség táncra perdül a Részegséggel.)

MÁSODIK JELENET

GAZDAG: De, jaj, várj kevéssé, lám, ugyan meghülék,
Minden ég testemben ugyan megpezsztülék,
Úgy tetszik énnekem, fejemben megszedülék,
Csak alig óhajtom, hogy hátra nem dülék.

Hallgass! Citeráknak szűnjék meg zengése!
Félő..., rám ne teljék Angyalnak zengése,
Rút, sárga állatnak tetszik jelenése,
Olyan, mint halálnak, ennek a lépése.

Ó, váratlan vendég, udvaromnak gyásza,
Minden nemzetemnek te voltál gyilkosa.
Mit keresel? Menj tovább! Mit akar e kasza?
Fejemnek leszel-e ezzel mészárososa?

Ülj le, várj kevéssé, látom szándékosdat,
Ezentúl megállhasd rajtam is bosszúdat.
Rakd le tova, félre, kapádat s ásódat,
Nyújtsad, kérlek, hozzám bárcsak egy jó szódat!

*(A Dúsgazdag intésével elhallgattatja a zenét. A fekete lepelben, kezében kaszával érkező Halál egyre közelebb lép hozzá, miközben éneklik: **Kaszás e földön a halál.**)*

Hangzó (Bukovina, Gáspár Simon Antal):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/9433/?t=00%3A13%3A56#record-79543>

Ka - zás e föl - dön a Ha - lál,
 Ki min - de - nütt ren - det ka - szál,
 E - re - it mu - tat - ja, ka - szá - ját for - gat - ja,
 Vi - rá - go - kat nem szá - n, kó - rók - kal egy - be - há - ny.
 Jaj, óvd ma - gad, szép vi - rá - g - szál.

2. Fáradhatatlan arató, – mert sarlója mindenható,
 Kinél nincs élesebb – semmi vagy sebesebb,
 Mert mindenre ezentúl – előtte földre dül,
 Jaj, óvd magad, szép virágszál!
3. Halál órája folyton foly, – éretlen fűvel sem gondol,
 Szüntelenül kaszál, – kikeletben sem áll,
 Sőt, télben is talál, – mit vágjon a halál,
 Jaj, óvd magad, szép virágszál!
4. Festett színek ábrázolja, – kaszáját meg nem állhatja,
 Valahová kerül, – kaszája megmerül,
 Bár, friss, erős legyen, – mind fogytig elmegyen,
 Jaj, óvd magad, szép virágszál!

HALÁL: No, már! Siess hamar, ne késleltesd utamat,
 Mert nem mulatom el én szabott órámat,
 Nem látod-e? Felhúztam erős karomat,
 S nyakadra is vetem ezen túl kardomat.

GAZDAG FELESÉGE: Jaj, hatalmas Isten! Micsoda szerzet ez?
 Jaj, mely utálatos, rút, undok állat ez?
 Jaj! Szolgák, üssétek! Nyilván nem ember ez,
 Halottak honából jött csúnya csontváz ez!

GAZDAG: Hadd el, ne szólj többet, ez a sárga Halál.
Nem kedvez. Megöli, valakit hol talál,
Kivonszolja házából, akihez beszáll,
Jaj nekem, mert mostan én rendemen kaszál.

Megölő mérge testem már átfutotta,
Minden csontomat nekem által járta,
Még veséimet is immár megrontotta.
Meghalok, mert szívemet elszorította.

GAZDAG FELESÉGE: Ó, gonosz szerencse, hogy értem e napot?
Jaj, hatalmas Isten! Nem ér ez holnapot!
Borbélyt! Doktort! Gyorsan, hamar sok papot!
Papot? Nem jön? Ígérj neki egy kalapot!

GYÖNYÖRŰSÉG: Ah, gonosz szerencse, íme, majd itt veszünk,
Szaladj, Részegség, majd kezébe esünk,
Talán ugyan nekünk nem volt mostan eszünk,
Hol Hold leskedik, hogy itt iszunk, eszünk.

GAZDAG FELESÉGE: Szólj, szerelmes uram, ne hagyd el magadat,
Hadd lássam, mint sokszor, hozzám hű voltodat,
Sokszor szakasztottad el értem álmodat,
Miért kíméled hát most egy, avagy két szódat?

GAZDAG: Ó, hogy szólhatsz? Hidd el, elköltünk már arról,
Szintén az árt nekem jövő dolgomról,
Hogy nem gondolkodtam én állapotomról,
Meg sem emlékeztem soha a Halálról.

Hogy még erre jussak, jaj, soha nem tudtam,
Avagy ha tudtam is, vele nem gondoltam,
Hogy pokol is legyen, csak meg sem álmodtam,
Mást magamhoz semminek tartottam.

Most veszem eszemben, hogy volt még nagyobb Úr,
Kit meg nem ijeszthet soha semmi dirr-durr,
Nem kerestem kedvét, jaj, e szörnyű kín fúr,
Mire megyek majdan? – Ez a tüzes dárda szúr.

Tudom jól, mert ugyan érzem kínjaimat,
Pokolban ördöggel egyenlő sorsomat,
Holott majd elveszem én is jutalmamat,
Mint lesz majd ott dolgom? Értsétek meg szómat!

Hol könnyhullatással öntözöm kínomat,
Hol kesergem régi, friss állapotomat,
Hol sírok, hol rívak, szánom kínjaimat,
Hol csak tapogatom sebes tagjaimat.

(A Dúsgazdag körbe mutat birtokán:)

Néha friss palotám, néha szép jószágom,
Néha jut eszembe édes majorságom,
Két kezemmel gyűjtött saját takarmányom,
Értetek elmémet gyakran vetem s hányom.

Mennyis szántóföldem, mennyi örökségem...!
Mennyi gyűjteményem, mennyi sok szépségem,
Aranyom, ezüstöm, drága ékességem,
Zafir, gyöngy gyémánttal, csuda ékességem...

Mennyi töménytelen sok gazdagságim voltak,
Méneseim, nyájaim miként szaporodtak,
Számptalan barmaim sok mezőt elfogtak,
Hogy ne emlegessem: tőlem elmaradtak.

(A Gazdag a körülállókra mutatva keserves hangon folytatja:)

Keservesen jutnak eszembe barátaim,
Kedves hites társam, sok jóakaróim!
Jaj! Hogy felejtselek, szerelmes magzatim,
Jaj! Elhagylak immár édes rokonaim.

Jaj, soha nem térhetek vissza hozzátok,
Szabadulásomat elő se hozzátok,
Nem lesz az meg soha, már ne is várjatok,
Nem szólhatok többet már. Isten hozzátok!

(A Gazdag Felesége sírva mondja:)

GAZDAG FELESÉGE: Jaj, hová futsz tőlem, életem reménye?!
Édes árvádat hogy hagyod veszélyre?
Ó, udvarbeli szép ifjúság nagy fénye,
Jut-e eszetekbe sok jótéteménye?

Jaj, mely nagy szomorú messze távozásom,
Ily hirtelen nékem tőled megválásom,
Hogy ne fájna özvegységre maradásom,
Hogy nem lehet veled világban lakásom.

Ó, csendes nyugalma szomorú lelkemnek,
Ragyogó világa csillagom fényének,
Te voltál szép, fényes napja életemnek,
Gyönyörű istápjá édes két szememnek.

Átkozott szerencse! Szerelmes uramtól,
Én gyönyörűség, titkos tárházamtól,

Szívem szerint való kedves hajlékomtól,
Jaj! Hogy választál el fényes csillagomtól?

(Az Ördögök Pluto vezetésével a színpadra rohannak:)

ÖRDÖGÖK: Állj félre, te asszony, mit sziszegsz ily hamar?
Nem használsz te azzal, ne ríkassad azt bár
Előbb nem viseltél gondot rá, csak az a kár,
Szemed elől férjed odébb állítjuk immár.

(Az Angyal a Gazdag és az Ördög közé áll és kiáltja:)

ANGYAL: Hallgass, gonosz Sátán! Ne siess elkapni,
Testéből a lelkét menten elragadni,
Isten mennyből senkit sem akar kihagyni,
Krisztus életet jött mindeneknek adni.

Jól tudod, hogy Krisztus mindenkiért meghalt,
Kit önnön képére, mint ezt, teremtett volt,
Isten felől éltében gyakran ez is szólt,
Nem érdemel talán azért örök pokolt.

(Az Ördögök alábbi versszakai feloszthatók a szereplők között.)

ÖRDÖGÖK: Úgy vagyon mindennek ő üdvösségére,
Isten igyekszik, de nem veszedelmére,
De ki jutni akar a boldog örmre,
Nem úgy visel – mint ez – gondot lelkére!

Igaz az is: Krisztus meghalt mindenekért,
Keresztfán fizetett minden bűnösökért,
De eredményesen csak a megtérőkért,
Szent bűnbánatot, kik tartanak, azokért.

Ez pedig életét hasonló latrokkal,
Töltötte idejét gyilkos paráznákkal,
Csak heje-hujával, tánccal, tombolással,
Nagy sok nyulászással és madarászással.

Melyben mi is nagy híven ott csüggöttünk,
Vele éjjel-nappal csak részegeskedtünk,
Azért most érte mindnyájan eljöttünk,
Hogy kövér prédát magunknak szerezhessünk.

Ily rút, undok ember nem kedves Istennél,
Mert ő szent felsége igazakat szemlél,
Isteni képet Gazdagon senki nem lél,
Mert nem lehetett istentelenebb ennél.

Szokásból – pohár közt – Isten nyelvén forgott,
De sok káromlásban a gégeje korgott,
Ha hallottad volna, ő miképpen morgott,
Szitok, átok a száján szüntelen csorgott.

Gonosz indulatit bocsátá kedvére,
Azért boldogságnak nem juthat fényére,
Őnéki az Isten nem néz személyére,
Elvisszük már őt a pokolnak mélyére.

Tudod, az ilyen gazdag örök poklot nyer,
Mert másnak a nyavalyáján soha nem sír,
Kitől szegény koldus, ha alamizsnát kér,
Megtagadja, nem ad: őhózzá az nem fér.

Szintén ilyen volt ez a csalárd gazdag is,
Nem imádta Istent miatta egy szegény is,
Nem adott a Lázárnak, csak moslékot is,
Lakoljon a lator érte önmaga is.

Nem mondd azt, hát kérlek, hogy nem érdemel kint,
Mert talán az Úr is haraggal rád tekint,
Amint ide jöttél, úgy elmehetsz megint,
Lám, ti hívetekért nem küldünk mi legényt.

ANGYAL: Vidd el бүdös дögöd, nekünk bizony nem kell,
Mint fertőzött testet, föld színéről vedd fel,
Nagy iszonyú jajra és bajra őt vidd el,
Nem vigad ő mennyben soha nagy örömmel.

HARMADIK JELENET

Pokolban

ÖRDÖGÖK: Drumo, fussál, tégy hírt most Pluto urunknak,
Nyitassa fel hamar kapuját a pokolnak,
Kínzó szerszámokat készítsen gazdagnak,
Tüzes vasfogókat azonnal hozzanak!

(Az Ördögök lehozzák a pokolba a Gazdagot és Pluto elé vezetik:)

DROMO: Uram, Pluto, ímhol hozzuk a Gazdagot,
Csűreiben látunk egynéhány asztagot,
De nagy fösvényiségben annyira megaggott,
Hogy minden határt már régen kívül hágott.

PLUTO: Egészséggel, Gazdag, hozzánk mért jöttél?
Istentől nagy sok jót életedben vettél,

De őneki te soha nem könyörögtél,
Jól van ez, s akarom, hogy társunkká legyél!

Jutalmad meglészen, amit érdemeltél,
Neked úgy fizetnek, ahogy fősvénykedtél,
A szegény Lázárral jót miért nem tettél?
Várj, majd torkodra forr, amit ittál s ettél.

Jobb lett volna neked meg sem születned,
Vagy nagy malomkövet a nyakadra kötnöd,
A tenger örvényébe azzal beszöknöd,
Hogysem mint e szegényt éhhel így megölnöd!

Nem hoztál te semmit erre a világra,
Isten havainak voltál csak sáfára,
Nem volt gondod szegények táplálására,
Hanem csak a hasadnak hízlalására.

Pénzzel, sok jószággal igen dicsekedtél,
Az Úristentől nagy szarvat emeltél,
Templomra, iskolára gondot nem viseltél,
Isten igéjére igen ritkán mentél.

Drumó, fiam, szólítsd csak elő Abadont,
Asmodeust, Beliált és Apolliont,
Meririmet, Sátánt, Ciklopszot és Pitont,
Askarátot, Belzebubot és a Mammont.

ABADON: Ímhol, jelen vagyunk, mit akar felséged?
Akarod-e látni te kegyetlenséged?
E gazdagon megmutatjuk keménységed,
Ebben majd lehet neked gyönyörűséged.

PLUTO: Noha hamar, nosza, mérges skorpiókat,
Mammon, hozz őneki tüzes vasfogókat,
Éles borotvákat, nyársat, vashorgokat,
Mindenféle hegyes kínzó szerszámokat.

Drumó, gyorsan töviságyat vess őneki,
Rút férgekkel velejét mind szívasd ki,
Fogát is mind egyig siess, hamar vond ki,
Ne tegyen kímélést rajta soha senki.

Hevítsétek hamar a Tantalus kardját,
Vasfúrókkal fúrjátok át az ő agyát,
Nosza, gyújtsátok fel alatta az ágyát,
Kóstonlja, hogy jó-e, örök tűznek lángját!

GAZDAG: Uram, Pluto, legyen szabad hozzád szólnom!

Megbocsáss, hogy így kell felséged unszolnom,
Enyhítsd meg kevésbé ilyen szörnyű kínom,
Mert a szomjúságtól is majd meg kell hálnom!

(Megnyílik a felső színpadon a menny, ahol Lázár látszik Ábrahám kebelében.)

Lázárt egy nagy szentnek kebelében látom,
Ábrahám lehet az, én mind azt áhítom,
Ne bánd, hogy ha most őt innen megszólítom,
Talán ért valamit, ha szómat indítom.

PLUTO: Lássad, de sokkal jobb arra, ha nem tész szót,
Mert mintha csak a falra hánynád a borsót,
Higgyed, poklon kívül nem lesz majd koporsód,
Mivelünk kell enned egy kenyeret és sót.

GAZDAG: Mégis megpróbálom: ó, Uram, könyörülj,
Szegény nyomorultat, engem el ne kerülj,
Szörnyű kínjaimnak, kérlek, hogy ne örülj,
Ó, atyám, Ábrahám! Rajtam most könyörülj!

Az Istenre kérlek, bocsásd el a Lázárt,
Mert iszonyú lángban gyötrődöm, és az árt,
Mártsa meg kisujját vízben, ha ide várt,
Talán a nyelvemnek hűvösséget az ád.

ÁBRAHÁM: Fiam, emlékezzél! Világon létedben
Minden javaidat elvetted éltedben.
Lázár a gonoszat – itt ő van örömben,
Te pedig most kínlódsz nehéz gyötrelemben.

De ennek felette közöttünk s köztetek
Oly nagy közben vetések erősítettetek,
Hogy innét, mitőlünk oda nem mehetnek,
Sem pedig tőletek ide nem jöhetnek.

GAZDAG: Téged azért, atyám, már csak arra kérlek,
Hogy Lázárt bocsásd házához szüleimnek,
S atyámfiainak tőle hadd üzenjek,
Hogy e kínzóhelyre ők majd ne jöjjenek!

ÁBRAHÁM: Vagyon Mózesük és vagyon prófétájuk,
Azokat hallgassák, igazat szól szájuk,
Ha fogadják, nem lesz nekik semmi bajuk,
Sem pedig pokolban véghetetlen jajjuk.

GAZDAG: Nem úgy, atyám, Ábrahám, de ha ez léend,
Hozzájuk pokolból, ha valaki menend,
Közülük mindegyik azonnal megtérend,

Sírván az Istentől bocsánatot kérend.

ÁBRAHÁM: Ha a prófétákat és Mózeszt nem hallják,
Igazmondájukért, ha meg nem utálják,
Akik holtak közül őket feltámasztják,
Azt sem hiszik majd el, de sőt, megréfkálják!

PLUTO: Mondtam neked, Gazdag, hogy semmit sem használsz,
Mert kegyelmet már soha többé nem találsz,
Mégis szemekkel imitt-amott hálász,
Megtanítlak, hogy másnak többé nem orálsz!²⁷

Hamar, sok ördögök őt fojtogassátok,
Ezerképpen szálljon őreá sok átok,
Tüzes csigán testét jól megforgassátok,
Sebeit áspissal²⁸ szörnyen marassátok.

Először Gazdagnak tolják ki a szemét,
No, rontsátok össze már mind tetemét,
Lukasszátok át ti mindnyájan mind a tíz körmét,
Had emlegesse meg világi örömét!

Bőrét órála egészében levonjátok,
Gyengén tartott testét egyszerre besózzátok,
Álnok, csalárd szívét által nyársaljátok,
Talpig parázsban őt majd takarjátok!

Hamar metéljétek el mind orrát s fülét,
Így jár az, aki jó Istene ellen vét,
Egyenként szedjétek ki a szeme szőrét,
Olajban rántsátok meg a feje bőrét.

Egyfelől egyiktek a karját megtörje,
Másfelől a mástok őt ott pofon verje,
A többitek neki szárát fűrészelve,
Ő testét metélni senki ne restellje!

NEGYEDIK JELENET

A Gazdag siralmas éneke a pokolban.

(A nagyobb betűkkel szedett versszakok éneklését ajánljuk.)

GAZDAG:

²⁷ Orál: beszél, szól.

²⁸ Áspis: áspiskígyó.

Hangzó Bukovinából (Gáspár Simon Antal), *Ó, búlátott, sok kint vallott:*
<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/4496/?t=00%3A05%3A08#record-52903>

Vagy: *Kéjjel élő dúsgazdagnak veszedelmét* (hangzó változatok):
<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJLXHUwMGU5amplbCBcdTAwZTIsXHUwMTUxIn0>

Ó, bú-lá-tott, sok kí-n-val-lott, gyar-ló tes-tem!

Mely nagy kí-n-ban, si-ra-lom-ban ér-ted es-tem:

éj - jel, nap - pal jaj - ga - tás - sal

ma - gam csak vesz - tem süly - lyesz - tem.

2. Ó, hervasztó sok fonnyasztó nyavalyáim,
 Engem vesztő s megemésztő nagy kínjaim,
 Sokasodnak, szaporodnak szívmaresó skorpióim.
3. Ó, hol vagytok, hogy nem láttok, jó barátim?
 Velem bánó s engem szánó jó rokonim,
 Ó, szerelmes, édes, kedves, régi sok jóakaróim?
4. Ha látnátok, megszánnátok kínjaimat,
 Varas békák, míg mardossák száraimat,
 Ocsmány férgek húzzák, vonják, úgy szaggatják inaimat.
5. Áspis kígyók s rút skorpiók ujjaimat
 Szopogatják, s úgy faldossák tagjaimat,
 Nagy viperák, mint a kutyák, mind elrágják ajkaimat.
6. Megsiratom, nem óvhatom kezeimet,
 Frissen lakott, kedven tartott tetemimet,
 Jaj, mint zárják, hogy harapják disznó módra veséimet.
7. Felbárdolták, mészárolták derekamat,
 Elliggatták, elfurdalták oldalimot,

Ketten kettészakasztották, felosztották lábaimot.

8. Négyé vonták, nyársa vonták én szívemet,
Mind egy cseppig, el-kiszívták én véretem,
Elszaggatták, törték, marták gyenge piros szép színemet.
 9. Parázsával töltötték meg a szájamat,
Jaj, nem szánták, tűzre vonták a májamat,
Serpényőben olvasztották, forrasztották a májamat.
 10. Felmérhetnék fejem alól könnyeimet,
Jaj, kivájták két szép, fényes szemeimet,
Letapodták, nem gondolták régi híretem s nevemet.
 11. Vaspöröllyel elrontották száraitom,
Hitvány vizslák mind kiszabták inaimot,
S mind vesztették, jaj, kitépték mind hajamat, szakállamat.
 12. Aki látná, bizony szánna árvaságom,
Megsiratná, megjajgatná kínlódásim,
Nem tűrhetné, megkönnyezné ily keserves jajgatásim.
 13. Az ég felé felhallana kiáltásim,
Ércet s követ megenyhítnek sikolytásim,
Ördögöknek mégsem fognak, többet ártnak panaszlásim.
 14. Jaj, már nékem, jaj, örökre kell kínlódnom,
Jaj, nem lehet soha innen szabadulnom,
Jaj, e tűzben, e nagy füstben, hogy nem szabad megfűlnom.
 15. Nincs mit tennem, föl kell vennem mindezeket,
Nem lelhetem ördögöknek én kedvüket,
Mert mintha csak kínzásomra eskették volna mind őket.
 16. Elviselném, nem törödném annyit rajta,
De hogy engem egy kis kedvem erre hajta,
Azért értem szegény lelkem fölötte sokat sóhajta.
17. Örök kínra, rút halálra magát vetné,
Ó, mely nagy kár egy kis jóért így szenvedni,
Ezekkel a rút dögökkel mindörökké így kínlódni.
18. Ó, átkozott, kínra hozott igazságom,
Búra, jajra engem adott bujaságom,
Mert pokolban, sebes lángban, zártatok végmulatásim.
19. Átkozott volt földön néktek engedésem,
Átkozott volt e világra születésem,
Nem áldott, átkozott volt minden járásom s kelésem.
 20. Átkozott volt, aki szült volt e világra,
Átkozott, ki nevelt ily nagy búra s kínra,
Átkozott volt, hogy meg nem meg nem ölt, ne jöttem volna e kínra.
 21. Jobb lett volna, kis koromba, ha engemet
Víz mélyébe tették volna testecskeimet,
Álnok dajkám mért nem metszé volt még akkor én gégémet.

22. Jobb lett volna oroszlányok nőstyénjének
Lettem volna eledelül kölykeinek,
Hogy nem mindig e szörnyű kínt szereztem az én fejemnek.

23. Mire hozza s mind-mind csala e rossz világ,
Kiszakasztá kezemből mind ez világ,
Mérget ontta, és mind ronta szemfényvesztő testi hívság.

24. Ó, átkozott fösvény, sivár gazdagságom,
Kinccsel bélelt s jókkal teljes tárházaim,
Mint szántatok, s nem láttalak, hogy voltatok árulóim.

25. Vajha, lenne még köztetek én lakásom,
Jaj, nem szánám titóletek megválásom,
Mert jobb volna bérésekkel, tarisznyával koldulásom.

26. Nem lehettek, nincs helyetek, immár, nektek,
Bárcsak együtt énvelem itt égnétek meg,
Sérelmeim, siralmaim, hogy ki nem nevetnétek.

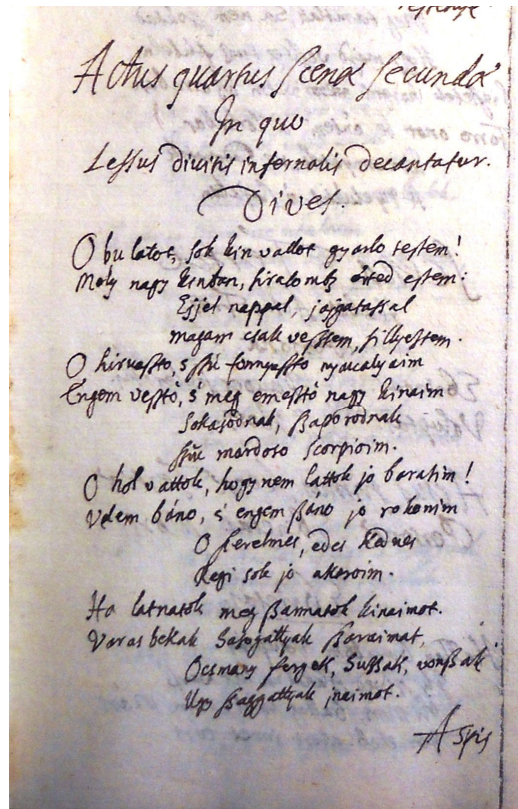
27. Ó, ha egyszer még kegyelem adattatnék,
Felfogadnám: soha többé nem vétenék,
Istenesen, nagy kegyesen, bizony, szent jámborul élnék.

28. Meg nem unnám az Istennek szent igéjét,
Megbecsülném bizony, annak a hirdetőjét,
Szívvel venném, nem gyűlölném Krisztusnak követőjét!

PLUTO: Ne szólj!
Hallgass, előbb kellett volna annak lenni,
Ne hagyjátok a rút latrot már nyelvelni,
Megtanítlak, ha nem szoktál, hogy majd veszteg fogsz hallgatni!

Siessetek horgot vetni az orrába,
Forró ólmot beönteni a torkába,
Kivonjátok, ne hagyjátok a nyelvét is ő szájában!

MINDNYÁJAN: Köszönjük, hogy itten meghallgattatok,
A mi históriánkat meg nem utáltátok,
Azért néktek mennyben legyen koronátok,
Mi elmegyünk, s ti vígan maradjatok!

Kép: A Dúsgazdag siralmának (*Oh, bu látod...*) első versszakai Kájoni János *Hymnarium* című kéziratában (Csíksomlyó, 1659–1677, 88.). Fotó: Medgyesy S. Norbert, Csíksomlyó, 2010.

3. BALÁZS-JÁRÁS

Előadás alkalma:

február 3-a vagy a farsang bármelyik napja;
emellett ajánlott: tanévnnyitó, tanévvzáró, iskolaalapítás évfordulója, pedagógusnap

Szent Balázs, örmény vértanú püspök (élt 307 és 323 között) a tanuló ifjúság, a torokbajban szenvedők (vö. BABITS Mihály: *Balázsolás*), az orvosok és a fűvös zenészek védőszentje. Szent Balázs egy halszálkát nyelt diák életét mentette meg, ezért ünnepnapján Balázs-áldást osztanak a katolikus templomokban.

Ünnepén, február 3-án a diákok a saját kollégiumuk környékén lévő településeken Balázs-járást tartottak: kapitány, püspök, nyársas jelmezben, fakardokkal kivonulva minden háznál énekeltek, a végén szalonnát, kolbászt és pénzt kaptak. A Balázs-járás az iskolás élet szépségeit és vidámságát hirdeti, a latinos műveltséget is magába foglalja (lásd a Kapitány szavait!), gondolva arra, hogy Magyarországon az *I. Ratio Educationis* (Mária Terézia oktatási rendelete 1777-ben) előtt nem volt tankötelezettség. Ezt ténylegesen az 1868-as népoktatási törvénnyel sikerült bevezetni. Február 3-a minden esztendőben a farsang napjaira esik, ezért ennek a házasságkötő-lakodalmi időszaknak a mókázása, közte a vénleányok megszólása járja át a Balázs-járást.

E hagyományt az 1600-as években már régi szokásként emlegették, eredete tehát a középkori vándordiakok rekordálására (ünnep hirdetésére) utal. Az a-b-c mondás, azaz a **silabizálás** a gyermekeknek az olvasásban való előmenetelét, mint a tanító buzgalmanak bizonyosságát szeretné bemutatni. Ezt a barokk kori, iskolai, *deákos* színjátékot a nyugat-dunántúli, a kisalföldi (benne szigetközi, rábaközi és csallóközi), továbbá a zabor-vidéki közösségi népi emlékezet őrizte meg a XX. századig. A szigetközi Balázs-járás – kiegészítve a Marcaliban gyűjtött *A, a, a, ma vagyon Balázs napja...* kezdetű verses silabizálással, – jobban őrzi az iskolába való toborzás emlékét, a Bozzaiban gyűjtött változat a farsangi mókázásra koncentrálna.

Szent Balázs emellett a háziállatok védőszentje; ünnepnapján almaszentelést tartottak a régi liturgiában. A Balázs-járás kitűnő darab mai iskolai ünnepekre is.

Kottás szövegkiadás: MNT II, 83–105, nr. 77–89.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=105&layout=1

Az alábbiakban a Balázs-járás két változata olvasható:

1. Szigetközi Balázs-járás Halászi és Kisbodak községek (Moson vm.) hagyományából. Előadta: Bendes János (szül.: 1922), Halászi, 1971. Timaffy László és Barsi Ernő gyűjtését kiadta: BARSZ Ernő: *Daloló Szigetköz*. Győrzámolyi Általános Iskola, Győrzámoly, 1995, 67–69, nr. 39.
A Marcali (Somogy vm.) népi gyűjtésből származó *A, a, a, ma vagyon Balázs napja...* kezdetű népdal forrása: *Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok*. Szerk. KERÉNYI György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 104–105, nr. 90.
2. Bozzai (Vas megye) Balázs-járás farsangi vidámsággal. Előadók: Mándi Tibor, Sági Antal, Gombkötő Imre. Gyűjtötték: Békefi Antal, Martin György, Noszek János, Sztanó Pál; Bozzai, 1968. február 10. Elsőként kiadta: *Magyar Népzene – Hungarian Folk Music, 3/4*. Szerk. RAJECZKY Benjamin. Hungaroton, Budapest, 1982. LPX 18053.

Hangzó, mosoni gyűjtés: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/16/?t=00%3A06%3A13#record-2621> és <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/16/?t=00%3A25%3A57#record-2635>

További népzenei hangzó példák:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJlbWxcdTAwZTlrZXp6XHUwMGZjbmsgc3plbnQgYmFsXHUwMGUxenNyXHUwMGYzbCwgaG9neSBtYSB2YWd5b24gbmFwamEifQ>

Az alábbi játékot ebben a formában kiadta: *Színjátéka – Misztériumjátékok 1*. S. a. r. és szerk. MEDGYESY S. Norbert. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2016, 68–77.

A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/>

A SZIGETKÖZI BALÁZS-JÁRÁS (silabizálással)

Szereplők:

KAPITÁNY – zsinóros huszáruhában, oldalán kihúzható karddal

PÜSPÖK – fehér lepedővel a vállán, püspöksüveggel.

NYÁRSAS

KOSARAS, TARISZNYÁS

HUSZÁROK – fejükön csákó, oldalukon fakard

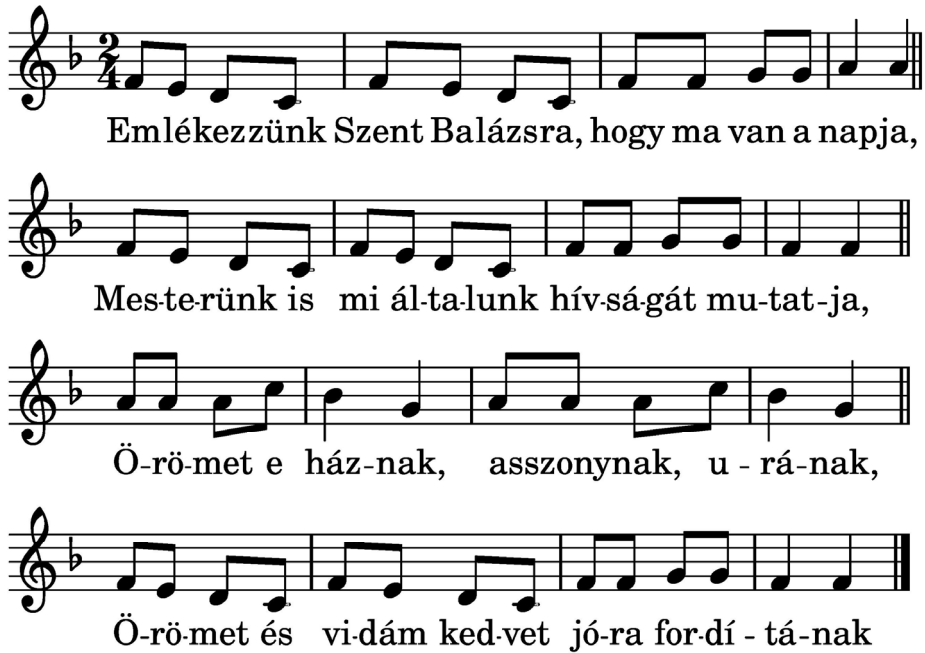
DIÁKOK

(A Balázs-járás szereplői megállnak a ház előtt és beköszönnek:)

BALÁZSJÁRÓK: Szabad-e balázsolni?

HÁZIAK: Szabad!

Közösen éneklük:

Emlékezzünk Szent Balázusra, hogy ma van a napja,
 Mesterünk is mi ál-talunk hív-sá-gát mu-tat-ja,
 Ö-rö-met e ház-nak, asszony-nak, u - rá-nak,
 Ö-rö-met és vi-dám ked-vet jó-ra for-dí - tá-nak

KAPITÁNY: Omnek szirom, ektom faktom,²⁹
 Az igaz, hogy kettőnél több a három,
 Ide figyelj, jó barátom,
 Ha rám nézel, azt se bánom,
 Fogaimat csikorgatom, azt jól tudom.
 Félre bú, hátra bánat!
 Igazság keljen bennetek, mert Balázs napja van ma!
 Senki tőlem ne irtózzon, szavaimra jól hallgasson!

Közösen éneklék az Emlékezzünk Szent Balázusra... fenti dallamára:

Emlékezzél, házigazda, ma van Balázs napja,
 Dobd el búdat az ágy alá, mondjad heje-huja!
 Lám, minékünk van jó kedvünk, semmivel most nem törődünk,
 Tanítónk regulájától éppen most nem félünk.

KAPITÁNY: Jer ide, te kis diák, és mondd el az ABC-t!

A Diák(ok) éneklé(k):

Hangzó változat:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/6284/?t=00%3A11%3A14#record-37135>

²⁹ Magyar anyanyelvi környezetben alkalmazott játékos latin kifejezés.

Giusto

A, a - a, ma va-gyon Ba-lázs nap-ja,
 Melyben minden diáknak lába-i farsangolnak,
 A, a - a, ma va-gyon Ba-lázs nap-ja!

2. Bé, bé, bé, – iskolába menjünk bé,
 Szüleink örömére, – tantónknak kedvére,
 Bé, bé, bé, – iskolába menjünk bé!
3. Cé, cé, cé, – előbb mondjuk á-bé-cé,
 Azután lesz nagy lecke, – ha érünk nehezére,
 Cé, cé, cé, előbb mondjuk: á-bé-cé.
4. Dé, dé, dé, – húzd rá öreg, vén dádé!
 De jó volna bögösnek, – akárhogy zörögne,
 Dé, dé, dé, – húzd rá öreg, vén dádé!
5. E, f, rőf, – disznó mondja: rőf-rőf-rőf,
 Szeretném a sonkáját, – áldanám az adóját,
 E, f, rőf, – disznó mondja: rőf-rőf-rőf.
6. Gé, gé, gé, – a vénasszony gégéje,
 Bort, pálinkát bevenné, – hogyha szerét tehetné,
 Gé, gé, gé, – a vénasszony gégéje.
7. Ha, ha, ha, – itt a farsang dereka,
 Leánynak kell szép ruha, – férjhez menne, ihaha,
 Ha, ha, ha, – itt a farsang dereka.
8. I, i, i, – itt a világ közepi,
 Bort mérnek ott literbe, – de nem adják hitelbe,
 I, i, i, – itt a világ közepi!
9. Ku, ku ku, – a kakas kukorékol,
 Szeretném a taróját, – jó metélttel a nyakát,
 Ku, ku ku, – a kakas kukorékol.
10. Ó, ó, ó, – jó volna egy nagy hordó,
 Legalább egy tíz akós, – sokan volnánk mind ahhoz,

Ó, ó, ó, – jó volna egy nagy hordó.

11. Es, es, es, – legény házasodni siess!
Ne keresd a gazdag lányt, – csak az erkölcs tudományt,
Es, es, es, – legény házasodni siess!

KAPITÁNY: Püspök urunkra jól figyeljünk, mert ő is szól hozzánk!

PÜSPÖK: Állj félre, te jó vitéz, hadd szóljak már én is!
Íme, figyelemmel és konkolyozó szemekkel néznek rám a férjhez menő
lányok, de mivel róluk verset nem mondhatok, hát, ti tudtok, fiaim, mondjátok,
és őket dicsőséggel megkoszorúzzátok!

Mindnyájan éneklik:

Hangzó (*Régi szokás ez minálunk Balázst járni*):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJyXHUwMGU5Z2kgc3pva1x1MDBIMXMgZXogbWluXHUwMGUxbHVuayBiYWxcdTAwZTF6c3QgYXx1MDBIMXJuaSJ9>

Ré-gi szokás ez mi-nálunk Balázst jár - ni,
Mindig egy ke - vés új-sággal e - lő áll - ni,
Ma is ez a szándékunk, hogy kedve tek-re tudjunk
ki-szol-gál - ni.

2. Pacsirtát is addig tanítsd énekelni,
Míg fészkebe tolla nélkül szokott ülni,
Mert ha egyszer kirepül, de nótára nem fütyül, – lehet hívni.

KAPITÁNY: A lányokat, legényeket összepárosítjuk!

NYÁRSAS: Sarkon járó Márka kíván lenni anyáca,
És nem bánna, ha elvenné ötöt a Gyurika.

KAPITÁNY: Az öregeket énekkel köszöntjük!

Közösen éneklik az Emlékezzünk Szent Balázusra... fenti dallamára:
Hát szegények, tik özvegyek, mindek szomorkodtok?

Talán bizony bajos dolog magányos sorsotok.
De ha férjet hoznál, galibát okoznál,
Vedd kezedbe olvasódat,³⁰ arról imádkozzál!

KAPITÁNY: Hoppon maradt lányok, ne szomorkodjatok!

Közösen éneklük az Emlékezzünk Szent Balázusra... fenti dallamára:

Elmúlik a hosszú farsang, mink azt ne sirassuk,
Sírhatják azt a leányok, nekik csak azt mondjuk:
„Sirassátok, lányok, otthun maradtatok,
Csúnyultok, mert a méregtől ráncos az orcátok!”

HUSZÁROK: Itt a farsang, pördüljünk hát egy jó magyar táncra!

Közösen éneklük, a Huszárok táncolnak:

Hej, ha len-ne du-dá-sunk, mos-tan el-jár-hat-nánk,
An-nak a nó - tá-já-ra bo-kát csat-tog-tat-nánk.

2. Heje-huja, babszerda, a hamvazószerda,
Kössünk, lányok, törzsököt a Halászi útra!³¹
3. De elkukorékolta a molnár kakasa,
Az ő szerencséjökre e rövid farsangra.

PÜSPÖK: Hát, a nyársas mit kíván?

NYÁRSAS: A háziasszonytól egy darab kolbászt!

PÜSPÖK: Hátha egy nyaklevest?

NYÁRSAS: Akkor inkább a Juliskát!

Közösen éneklük az Emlékezzünk Szent Balázusra... fenti dallamára:

Gazdaasszony, kelj fel mostan, hozzád nekünk jó bort,
Ne kíméld a szalonnádat, hozzád egy darabot!
Vigadjunk nótára, ez ártatlan táncra,
Ugrásunkat változtassuk á, b, c mondásra!

³⁰ Olvasó: rózsafüzér, legtöbbször Szűz Mária tiszteletére mondott imádságforma.

³¹ Hamvazószerda: a nagyböjt első napja, azt megelőzően, húshagyókedden zárul a farsang. A „Kössünk, lányok, törzsököt...” sor a törzsökölés, más néven a tuskóhúzás szokására utal: azoknak a lányoknak a háza elé törzsököt, azaz tuskót húztak hamvazószerdán, akik a farsangi időszakban nem mentek férjhez. Halászi: szigetközi község, e Balázs-járás gyűjtésének helye.

KOSARAS, TARISZNYÁS: A tarisznyám ne maradjon üres,
Beleférne egy kis tojás meg néhány filléres!

(Megkapják az ajándékot a kosárba és a szalonnát a nyársra.)

MINDNYÁJAN: Köszönjük az ajándékot, Isten fizesse meg!

Búcsúének, közösen az Emlékezzünk Szent Balázusra... fenti dallamára, a záró két sort ismételve:

Háziasszony, házigazda, bocsánatot kérünk,
Elvégeztük éneklésünk, most már tovább megyünk,
Ó, Szent Balázs, légy mellettünk, óvj meg minden bajtól,
Torokfájás, más nyavalya tőlünk elmaradjon!

BOZZAI BALÁZS-JÁRÁS (Vas m.)

A Balázs-járás rövidebb, kevésbé az iskolához, inkább a farsangi mókázáshoz kötődő változata olvasható az alábbiakban a vasi Bozzai község hagyományából.

A ě hang zárt formáját jelöltük a szövegben.

Hangzó: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7974/?t=00%3A11%3A42#record-49801>

BALÁZSJÁRÓK: Szabad-e Balázst köszönteni?
HÁZIAK: Szabad!
BALÁZSJÁRÓK: Jó estét kívánok!
HÁZIAK: Jó estét!
KAPITÁNY: Én vagyok az első kiküldött vitéz.
Kegyelmük szobája csak hamar légyön kész!
Orsót, rokkát sarokba el nē dobják!
Bizonyára mondom: károkat tapasztalják!

(Belép a huszár:)

HUSZÁR: Jó estét kívánok!
Mi szántunk, vetünk, nagy melegbe' aratunk,
Ehült katonáknak izzadva takarunk.
Ha mink nem takarnánk, ők éhen halnának,
Lovaik soványak volnának s nēm fickándoználak!

Közösen énekelnek:

1. Emlékezzünk Szent Balázsról, eljött már a napja,
Mesterünknek akarata általa mutatja.
Örömet a háznak, asszonyunk urának,
Hogy hirdessük énekszóval, ugyanezt tanítja.

2. Gazda, gyorsan kelj fél mostan, hozni nekünk jó bort,
Amid vagyon a házadnál, mindenédet csak hozd!
Nézd, a nyársunk üres, a hasunk is éhes,
Në sajnálnád a szalonnádat, nekünk jól megtűzzed!
3. Csald még asszony az uradat, költsd el keresményét,
Në sajnálnád megoldani a pénzés erszényét.
Tudjuk, hogy ki milyen, aztat nem remélém,
Ma vagy holnap másra marad minden keresményéd.
4. A szúzlányok kívánsága, tudjuk, mire céloz,
Ha megmondjuk, minden egyik darab szalonnát hoz,
De nem férjez mënni, galibát szërëzni,
Falon van az olvasótok, arról imádkozni!
5. Házasodni, meggondolni, mi lesz jövendőbe,
Bajos dolog feleséget szërëzni előre.
Ahhoz mitsem tenni, galibát szërëzni,
Falon van az olvasótok, arról gondoskodni!
6. Hozzatok, hát, tojást, kolbászt, rakjatok kosárba,
A 3. sor dallamára éneklendő:
Hogy tovább mëhessünk, mást is köszönthessünk,
Ily örömmel, vidám kedvvel mindenütt hirdessük!

Mindnyájan kiáltják:

Adja Isten, hogy több Balázs napját is megérhessük, erővel-egészséggel eltölthessük!

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Ha nëm adnak szalonnát, lëbökjük a gërendát!

4. GERGELY-JÁRÁS

Előadás alkalmá: **március 12-e**,
továbbá tanévnyitó, tanévzáró, az iskola saját ünnepe, pedagógusnap

Gregorius (I.), azaz Nagy Szent Gergely pápa (uralkodott 590 és 604 között) – Balázshoz hasonlóan – a tanuló ifjak patrónusa. A középkori iskolákban fő tantárgyként szereplő gregorián éneket róla nevezték el. Ünnepe, március 12-e különböző színjátékokkal, zenéléssel és versenyekkel ékített, tipikusan iskolai ünnep volt évszázadokon keresztül. Ezen a napon a protestáns és katolikus iskolás gyermekek járták a kollégiumuk környékén lévő falvakat és az alábbi játékot adták elő, amellyel a tanulás fontosságát és az iskolás élet szépségét hirdették, toborozva leendő diáktársaikat. Az ünnep hirdető (rekordáló) énekért kapott adományok – a Balázs-járáshoz (február 3.) és az advent-karácsonyi ostyahordáshoz hasonlóan – a tanító fizetésének számítottak.

A néphagyományban fennmaradt, *Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak az ő napján...* kezdetű ének elsőként az Ács Mihály szerkesztette evangélikus *Zöngedező Mennyei Kar* című, Lőcsén 1696-ban kiadott énekeskönyvben olvasható. Népzenei gyűjtésekben előkerült, latin szövegekkel teli változatát Kodály Zoltán feldolgozta a *Gergelyjárás* című gyermek- és női kari művében.

A játék szöveges részét Istvánffy Gyula gyűjtötte a Mátra-vidék falvaiban. Kiadta: VOLLY István, *Népi játékok I.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 40–42. A zalai, mai szlovéniai Göntérháza néphagyománya őrizte meg a *Szent Gergely doktornak...* kezdetű köszöntőjét.

További példák: MNT II, 133–152, nr. 102–112.

https://adtpus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=155&layout=1

Hangzó népzenei 22 példa a *Szent Gergely doktornak...* kezdetű köszöntőre:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzemVudCBnZXJnZWx5IGRva3Rvcn5hayJ9>

Az itt alkalmazott változatot kiadta:

- *Színjátéka. Régi magyar iskolai színjátékok – Misztériumjátékok I.* S. a. r.: MEDGYESY S. Norbert. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2016, 78–81.
A világhálón: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/>

Gergely pápa zászlóval érkezik, mellette kétoldalt két püspök áll, utánuk jönnek párosával a diákok. A fiúk vállukhoz emelik kardjukat, ezzel tisztelegnek. A Legidősebb Diák beköszön a házba:

LEGIDŐSEBB DIÁK: Jó napot, uraim, meg ne ijedjeteK,
Itt a kompánia, semmit se féljeteK,
Vagy gyermeket, vagy pénzt nekik készíteK,
Hogy ekképpen tőlük megmenekedjeteK!

GERGELY PÁPA: Pápai trónusból, ím, szólok hozzátok:
Ez az én seregem, melyet most itt láttok.
Seregemmel ide jöttem nem egyébért,
Hanem annak száma szaporításáért.
Szaporítsátok, hát, kedves fiatokkal,
Adjátok közinkbe szép ajándékokkal,
Hogy az iskolába előre mehessen,
Sok szép ifjakkal Isten dicsérhessen,
Apjának, anyjának öröme lehessen
Mindenkor őbenne!

ELSŐ PÜSPÖK: Hallod-e, Pista, hallgass a szavamra,
Fogd fel a könyvedet, tedd a tarisznyádba,
Itt lesz csak jó helyed, tanulsz becsületet,
Majd meglásd, jó apád és jó anyád szeret!

MÁSODIK PÜSPÖK: Csúnya az a szolga, mely nincs kimeszelve,³²
Csúnya az a fiú, ki nincs kiművelve!
Csapj fel hozzánk, pajtás, kis diáknak,
Benned öröme lesz apádnak, anyádnak.

LEGIDŐSEBB DIÁK: Ha pedig szereted a molnár-pogácsát,
Köztünk effélének nem látod szűk voltát,
Ámbátor könnyes szemmel kóstolod a savát,
Mert nem vajjal gyúrták ennek a tésztáját.

LEGIFJABB DIÁK: Az á-b-c-d-e-f a mi ellenségünk,
Sületlen pogácsa a mi eleségünk,
Kis diákok vagyunk, nincsen feleségünk,
Könyv, papiros, tinta a mi mesterségünk!

Közösen éneklük:

Hangzó: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7206/?t=00%3A00%3A24#record-53789>

³² Kimeszelve: kimosdatva, megtisztítva.

Moderato

Szent Ger-gely dok-tor-nak, hí-res ta-ní - tó-nak
 az ő nap - ján, Ré-gi szo-kás sze - rint
 men-jünk Is-ten sze - rint is-ko-lá - ba.

2. Lám, a madarak is – hadd szaporodjanak, – majd eljönnek.
 A szép kikeletkor – sok szép énekszóval – zengedeznek.
3. Mind ily erdőhelyben, – mind gyümölcsös kertben – fiatal pár,
 Nevelkednek ifjak, – gyermekek, úrfiak – Isten által.
4. Ily helyben királyok, – úrfiak, császárok – taníttatnak,
 A szegény árvák is, – elhagyott fiak is – taníttatnak.
5. Ti is ezenképpen, – jertek el hát szépen – iskolába,
 Ahol szép tudományt, – vegyetek adományt – magatoknak.
6. Nem jó tudatlanul – felnőni parasztul – e világra,
 Mert így emberségre – nem mehet semmire – ez országban.
7. Szülőknek öröme, – mint drága szép gyöngye, – kisgyermek, Krisztus
 int titeket, – mint szüleiteket, – eljőjjetek!
8. Krisztus Urunk régen – itt a földön lévő – gyermekkorban,
 Szeretet rendelvén, – ülven doktorok közt – a templomban.
9. Hogyha nem adhattok – minékünk diákot – házatokból,
 Papírosra valót – adjatok adományt – javatokból!
10. Szerelmes öcsém, – kik lesztek tárasaim, – jertek el hát,
 Jó tanítónk vagyon, – áldja meg az Isten, – ki minket vár.
11. Jőjjetek mivelünk, – azért idejöttünk, – kisgyermek, Mert szép
 a tanulás, – mind Istentől áldás – reá nézve.
12. Az Isten áldása – és szent adománya – házatokon,
 Maradjon mindvégig, – a világ végezetig – jószágtokon!

ELSŐ PÜSPÖK:

Ezek után, gazdánk, szépen megkövetünk,
 Ha valami véték származtatik tőlünk,
 Megengedj minékünk, igen szépen kérünk,

Ezzel tovább lépünk.

GERGELY PÁPA: Megköszönöm, gazdánk, e szép ajándékot,
De még jobban azt, ha diákok is adtok,
Készülj föl, seregem, tekints e zászlóra,
Figyelmesen hallgass a kimondott szóra:

Egrecir!³³

A vezényszóra a Gergely-járók kardjaikat egymáshoz verik és katonás rendben távoznak.

Szent Gergely doktornak...:

A XVII. századi iskolakultúrából származó szokásdallam. Éneklik: Császár István, Bencze Lajos, Varga József, Varga Lenke; gyűjtötte: Kiss Lajos, Göntérháza (Zala vm.), 1969. április 18. Jelzete: MTA BTK Zenetudományi Intézet 7015d. Korábbi hangzó kiadása: DOBSZAY László–NÉMETH István: *A magyar népének népzenei felvételeken, 8 kazetta*. Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest, 1997. VIII/A/18. Szöveg- és dallamváltozatait lásd: *Magyar Népzene Tára II. Jeles Napok*. Szerk. KERÉNYI György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 133–152, nr. 102–112.

Lásd: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=155&layout=s

³³ Egrecir: latin eredetű katonai és iskolai vezényszó, jelentése: gyülekezz, vonulj!

VI. A SZÍNJÁTSZÁS NYOMAI A LEGENDABALLADÁKBAN, ALTATÓKBAN ÉS SIRALOMSZÖVEGEKBEN

1. ADVENT-KARÁCSONYI LEGENDABALLADÁK, MÁRIA-ALTATÓK

Mária és József betlehemi szálláskeresése nemcsak a történeti és a népi betlehemesek egyik jelenete, hanem az epikus népköltészetet is megihlette. Az egyik legelterjedtebb legendaballada a gazdag kovács története, amely ebben a formában ismeretes Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéséből:

Énekelte: Kovács Pálné Mészáros Róza, szül. Mende (Pest m.), 1900. Gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna, Mende, 1974. március 28; Közzétette: *Mária Anya – Mária Anyánk*, 2019, 254–256, nr. 129.

Buzgó keresztények, jól meghallgassátok,
Amit eléneklek, azt meg is tartsátok,
Véssétek be mélyen nemes szivetekbe,
Irdjátok is fel az emlékezetekbe!

Isteni dolgokról akarok szólani,
Jézus születésén egy csodát mondani,
Hallgassa meg minden jó szívű keresztény,
Amit eléneklek, világos, mint napfény.

Agusztus római császár idejében
Népösszeírás volt a Juda-Betlemben,
Egész Izraelben s annak határában,
Juda-Betlemben, Dávid városában.

Mária is elment kedves jegyesével,
Isteni magzatját hordozta méhében,
A jámbor hagyomány mindezt följegyezte,
Az Anyaszentegyház ezt meg is szentelte.

Betlehem városban midőn megérkeztek,
Szent József szállást kért a nehézkes szűznek.
Szamarát egy kapufélfához kötötte,
Melynek hátáról Szűz Máriát levette.

És leültette *ja* nagy kapu tövébe,
Szeliden vigaszul így szólott nekije:
Addig is, míg jövök, pihenjél Mária,
Közelit az éjfél, jön a boldog óra.

Szent József egy gazdag kovács házába tért,
Édes mindjájunknak éjjeli szállást kért.

Szent Józsefnek imigy szólt a gazdag kovács:
 Én minden embernek nem adhatok szállást.

Tele van szállóval én minden hajlékom,
 Nem adhatok szállást, én felebarátom.
 Szent József könyörgött, szavát így fejezte;
 Van neki nehézkes szüz jegyese!

Szent József kérése mind sikertelen volt,
 Szent Szüzért a szive, oh, de nyugtalan volt!
 De *ja* gazdag kovács mind ezt nem érezte,
 Örömét urias vendégén tetézte.

Oh, de az Úristen mindeneknek ura
 A szegény nehezült fáradtak nyugalma,
 Akiknek gondja van ő alkotmányára,
 Hogy ne volna gondja egyszülött fiára.

Hogy beteljesedjen a próféták szava,
 Istállóból szület világ megváltója,
 Kit az Szüz Mária méhében hordozott,
 Ki nekünk életet örök üdvöt hozott.

A gazdag kovácsnak volt egy vak leánya,
 Jobb kezére béna, a neve Sarolta,
 Szobája ablakán ő mind ezt hallotta,
 Mit szólt Szent Józsefnek az ő édesatyja.

Az Istenre kérlek, kedves Édesatyám,
 Szépet, jót álmodtam én a mult éjszakán,
 A mi istállónkban láttam egy szép anyát,
 Szüz ölében tartá gyönyörű magzatját.

Neki udvaroltak az égi angyalok,
 Borulva imádták a jámbor pásztorok,
 Zengték az angyalok „Dicsőség Istennek!
 Békesség földön a jó szándéku embernek.”

Énnekem csodásan kinőttek kezeim,
 Látásra megnyiltak mind a két szemeim,
 Kedves édesatyám, adjál nekik szállást,
 Hiszen te olvasod gyakran a Szentírást!

E szóra a kovács mindjárt magába tért,
 Szent József után ment, kit a kapuba ért,
 A városon kívül hol legelt a nyája,
 Kivezette őket a pásztortanyára.

Másnap örömébe a kovács így szólla,

Ébredj fel álmodból, leányom, Sarolta!
Vezetted ki magad egyik szolgálóval,
Vigyél ajándékot, menj siess azonnal.

Mert a szép álmaid engem élesztettek,
A mi istállóinkban Messiás született,
Kinek szavára a magas ég meghajolt,
Szentséges nevére az ember térdre hullt.

Elmenvén Sarolta így szólt Máriának:
Ajándékot hoztam az Isten fiának.
A szép Szűz Mária szeliden így szólla:
Jöjj közelébb hozzám, add ide, Sarolta!

Világtalan vagyok, nincsenek szemeim,
Csonka béna vagyok, nincsenek kezeim,
Nem látom merre vagy, csak szavadat hallom,
Szivemből nyujtanám, oh, de nincs két karom.

A szép Szűz Mária így szólt Saroltának:
Édesanyja vagyok az Isten fiának,
Jöjj és lásd szent fiam, ki néked szemet ad,
Nyujtsd ki karjaidat, nyujtsd az alamizsnát.

E szóra kinyíltak Sarolta szemei,
Kinyujtván karjait, kinőttek kezei,
Mire leborulván, az ég és föld Urát,
Imádtá Istenét, világ megváltóját.

Jertek, buzgó hivek, menjünk Betlehembe!
Menjünk Saroltával Urjézus elébe,
Testi s lelki orvos kenyér s bor színébe,
Borulva imádjuk Oltáriszentségbe!

Az irodalom és a néphagyomány határterületén járnak a gyermekét, Jézust ringató és altató édesanya, Mária bölcsődalai. Monodrámaként a késő középkori és barokk kori színjátszással való rokonsága feltehető. A *Midőn a Szűz magzatát...* kezdetű ének (ÉE / DU 46) a legértékesebb karácsonyi altatódal. A XVII. századi *Dum Virgo vagientem...* dallamkör címadó népéneke, szövegét először kiadta a legelső nyomtatott katolikus énekeskönyv, a *Cantus Catholici* (Lőcse, 1651).

A *Kedves álmod hogy szerezne szülöttének...* kezdetű népi Mária-altató irodalomtörténeti előzménye a *Vépi énekeskönyv* lapjain (1731, 49–50.) olvasható, amelyet Mesterházi Miklós helybéli iskolamester vetett papírra; a korabeli írásmód érzékeltetésére betűhíven közöljük:

Éjel mondando

Hogy kedves álmott szerzene kis fiánok,
 az Szűz ekképpen éneköl Jesusánok,
 alugy Fiam en galambom, hainálocskám,
 Szép Violam, Szivem gyenge alakocskam.

Aludgy, alugy Szűz Mihemben, kis méhecske
 Adám fiait nyugosztó kis dedecske,
 Az Angyalok néked zengnek szép gyermecske,
 Alugy alugy Szévem risze Gerliczecke.

Fel Fűztem kemin agyodat liliómmál,
 bé hintettem jó illatu balsámmal,
 de kedvesb vagy mind ezekhez szép bímbocskám,
 kívánt italokkal, tellyes Italocskam.

Piros Rosakkol iaszlodát bé keritem,
 gyenge myrha élatival ekesitem,
 Alugy, alugy, kedves illat az rosák közt,
 Nazaretbeli narcisus mig hadnak közt.

Alúgy álúgy Fülemilem Gyöngy virágom,
 libanusban nevelkedett szekfü szálom,
 Szent Léleknek ajandéka szép zöld ágom,
 tisztáságom, ekessige roszmárinom.

Alugy adok maid kisedem lépes mizett,
 gyöngye tejel eligyítek neked étkett,
 aludgy fiam en mindenem csak egy ízett,
 melegedre kebelemből nyuitok tűzett.

Oh Méhemből ma adátott Szép Hattyucskam,
 Oh Szévem Széve, kis fiam, Czimbalmocska,
 Szüzessigem koronájo, en hárfácskám,
 tellyes kedvem vigásságom, viragocskam.

Alugy, álugy Fiám álúgy, Szévem Álúgy,
 veled vágyok, rád vigyázók batron álúgy,
 Jesus Fiám szemem finye, álúgy, álúgy,
 Csendes álmat én kivanok alugy álúgy. Ámen.

(Kiadta: *Mária Anya – Mária Anyánk*, 2019, nr. 204.)

A *Vépi énekeskönyv*ben is olvasható, imént kiadott barokk kori Mária-altató élıszavas népi változata egy moldvai csángó elıénekes asszonytól, Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilonától: (hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrZWR2ZXMGXHUwMGUxbG1vdCBob2d5IHN6ZXJlem5lIHN6XHUwMGZjbFh1MDBmNnR0XHUwMGU5bmVrIn0>)

Kedves álmod hogy szerezz szülöttjének,
 Így énekel a Szűz Anya kisdédének:
 /: Szálljon reád édes álom, gyöngyvirágom!
 Aludjál el szép bárányom, aranyágom.:/
 Magos mennyből szép napfényem, aranyágom.

A meleg házban vannak már sok kis fiacskák,
 Néked barlang a szállásod, kinn a pusztán.
 /: Aludj, szívem, menny királya, gyöngyvirágom!
 Szüzességem koronája, aranyágom:!

A pásztorok térdre esve üdvezülnek.
 Az angyalok nagy örömmel énekelnek.
 /: Én es szép dalt zengek neked gyöngyvirágom!
 Hunyd be fényes szemecskédet, aranyágom!:/

Ha lehetne a lelkembe foglalnának,
 Szerelemmel a szívembe bézárnálak.
 /: Kebelembe veték ágyat, gyöngyvirágom,
 Lelkem lenne lakóházad, aranyágom.:/

Mekényes (Baranya m.), 1970. január 19.

Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona, szül. Lészped (Moldva), 1894. Gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna. Kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 205.

Bükkszék hagyományából egy kivételes szépségű altatódal került elő:

Aludj én virágom, világ békessége!

Mária altatógatója; hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5537/?t=00%3A10%3A22#record-28724>

Aludj, én virágom, világ békessége,
 Nyugodj kis magzatom, anyád ékessége,
 Aludj, fiam, kinyílt rózsám,
 Nyugodj lelkem, altatógat szám,
 Aludj, szűz koronám.

Aludj, el aranyom, karjaim ölelnek,
 Aludj, kis magzatom, barmok rád lehelnek,
 Aludj, kincsem, szép virágom,
 Nyugodj gyöngyöm, aranyágam,
 Aludj, én Jézusom!

Bükkszék (Heves m.), 1967. szeptember 2.

Józsa Jánosné Zvara Erzsébet, szül. 1911. Gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna; kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 203.

Az *A kis Jézus aranyalma...* az egyik legismertebb Mária-altató a magyar nyelvterületen. A Bálint Sándor dél-alföldi gyűjtéséből ismertté vált *Kirje, Kirje, kisededcske...* ugyanebbe a szöveg- és dallamcsaládba tartozik:

A kis Jézus aranyalma...

Hangzó: <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7180/?t=00%3A46%3A54#record-54570>

Rubato (♩ = 160 – 166)

A kis Jé - zus a - rany - al - ma,
 Bol - dog - sá - gos Szűz az any - ja.
 Két ke - zi - vel á - pol - gat - ta,
 Két lá - bá - val rin - gat - gat - ta.

A kis Jézus aranyalma,
 Boldogságos Szűz az anyja,
 Lábaival ringatgatja,
 Két kezével ápolgatja.

Aludj, aludj, én kisededem!
 Aludj, aludj, én kisededem!
 Nem királyné a te dajkád,
 Szolgálóból lettem anyád.

Jézus ágyán nincsen paplan,
 Jaj de fázik az ártatlan,
 Takargatja édesanyja,
 Dirib-darab posztócskába.

Ökrök számár jászongyába,
 Szűz anyjával istállóba,
 Ökrök számár jászolyában,
 Szűz anyjával istállóban.

Sirok (Heves m.), 1970. november 5.

Borics Mihályné Csikós Anna, szül. 1891. Gyűjtötte Erdélyi Zsuzsanna, kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 207.

Színjátékszerű elemeket tükröz a párbeszédese altatódal Füzérradványról:

Midőn Szűz Mária Betlehembe ére...

Párbeszédes Mária-altató:

Hangzó (Mikóháza, Zemplén m.):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5414/?t=00%3A08%3A02#record-22988>

Midőn Szűz Mária
Betlehembe ére,
A hajnali csillag előtt
Isteni fiat szült.

Amidőn megszülte,
Fel is köszöntötte:
„Aludj édes kis Jézuskám,
Anyád is aludna.”

„Tűrjél kedves anyám,
Csak egy rövid órát,
A mennyből hozok neked
Királynői párnát.”

„Ugyan, kedves fiam,
Hogy tehetnéd ezt meg?
Hiszen csak egy fél órája,
Hogy szültelek téged.”

És erre megszólal
Az angyalok kara;
Dicsőítő énekeket
Hall a Szűz Mária.

Kerubok, szeráfok
Szüntelen zengése,
Bölcs királyok hódolata
Szegődnek melléje.

A jámbor pásztorok
Angyaltól megtudták,
Királynak ajándécul
Báránycát hoztak.

Mi is zengjük velük,
Mi bűnös földiek,
Dicsőség a magasságban
Az örök Istennek.

*Füzérradvány (Borsod-Abaúj-Zemplén m., egykor Zemplén vm.), 1966. október 23.
özv. Tóth Mártonné Kovács Mária, szül. 1891; özv. Bistei Andrásné Suták Anna, szül. 1897; Gazsi Istvánné
Gazsi Mária, szül. 1888; Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése, kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 211.*

Midőn a Szüz bepólyázta gyermekét, gyermekét, gyermekét...

Hangzó: Galgahévíz, Pest m. diktálva (!):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/6355/?t=00%3A04%3A05#record-42383>

Midőn a Szüz bepólyázta gyermekét, gyermekét, gyermekét,
Örömeben így kezdi (j)el énekét, énekét:

Oh én szerelmes magzatom bujj, bujj, bujj, bujj, bujj, bujj.
Aluggy méhemnek gyümölcse, csujj, csujj, csujj, csujj, csujj, csujj!

Nem alhatok, én szent anyám, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj,
Mert a szivemre áradt egy nagy baj, nagy, nagy baj.

Mi bajod hát, én szerelmes Jézusom, Jézusom!
Mondd meg nekem, te anyádnak, Krisztusom, Krisztusom!

Látod anyám, az egeket elhagytam, elhagytam,
És egy rongyos istállóba szállottam, szállottam.

Sőt örüjj drága szülöttem te abban, té abban,
Hogy a barmok itt imádnak jászolyban, jászolyban.

Oh, Szüz, nem értem ezeknek bögését, bögését,
Ha csak meg nem magyarázod zengését, zengését.

A kis bárány így mekegi be, be, be, be, be, be,
A kis gedó mint mekegi je, je, je, je, je, je.

A bárány szava jelenti: be, be, be, be, be, be,
Próféták jövendölése Betlehem, Betlehem.

A kis gedó mint mekegi je, je, je, je, je, je,
Hogy kivirágzott a Jesse vesszeje, vesszeje.

Hát mi bünösök, mit szóljunk, Mária, Mária,
Mondd, ki vagy ezeknek gyámola, gyámola.

Im, előtted térdeinkre borulunk, borulunk,
És tégedet mi Urunknak imádunk, imádunk.

Dicsértessél mosz született gyermecske, gyermecske,
Az Atyának megtestesült igéje, igéje.

Adács (Heves megye), 1969. november 29.

Turi Andrásné Szécsényi Rozália, „Birge Rozi”, szül. Adács (Heves m.), 1910. Gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna, kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 227.

Az egyik legkedvesebb szövegű legendaballada elmondja, hogy miért süt a nap szombaton:

Egykor a Szűz Mária / Munka közt gondolkozva...

Hangzó Gyimesből (Erdély):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7939/?t=00%3A18%3A58#record-64712> és

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/10993/?t=00%3A56%3A01#record-164389>

Azonos tartalom, de más szöveggel Vonyarcvashegyről:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/4625/?t=00%3A24%3A36#record-8969>

Egykor a Szűz Mária
Munka közt gondolkozva
Ő min' varr szent csalárjaro
Isteni szép magzattyáro
A kis Jézusra.

Mellette (a) szent magzat
Angyalkákvól játszodgat
Eremibe ő min' nézte
Multa jövőét elfelejtvel
Észre sem vette.

Mosni kezde héjjábo
Mos könyhullatásábo
Az eget felhő borítja
Nem süt ki a Nap sugárjo
A ruhájaro.

Mária sírval kéri
A Napot hogy süssön ki:
"Süss ki oh (j)égi forró Nap
Ne légy oka bánotimnak
Szűfájdolmomnak.

Ne légy idegeny hojzám,
Oh szározd meg a ruhám!
Hodd ötöztessem fiamot
Hófehérbe Jézuskámot
Szép magzatomat.

Vendégek mennyországbó(l)
Jönnek látogatásro
Holnap az Úr napja lészen
Nem lesz a ruhájo készen
Jajjj, most mit teszek?"

Eloszlik a bús felhő
Szépen süt a Nap elő
Szűz Mária kérésire
Szépen szárod öltözettye
Jézus köntöse.

E szép nap emlékire
 A szülők örömré
 (:Értetek ruhátlány árvák
 Nincsen szombat, hogy ne látnák
 A Nap sugárját.:)

„... Egy szegén asszon kért az egész falun evvel az énekvel. Szegén asszon... tiszta vak asszon vót... s jó vastag hangja vót neki... Evve' kért – kódulni járt szegén, kért...”

Mekényes (Baranya m.), 1970. január 20.

Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona, szül. Lészpéd (Moldva), 1894. Gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna, kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 263.

2. NAGYHETI SIRALMAK ISKOLADRÁMÁKBAN ÉS A NÉPHAGYOMÁNYBAN

A Seplasia 2. jegyzetben olvasható egy olyan XVIII. századi teljes csíksomlyói passiójáték, amelyet a legjellemzőbb és legszebb jelenetekből állítottunk össze. A késő középkori és barokk kori nagypénteki misztériumjátékok hatására él a néphagyományban a siralomköltészet. A népénektörténeti fejezetnél már említett iskolamesteri kéziratos énekgyűjtemények, búcsúvezető előénekesek és az ő fő forrásuk, a szakrális aprónyomatványok örökítették őket tovább. Közéjük tartoznak a Krisztus-, Mária-, Péter-, Mária Magdolna- és János-siralma.

A) Krisztus-siralom

Történeti forrás a XVII. századból:

Legkorábbi magyar nyelvű változata *Hatalmas mennyei királyi székemből...* kezdettel Kájoni János *Cantionale Catholicum* című gyűjteményéből (Csíksomlyó, 1676, 159–160; 1719, 114) való 12 versszakos nagyböjti, devóciós népénekként. A nyomtatott kiadás előtti esztendőben Kájoni a *Csíksobotfalvi kézirat* (1675, 114–116) lapjain is megörökítette ezt a szép éneket (RMKT XVII. sz. 15/A, 1992, nr. 183). Az Erdélyi Zsuzsanna által ismeretlen helyen és időben gyűjtött kézirat nem tartalmazza a Kájoni által kiadott Krisztus-monológ 3. és 12. strófáját:

Hatalmas mennyei királyi székemből...

A Krisztus Jézusnak panaszolkodása

Hatalmas mennyei királyi székemből,
 az én szent Atyámnak kedves tetszéséből,
 és a szent Léleknek egyes értelméből
 e' világra jöttem buzgó szerelmemből.

Szeles é' világnak adófizetője
 hogy lennék: Atyámnál békesség szerzője:
 e' végre szálottam Mennyégből a' földre
 szent Atyámnak telljék mindenkben kedve.

Én Jeruzsálemben tudjátok felmentem,
 és az ó törvényért ujj törvényt szerzettem,
 Geczemányi kertben, a' fogságba estem,
 a hóher zsidóktul kötözve vittem.

Vallyon Kaifáshoz, ki vétkekért vittek,
 ottan csuf ruhában kiért oltóztettek,
 mintegy gonosztévőt kötözve viseltek,
 nem szenvedtem másért, hanem érettetek.

A' Fő Pap házában én megkötöztettem,
 mind arczul, mind nyakon verettetem,
 sok undok pökdözést, és nagy verést türtem,
 sokféle ostornak fájdalmát szenvedtem.

Tövisbül koronát, én nekem csináltak,
 és csufolván engem térdeket hajtottak,
 bárson öltözetben megjáczaóztattak,
 és így minden helyen gyaláztak, csufoltak.

Nehéz keresztemet vallamon viseltem,
 reá karjaimat el kiterjesztettem,
 kegyetlen szegekkel arra szegeztem,
 lábaimmal együtt Így felfeszítottam.

Mikor szomjuhoztam érted epét ittam,
 a' magas keresztén halállal bajt vívtam,
 tulajdon magamat te éretted adtam,
 országot te néked halállal váltottam.

Olly nagy drága kincset néked vásárlottam,
 Mennysország kapuját néked megnyitottam,
 az örök életre utat így mutattam,
 végezetre lelkem éretted kiadtam.

Illy nagy szeretetet mutattam hozzátok,
 jertek hát már velem Országom birjátok,
 Mennyégben elkészült fenyés koronátok,
 szent, szent, szent az Isten szüntelen mondjátok.

A népi Krisztus-siralom:

Az „*UJ ISTENES ÉNEKEK a szent kereszthez és a fájdalmas Máriához*, 8. Nyomtatta Rác Ádám Miskolczon.” című XIX. századi ponyva szövegét őrzi a magyar népzeneirodalom egyetlen Krisztus-siralma, amelyet Erdélyi Zsuzsanna gyűjtött a hevesi Fedémesen:

1. Meghaltam én né-pe-mért, gyász-ba bo-rult fe-let-tem az ég,
Ó, em-be-rek, em-be-rek, hogy sze-ret-lek ti-te-ket.

2. A-ri-ma-ta-i Jó-zsef vót, a-ki Pi-lá-tus-hoz szólt,
hogy szent tes-tem le-ven-nék, és ko-por-só-ba ten-nék.

3. Csil-la-gok az e-gek-ben, sír-nak a fel-le-gek-ben,
a Nap el-ső-té-te-dett lát-tán meny-nyit szen-ve-dett.

Meghaltam én népemért...

(Fedémesi teljes változat)

Meghaltam én népemért,
Gyászba borult fölöttem az ég.
Oh, jemberek, emberek,
Hogy szeretlek Titeket!

Arimathiai József volt,
Aki Pilátushoz³⁴ szólt:
Hogy szent testét levennék,
És koporsóba tennék.

Csillagok az egekben,
Sírnak a fellegekben,
A nap elsötétedett,
Látván mennyit szenvedett.³⁵

³⁴ Először „Aki Jézushoz így szólt” énekelte, de aztán az asszonyok mondták neki, hogy elvétette, mert Arimatai József Pilátustól kért engedélyt, hogy Jézus testét eltemettesse.

³⁵ Az utolsó két sort megismétli az énekes.

Elérkezvén Nikodémus,
Aki drága kenetet hoz,
Mellyel testemet megkenték,
Kőkoporsóba temették.

A bűnösökért meghalni,
Koporsóba szállani,
Nem szántam a kint szenvedni,
És mennyországot elhagyni.

Sirasd bűnös vétkeket,
Csókoljad véres testemet,
Mely éretted kínoztatott,
Érted vérrel áradozott.

Az angyalok az egekkel
Sirnak az fellegekkel,
Nap s hold felhőben bujdosik,
A teremtőjén bánkódik.

*Bükkszenterzsébet és a szomszédos Fedémes (Heves m.), 1972. január 15.
Bajzáth Ferencné Szabó Malvina, szül. 1927.*

*Édesanyjától, az 1894-ben Hevesbátorban született Szabó Károlyné, Pallagi Amáliától tanulta. A gyűjtés során megszólalt valaki az asszonyok közül: „Régi ének má ez”. „Itt hallotta ő ezt.” – mondta egy férfi. Bajzáthné: „Nagybőjtbe, nagybőjtbe, nagypénteken jártak ide misére. Itt volt (Bükkszenterzsébeten) egy régi jó énekes, Zay János, a 20-as évek legelején halt meg 70 éves korában. Attól tanulhatta.”
Kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 313.*

B) Péter-siralom

A XVIII. századi csíksomlyói ferences misztériumdrámákban és a néphagyományban a bűnbánattartás pozitív, Isten irgalmában bízó példája: Péter apostol. Az alábbiakban irodalomtörténetünk legmegrendítőbb Péter-siralmát olvashatjuk az 1753. évi csíksomlyói passiójáték 11. jelenetéből:

1. **Irgalmas, kegyelmes, szerelmes Megváltóm,** / Penitenciára szívemet fordítom, / Ne nézd bűneimet, megváltó Krisztusom, / Lelkemet gyógyítsd meg a bűntől, orvosom!
2. Nékem megjelentéd, hogy minekutána / Háromszor a kakas elsőbben szólana, / Én Üdvözítőmet nyelvem megtagadna, / Midőn szolgálónak a tűznél szólana.
3. De mindazonáltal, szerelmes Mesterem, / Kérlek azon Téged, hogy meg ne vess engem, / Ne nézd utálatos, halálos nagy vétkem, / Hanem adjad, légyen benned reménységem!
4. Lejöttél a földre nemcsak az igazakért, / Hanem a nyomorult boldogtalanokért, / Sátán tömlöcében síró bűnösökért, / A bűnnek sarában torkig heverőkért.

5. Minden bűnösöknek te vagy reménysége, / Eltévelyedettek útra vezetője, / Általad
vagyon mindenek üdvössége, / Kiknek rút vétkeiket mossa sebed vére.
6. Te vagy az elhagyatottak reménysége, / Minden éhezőknek jóízű kenyere, / A
megkeseredetteknek édes méze, / Elnyomorodottak igaz reménysége.
7. Te mindennekfelett legnagyobb Szeretet / Vagy, mint az Atya, minket úgy szeretett, /
Hogy a bűnösökre az égből tekintett, / S a bűnnek sarából teáltalad felvett.
8. Valakik tégedet második személynek, / Az Atyaúrsten mély bölcsességének, /
Hisznek az Atyával s Szentlélekkel egynek, / Mindnyájan tetőled üdvösséget nyernek.
9. Ne tekintsed ezért az én bűneimet, / Hanem, kegyes Mester, mossad sebeimet, /
Kegyelmes orvosom, gyógyítsd vétkeimet, / A te színed előtt ne vess el engemet!
10. Megvallom, vétkeztem ellened, Istenem, / Midőn megtagadván hamisan esküdtem, /
Igaz hívségemet bizonytalansággal megszegtem, / Melyért kárhozott, tudom, érdemlettem.
11. De a hit, szeretet és erős reménység, / Tudom, hogy meg nem csal senkit jó Istenség, /
Valaki tebenned bíz, gyönyörűség, / Hanem általad lésszen annak üdvösség.
12. Azért légy irgalmas, kegyelmes énnekem, / Bocsásd meg, oh, Uram, felette nagy
vétkem, / Mert bánom, hogy ellened, Isten, vétettem, / Feltésem, ezután soha nem
vétközök! Ámen.

Mai helyesírással PINTÉR Márta Zsuzsanna tette közzé: „*Nap, Hold és csillagok...*”, 2003, 349–350. Kritikai kiadása: MEDGYESY S.: *A csíksomlyói ferences misztériumjátékok...*, 2009, 373–374.

A néphagyomány Péter-siralomát ponyvanyomtatványok éltették:

Oh jaj nekem, jaj szomorú fejemnek...

Hangzó Bukovinából:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/6586/?t=00%3A23%3A42#record-43557>;

Kápolnásfalú (Udvarhelyszék):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/16488/?t=00%3A22%3A01#record-99715>;

(Virrasztó Péter-siralom.)

Oh, jaj, nekem, jaj szomorú fejemnek,
Oh, jaj, nekem, szegény bűnös Péternek,
Mert szeméjét jó mesternek,
Megtagattam kedvéért egy embernek.

Oh, fájdalom, oh jaj édes Istenem,
Oh, hogy kellett ilj gonoszságra mennem?
Oh, jaj hová kell már lennem?
Ezer lelkem volna is el kell vesznem.

Mindentudó Jézust, ezt de megmondád,
Én szívemnek csalárdságát jól tudád.
Péter magad mire adád?
Isten fiát háromszor megtagadád.

Aki engem apostollá halászból

És bölcséből, természetből bolondból,
Táplált maga szent markából,
Napom meggyógyított nagy nyavalyából.

Aki engem felvett barátságába,
Megtanított a mennyország titkára,
Ő volt lelkem őrző vára,
Hogy a sátán kikért a rostálásra.

Én vallám őt élő Isten Fiának,
Magamképpen és tett tanítványának,
Azért ku'csát országának,
Nekem adá és tett apostolának.

Én biztattam Jézust megmaradással,
Mind halálig mellette megállással,
...vel nem botránkozással
Eltagadám mindezt átkozódással.

Megtagadtam, aki meg nem tagadott,
Aki értem maga fizetett adót,
És aki rám támadott,

Vágyásomra engemet is mellé vett,
És midőn lábam süllyedett,
Kézen fogva merüléstől megmentett.

Tábor hegyén kedvemért elváltoza,
Mozest Illés barátságába hozta,
Értem sokat imádkozott,
Mindent adott semmivel sem tartozott.

Ilj sok jókért hogy levék háládatlan?
Az irgalmashoz hogy levék irgalmatlan?
Oh szörnyü bün, ő halhatatlan,
Oh bünszerző átkozott tüzi katlan.

A kakasszó hasogatja szívemet,
Vádol lelkem, nem találok helyemet
A föld kárhoztat engemet,
Jaj, égre sem merem vetni szememet.

Az ártatlan Jézust nem felejthetem,
Rám nézését szivből ki nem vethetem,
Semmi képpen nem tehetem,
Hogy az a szent szem ne vádoljon engem.

Jézus, Jézus, oh be megsebesítéd,
Én szívemet nagy gyötrelembe ejtéd.

Nézésseddel be megfedéd,
Szemeiddel bünöm szememre vetéd.

Sőt te éles szemeidnek sugárja
Mint villámlás egész testem átjárja.
Lelkemig hat bünöm árja,
Oh jaj, jaj, jaj, nincs gonoszságomnak párja.

Ezt merém én az udvarba forgással,
Jobb lett volna elszaladnom Tamással,
Mit nyertem a tagadással?
Jaj mindjárt kétségbe esem Judással.

Hogy ki legyen Jézus én azt nem tudom.
Oh jaj melj nagyot hazudtam,
Jaj Istenem, magam mire jutottam!

Uram Jézus már engem megtagadhatsz,
Már engemet méltán pokolnak adhatsz.
Immár igazán elhagyhatsz,
Lelkestől, testestől elkárhoztathatsz.

Ami engem ilj nagy vétetekre hozott,
Jaj ki nékem ilj nagy vétet okozott,
Legyen, oh legyen átkozott,
Soha engem lelkem így nem kinezott.

E nagy kinban jaj mint töröm fejemet?
Tépem hajam, verem bünös mejjemet,
Szaggatom, fojtom szivemet,
Megutáltam s gyülölöm életemet.

Én azért még élek sirok sebesen,
Orditok és jajgatok keservesen,
Kérem Istent, el ne vessen,
Sőt ilj büntől minden embert megmentsen.

Engem főként a magam lelke akol,
A léleknek vádja oh be nagy pokol,
Isten, ki a mennybe lakol,
Látod lelkem a bünért már mint lakol. Ament.

Tevel (Tolna megye), 1970. július 25.

Csiki Jeromosné Antal Borbála, Hadikfalva (Bukovina), szül. 1913. Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése; kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 281.

C) MÁRIA-SIRALMAK

Mária-siralom előadására, éneklésére négy alkalom kínálkozik:

1. Mária és Jézus búcsúzása nagyszerdán, a szenvedés előtt; vagy az Aranymiatyánk legendaballada szerint virágszombaton este. Ez a csíksomlyói misztériumdrámák ún. betániai jelenete.
2. Keresés-motívum: az édesanya keresi elfogott gyermekét nagypéntek hajnalán.
3. Kereszt alatti Mária-siralom.
4. Pietá-jelenet: planctusok Jézus Krisztus temetése közben.

**Betániai jelenet: a szenvedésére induló Jézus elbúcsúzik édesanyjától, Szűz Máriától.
Forrás: Csíksomlyói passiójáték, 1743.**

KRISZTUS: *(Apostolaihoz szól):*

Nekem már az, s nem más az én kívánságom, / Kedves tanyítványim, az az akaratom,
Hogy kedves anyámnak ezen utazásom / Adjam tudtára, és vegyem búcsúzásom.

JÁNOS APOSTOL: Ó, Uram, Istenem, ha ezt szent anyádnak / Adod most tudtára, mindjárt az halálnak,
Jól tudom, el fogja mérge fullánkjának / Szent Szívét, és leszen vége órájának.

KRISZTUS: Édes tanítványom, tudod, mint szeretem, / Szerelmes anyámat miképpen kedvelem,
Hogy lehessen azért tőle elmenésem / Búcsúzatlan? Tehát neki megjelentem.

De jól tudom én azt, hogy az ő szívében / Nagy keserűséget érezni kellessen,
Miként meghallja ezt, azért ti ott helyben / Őt majd segítétek, ne essék kétségben.

Másként ijedtében el kell neki esni, / Keserűségében meg nem lehet halni,
Hanem, János, Jakab, ti mellette lenni, / El ne mulasszátok kétfelől megfogni.

(Krisztus elindul, hogy elbúcsúzzon édesanyjától, Máriától.)

Szerelmes szent anyám, Boldog Szűz Mária, / Atyám országának ékes koronája,
A Szentháromságnak eleven temploma, / Hallgass most fiadnak egy-két szavaira!

Én az én Atyámnak kegyes értelméből, / Mennyből kiszállottam szent rendeléséből,

Tetszett, hogy megszületnék a te méhedből, / Világért halnék bizonyos értelemből.

Azért hozzád jöttem, mint fiú anyjához, / Tudván hívségedet hozzám, te fiadhoz,

Búcsúzni kívánom tőled, mert halálhoz, / Közelít életem utolsó órámhoz.

MÁRIA: Én szerelmes fiam, mézédés magzatom, / Tőled elválásom, hogy kelljen szemlélnem?

Kérlek, hogy meg ne halj, s ne szomoríts engem, / Hanem vigasztaljad én szomorú lelkem!

KRISZTUS: Szerelmes szent anyám, mennem kell halálra, / Azért kérésednek nem lehet válasza.

MÁRIA: Édes, kedves fiam, szívem ne szomorítsd, / Hanem halálotat könnyebben rendeljed!

KRISZTUS: Szerelmes szent anyám, már hagyj békeességben, / Mert nem engedhetek neked kérésedben.

MÁRIA: Fiam, emlékezzél sok epeségemről, / Anyai keserves cselekedetemről,
Hiszen én szültelek tégedet méhemből, / És én neveltelek drága szent tejemből.

Tudod, édes fiam, miként tartottalak, / Harminchárom esztendeig szolgáltalak,
Anyai voltommal úgy oltalmaztalak, / Hogy semmiben meg nem szomorítottalak.

Azért mégis kérlek téged, én Istenem, / Hallgasd meg bárcsak az harmadik kérésem,

Fiú lévén ebben, kérlek, engedj nékem, / Avagy halálotban tégy részessé engem.

KRISZTUS: Ámbár, édesanyám, te vagy az én testem / Szülője, de ennél nagyobb Istenségem,

Kit öröktől fogva az Atyától vettem, / Azért kérésednek nem lehet engednem.

Hanem én tehozzád, szerelmes anyámra, / Fordítom szavaim végső búcsúzásra,
Azért figyelmezzél az én szavaimra, / Hadd mehessek mindjárt elrendelt utamra.

Ó, édes szent anyám, mely nagy hív voltoddal, / Szolgáltál én nékem ájtatossággal,

Egész harminchárom esztendőkön által, / Kegyesen neveltél anyai voltoddal.

Azért, hogy érettem sokat fáradoztál, / Az angyal szavára méhedben fogadtál,
S kilenc holnapokig bezárva hordoztál, / E világra szülvén tejjel tápláltál.

Köszönöm, Szent Anyám, e fáradságodat, / Köszönöm én hozzám való látásodat,
Megfizeti Atyám anyai voltodat, / És énvelem tett sok dajkálkodásodat.

Mert már édesanyám, keserűségemben, / Ajánlak tégedet Isten kegyelmében,
Tudom, gondot visel tereád mindenben, / Részessé is tesz majd ő dicsőségében.

Már búcsúmat vévén méltó hálaadással, / Kérlek, kedves anyám, anyai áldással
Bocsáss, hadd mehessek el tanítványimmal, / Keserűségre és kínra bátorsággal.

MÁRIA: Bő áldással téged mennyei Szent Atyád, / Áldjon meg, kívánja keserves Szűz Anyád.

ARANYMIATYÁNK – a népi betániai jelenet dramatikus legendaballada formájában

A passiójáték műfajának népi változataként, eredetét tekintve előzményeként: Aranymiatyánk, azaz egy késő középkori eredetű, dramatikus prédikációra (pl. GRITSCH: *Quadragesimale*, Nürnberg, 1483) visszavezethető, apokrif (Biblián kívüli) forrásokból táplálkozó nagyheti legendaballada. A klasszikus műveltség, közköltészet és népi lelkiség hatását mutató döbbenetes hasonlóság, hogy egy XV. századi párbeszéd, azaz dramatikus prédikációban ugyanazokat a motívumokat, toposzokat lehet olvasni latin nyelven, mint amiket anyanyelven a XIX. századi ponyvanyomtatványon és a XX. század végi népzenei gyűjtésekben!

Az Aranymiatyánk: Szűz Mária és Jézus Krisztus búcsúzása virágvasárnap előestéjén. Az alábbi szövegvariáns és kotta alapidallamként a csángómagyar Lujzi-Kalagor (Moldva) változatát mutatja.

Szereplők: JÉZUS, SZŰZ MÁRIA, NARRÁTOR.

1. Virágszombaton este – Mária Fiát kérdezte: –
„Jövő héten mit fogsz tenni, – Szent Fiam, mit fogsz szenvedni?”

2. Virágvásárnapján / mit fogsz tenni, – Szent Fiam, mit fogsz szenvedni?” –
„Akkor, Anyám, / király leszek, – A Jeruzsálem/be bémének.”
3. „Hát, nagyhetfőn / mit fogsz tenni? – Szent Fiam, mit fogsz szenvedni?”
„Akkor, Anyám, / beteg leszek, – A templomba nem mehetek.”
4. „Hát, nagykedden / mit fogsz tenni? – Szent Fiam, mit fogsz szenvedni?”
„Akkor, Anyám, / vándorolok, – Az utcákon / le s feljárom.”
5. „Hát, nagyszerdán / mit fogsz tenni? – Szent Fiam, mit fogsz szenvedni?”
„Akkor, Anyám, / hamis Júdás – Engem harminc / pénzért elad.
6. „Hát, nagycsütörtökön / mit fogsz tenni? – Szent Fiam mit fogsz szenvedni?”
„Anyám, Geccemá/nyí kertben, – Felmenek az Ola/jok hegyikben.”
7. Jézus Geccemányi kertben, – Fenn az Olajok / hegyikben,
Térgyen állval / imádkozdik, – Piros vérrel / izzadodik.
8. „Hát, nagypénteken / mit fogsz tenni? – Szent Fiam, mit fogsz szenvedni?”
„Akkor, Anyám, / egy keresztre – fel leszek én / majd feszítel.
9. Te a kereszt alatt leszel, – Szent kezedvel el nem érhetsz,
Szent kezedvel / el nem érhetsz, – Szűz öledbe / le nem tehetsz.”
10. „Hát, nagyszombaton / mit fogsz tenni? – Szent Fiam, mit fogsz szenvedni?”
„Akkor, Anyám, koporsóban, – Bészállok a gyá/szos síromba.”
11. „Húsvét napján / mit fogsz tenni? – Szent Fiam, mit fogsz művelni?”
„Akkor, Anyám, / feltámadok, – A mennyországban / uralkodok.
12. Húsvét után / ötven napra, – Piros pünkösöd haj/nalára,
Eküdüm a / Vigasztalót, – A fejjérszi/nű Galambot.
13. Pünkösöd után nyócvan napra, – Nagyboldogasszony / napjára
Felviszlek a / mennyországba, – Az örökös / boldogságba.” Ámen.

A búcsúzási jelenet az *Oh, Egek, sirjatok, kösziklák nyiljatok...* kezdetű népénekekkel vált igazán népszerűvé a XIX. század hivatalos énekeskönyveiben, ponyváin és azokból összemásolt népi kéziratosaiban:

Oh Egek, sirjatok, kösziklák nyiljatok...

Nóta: Bádgyad Sérelmétől Mártírok Asszonya

Az alábbi dramatikus, háromszereplős (Jézus, Mária, Ádám) ének ponyvanyomtatványok nyomán terjedt el az egész országban. Az alábbiakban az egyik nyomtatványról és egy gyimesi csángó kézirat énekeskönyvből idézzük:

Hangzó 7 példa:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJcdTAwZjMsIGVnZWsgc1x1MDElZHIqYXRvaywga1x1MDElMXN6aWtsXHUwMGUxayBueVx1MDElZGxqYXRvayJ9>

Mária

Oh Egek! sirjatok, kösziklák nyiljatok,
Siral mim' lássátok, kinnyaim' szánjátok,
Nékem Máriának, szomoru anyának,
Mint szegény árvának.

Jézus

Mit sirsz édes anyám! olly sűrű könyekkel!
 Miért sóhajtozol felemelt kezekkel?
 Szivem' megsértette, meljem' általverte,
 Siralmidnak tőre.

Mária

Oh szerelmes Fiam! nagy az, miért sirok,
 Keserüségmentül szivemben ájulok,
 Mivel hogy örömem te voltál mindenben,
 Most elmaradsz tőlem.

Jézus

Ne sirj édes Anyám! bátor elhagylak is,
 De léssen nagy gondom mindenkor rád úgy is;
 Elmémbe hordozlak, kedvemben tartalak,
 Kegyelemmel látlak.

Mária

Ámbár fenn tartasz is Jézusom! kedvedben,
 De úgy is csak lésszek nagy keserűségben,
 Mivel nem láthatlak, velem nem tarthatlak,
 Tőlem elszalajtlak.

Jézus

Atyám' akaratját be kell tellyesítenem,
 A' mit reám bizott, azt véghez kell vinnem,
 Bátor sérelmesen, igen keservesen,
 Szivednek az esett.

Mária

Mivel immár látom, hogy csak elválsz tőlem,
 Mint lesz tehát dolgod, oh édes szülöttem?
 Mond meg hadd érthessem, szivembe vehessem,
 El ne titkoldd tőlem.

Jézus

Mint Latrot megfognak, utszákon hordoznak,
 Testemben kineznek, hóhérok adnak,
 Tövissel sértenek, igen megvesszőznek,
 Keresztre feszítnek.

Mária

Most jut már eszembe Simeon' mondása,
 Bé is telik rajtam ő prófétálása,
 Hogy szivem' kin éri, hegyes tőr általveri,
 Keményen megsérti.

Jézus

Vigasztalódjál meg, mert én harmadnapra

Épen feltámadok, szemeid' láttára;
Azután ment leszek, semmit nem szenvedek,
Veled örvendezek.

Mária

Kérlek mindazáltal téged szülöttemet,
Ne vesd meg anyai szives kérésemet,
Tartsd meg te magadat, küldd el Angyalodat,
Vagy gondolj más módot.

Jézus

Meglehetne ugyan számtalan sok képen,
Mivel sok szép eszközt találhatnék ebben;
De mind a' Próféták, azt rólam megírták,
Már meg nem másolják.

Mária

Oh melly nehéz léssen ártatlan szivednek,
Nehéz léssen tudom gyenge szent Testednek,
Hóhéroknek keze, számtalan eszköze,
És kegyetlensége.

Jézus

Hagyván! a' Szeretet, meggyőzi ezeket,
Édessé változtat minden keserüket,
Kinok közt örvendez, fájdalmat nem érez,
Halált is meggyőz ez.

Mária

Tisztességes halált válaszal magadnak,
Ne vedd keresztfáját a' gonosz Latroknak,
Nem illik, hogy ontsák, száraz földnek adják,
Szent véred' tapodják.

Jézus

Mojzes a' Pusztában keresztfát támasztott,
Az ő népeknek réz kígyót mutatott,
Melly engem' példázott, az én keresztfámot,
Választom hát azt most.

Mária

Fájdalmas szivemért mellyel szerettelek,
Két Szüz emlőimért, kikkel neveltelek,
Ne vesd meg kérésem' vedd esedezésem'
Nézd sok könnyezésem'.

Jézus

Engedelmes voltam te akaratodnak,
Szavad' megfogadtam mint édes Anyámnak,

De hogy most nem lehet, követlek tégedet,
Engedd meg ez egyet.

Mária

Tégy hát engem akkor' érzékenység nélkül:
Hogy ragadtassam Szent Szeretetedtül;
Mert anyai szívem, gyenge belső részem,
Nem győzi azt nézmem.

Jézus

Érzékenység nélkül ha akkor hagynálak,
Vagy szeretetemtől téged' fosztanálak,
Vallyon ki siratna, akkor ki szánhatna,
Vigasztalhatna?

Mária

A' te Tanítványid, kik nagyon szeretnek,
Végső tisztelettel, tudom, hozzád lesznek,
És a' kik ismérnek, ártatlannak vélnek,
Mind szánóid lesznek.

Jézus

Nem lesz akkor senki, csak magam maradok,
Tőled is Szüz Anyám immáron elválok,
Elvégezem utját, szenvedésem' kinját,
Atyám' akaratját.

Mária

Tehát Fiam tőled veszem vég' butsumat,
Köszönöm szívemből megalázodat,
Hogy tőlem születted, Anyádnak neveztél,
Illy nagyra tiszteltél.

Jézus

Köszönöm Szüz Anyám a' te hivségedet,
Köszönöm énhozzám sok kegyességedet,
Hogy hozzád fogadtál, méhedben hordoztál,
Tejeddal tápláltál.

Mária

Szerelmes Szent Fiam tehát végsőképen,
Ajánlom magamat, Szentséges Szivednek,
Melletted maradok, el nem is szakadok
Bár veled meghalok.

Jézus

Isten hozzád Anyám, bizlak Szent Atyámra,
És Testamentomban hagylak Szent Jánosra,
Már bűnös Ádámért, annak váltságáért,

Megyek fizetni bért.

Ádám

Én nyomorult Ádám bűnös mi szót hallok,
Melly igen szívemben azon megindulék,
Kinek kell vétkeket; rossz nyalánkságomért,
Fizetni sullyos bért.

Jézus

Én nékem Jézusnak, nem kénytelenségből,
Hanem hozzád való nagy kegyességemből,
Mert igen szeretlek, haláltul féltelek,
Attól most megmentlek.

Ádám

Oh melly csuda dolog! én bűnös vétkeztem,
Még is Jézus kíván szenvedni helyettem,
Ezt Egek lássátok, Nap, 's Hold csudáljátok,
Jézusom' áldjátok.

E' kegyessedért, Jézus kegyességet
Adj nékem is hozzád annyi édességet,
Hogy felindithassam, kinod hálálhassam,
S' velem hordozhassam.

Fogadd el szívemet Szent Szereteteddel,
Éllesszed Lelkemet piros Sz. Véreddel,
Rekesz sebeidben, végy be kegyelmedben,
Tied legyek Amen. I.N.

A' KRISZTUS JÉZUSNAK KINSZENVEDÉSE ELŐTT Az ő Szüz Szent Annyával való szomoru beszélgetése, és vég butsu-vétele ájtatos énekbe foglalattott. Nyomatott Szent Albert' napján.

Kiss Jánosné Laczkó Emertől (szül. 1920) Nógrádsipeken, 1972. november 11-én kapta Erdélyi Zsuzsanna. A ponyva Kiss Jánosné Laczkó Emer férje nagyanyjáié, Domony Imréné Szép Rozáliáié volt, aki 1965-ben halt meg 94 éves korában, aki „Igen vallásos asszony vót, ezeket mind ismerte”. Gyűjtötte Erdélyi Zsuzsanna; kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 328.

A KERESÉS-MOTÍVUM: Szüz Mária keresi Jeruzsálem utcáin nagypéntek hajnalán az elfogott fiát. Az egyik legszebb népi Mária-siralom:

Jeruzsálem utca vérrel folydogál...

Hangzó Igal (Somogy m.):

<https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/5139/?t=00%3A17%3A06#record-16710>

Jeruzsálem utca vérrel folydogál,
Mert a Szüz Mária benne sírdogál,

Sírval keresi Szent Fiát,
A világnak megváltóját.

Mindenütt keresi szelid magzatát,
Ekképp hangoztatja zokogó szavát:
Jeruzsálem, Jeruzsálem,
Benned a vér rózsát terem.

Utcákról utcákra fiát keresi,
Hegyektől, völgyektől sírva kérdezi:
Jeruzsálem, Jeruzsálem,
Nem láttad szép gyermekem?

Ti hegyek és völgyek, ti is szóljatok!
Szomorú soromban vigasztaljatok!
Gyermekemről hírt mondani,
Nem tudom, már el kell menni.

Kedves tanítványim, ugyan hol vagytok?
Ilj nagy árvaságba' bátoríccsatok!
Mert fiamtól megfosztattam,
Il árvaságra jutottam.

Óh, szomorú anya, de gyászban voltál,
A sok jajszók között majd szörnyet haltál.
Mégsem leltél bátorítót,
Szent fiadhoz utasítót.

Jeruzsálem utcáit te mind bejártad,
Hegyeket, völgyeket jajjal megráztad,
Mégsem találtál fiadra,
Az elrabolt magzatodra.

A Golgota utcán, hogy rátaláltál,
Jézus vére nyomán ott már utaztál.
Mert meglelted véres útját,
Mel elfesti a Golgotát.

Szörnyű fájdalomban akkor elhaltál,
Midőn illen útra sírva találtál.
Mellet festett Jézus vére
Az egész világ üdvére.

A te drága szent szád Jézust kiáltja,
Eget vert a hangod, mégsem hallottam.
Szíved szörnyű keservében
Elestél a köves földre.

Szörnyű fájdalmadban innét felkeltél,
A Kálvária hegy felé siettél,
Ott találtál magzatodra,
Szerelmes kedves fiadra.

Sűrű könnyhullásban hozzá siettél,
Eresszenek el hozzá, így könyörögtél.
De a sok nép nem eresztett,
Szent szívedben keserített.

Meg nem ölelhetted kedves magzatod,
Inkább a dühös nép így szomorított.
Ha jó anya lettél volna,
Fiad így meg nem halt volna.

Jeruzsálem útja vérrel folydogál,
Mert a Szűz Mária benne sírdogál.
Sírval keresi Szent Fiát,
A világnak megváltóját.
Jeruzsálem, Jeruzsálem,
Benned a vér rózsát terem.

Zala (Somogy m.), 1970. május 25.

Somogyi Józsefné Somogyi Juliánna, szül. 1893. Buzsáki (Somogy m.) gyűjtésből közzétette: Volly István: Karácsonyi és Mária-énekek. Budapest, 1982, 444–445, nr. 56; Erdélyi Zsuzsanna gyűjtését kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 341.

Kereszt alatti Mária-siralmak:

Magyar nyelvterületen a legelterjedtebb, egyben egyik legősibb és legszebb Mária-siralom a *Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem...* kezdetű planctus. Szövege a magyar irodalom- és zenetörténetben elsőként a Kájoni-*Hymnarium* lapjain olvasható „Planctus B. V.” címmel, latin minta nélkül. Minden bizonnyal helyi, csíksomlyói alkotásról van szó, amelynek szerzője ismeretlen, vagy feltételezhetjük, hogy Kájoni János költeménye. Ismertségét mutatja, hogy a Kájoni kéziratában, az 1660-as vagy az 1670-es években papírra vetett szövegváltozat olvasható – kis eltérésekkel – a nyomtatott Kájoni *Cantionale* 2. kiadásában, 1719-ben is:

Hangzó 10 népzenei felvétel:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJqYWosIG5hZ3kga2Vkd mVtIHRhcnRvdHQifQ>

Planctus *Beatae Virginis*

Más Uj Enek
Tulajdon nótája vagyon

<p>1. Jaj, nagy kedven tartot
Draga, edes szülöttem,
Ki nélkül már ez világban
Holtig arua löttem.</p> <p>2. Hol vagy ket szememnek
Tundokló szép vilaga
Elepedet, bus lelkemnek
Csendes boldogsaga.</p> <p>3. Hol vagy en szivemnek
Buzgo, nagy kivansaga,
Eletemnek mezzel folyo
Edes Vigassaga.</p> <p>4. Mondgyatok meg nekem,
O, ti nagy, magas hegyek,
Szülöttemnek keresnie
Jaj, már merre mennyek?</p> <p>5. Mutassatok utat,
O, ti szép olaj kertek,
Szülöttemet hogy meg fogták
velle merre mentek?</p> <p>6. Jaj, ti nagy darabos,
Es szomoru, jart utak,
Szent Fiamnak vér cseppei
Latom, hogy it hultak.</p> <p>7. Jaj! az bizonyara
Ennek szomoru jele,
Elömbe fú halalanak
Immar hideg szele.</p> <p>8. Sirjatok en velem
Kedves Aszszony barátim,
Ez Vilagban, kik tudgyatok
Az en arvasagim.</p> <p>9. Meg hasad a szivem,
Kerlek, már ne hadgyatok,
El farattam, nem mehetek,
Tovab: jaj, fogjatok!</p> <p>10. MARIA MAGDOLNA
Vigasztald Jesus Annyat,</p> | <p>1. Jaj, nagy kedven tartott
szerelmes szülöttem,
Ki-nélkül már ez világban
hóltig árva löttem.</p> <p>2. Hol vagy két szememnek
tündöklő világa,
El-epedett búss szivemnek
csendes boldogsága.</p> <p>3. Hol vagy, én szivemnek
búzgó kivánsága,
Eletemnek mézzel folyó
kedves vigassága.</p> <p>4. Mondgyátok meg nékem,
oh, ti, magas hegyek,
Születtemnek keresnie
vallyon merre mennyek?</p> <p>5. Mutassatok útát,
oh, ti olay kertek,
Születtemet hol meg-fogták,
véllé merre mentek?</p> <p>6. Ah! ti nagy darabos,
éles köves utak,
Szent Fiamnak vér csöppei,
látom, itt hullottak!</p> <p>7. Jaj, ez bizonyára
nagy szomorú jele,
Előmben fúj halálának
immár hideg dere.</p> <p>8. Sirjatok én velem,
jó Aszszony barátim,
E' Világban, kik tudgyátok
az én árvaságim.</p> <p>9. Meg-epedett szivem,
kérek, ne hadgyatok,
El-fáradtam, nem mehetek
tovább, jaj, fogjatok!</p> |
|--|---|

Mert el bagyat, hogy nem lattya
Szerelmes *Szent* Fiat.

11. Enyhicz siralmodot
Keserves Szűz Maria,
Mert *Szent* fiad harmad napra,
Fel tamad: azt mondta.

12. Mijs a' Keserves
Úr JESUS Szent Annyával,
Sirankozunk *szent* halalan
Legyünk *Szent* Fiaual. Amen.³⁶

10. Enyhítsd siralmidat,
keserves Maria,
Mert Szent Fiad harmad napra,
fel-támad, azt mondta.

11. Mi-is a' keserves
Úr JESUS Annyával,
Siránkozzunk Szent halálán
szerelmes Fiának. Amen.³⁷

A nyomtatott és ezáltal 1719-től az ősi kegyhelyről terjesztett variáns lett az alapja annak, hogy e szép siralom XVIII. századi kéziratos énekeskönyvekben és a mai népzenei gyűjtésekben tovább él.

A Jaj, édes méhemnek drága, édes gyümölcse... kezdetű Mária-siralom szövegcsaládja

A Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem... kezdetű, imént idézett planctus mellett a *Jaj, édes méhemnek drága, édes gyümölcse... kezdetű* a másik legszebb és egyik legősibb magyar nyelvű, kereszt alatti Mária-siralom. E szép költeményt elsőként *Jaj aldot méhemnek, édes draga gyümölcze... kezdősorral*, „Maria Siralma” címmel, 12 versszakos formában az **evangélikus Eperjesi graduál (1635–1652, f 185v–f 186r)**, valamint a szintén lutheránus *Zöngedező Mennyei kar* (Lőcse, 1692–1694, 43–45.) című énekgyűjtemény tartalmazza. Ugyanezzel a szöveggel gyűjtötte Kallós Zoltán (1926–2018) Dél-Kelet-Erdélyben, az evangélikus hétfalusi csángó Pürkerec (Brassó vm.) községben, 1966-ban. Elterjedését XVIII. századi iskolamesteri kéziratos énekeskönyvek és XIX. századi ponyvanyomtatványok segítették. A Vas megyei *Vépi énekeskönyv* (1731) változata így olvasható betűhív formában:

Jai édes Méhemnek drága édes Gyümölcse...

A *Vépi énekeskönyv* (1731) szövegével:

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJKYWosIFx1MDBlOWRlcyBtXHUwMGU5aGVtbnVrIn0>

³⁶ KÁJONI-Hymnarium, 1659–1677, 123–124.

³⁷ *Cantionale Catholicum. Régi, és Új, Deák és Magyar Ahítatos Egyházi Enekek, Dicsiretek, Soltarok, és Lytaniak.* Csíksomlyó, 1719, 124–125. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, Ltsz. 5202; OSZK 294.639)

Jai édes Méhemnek
 drága édes Gyümölcső
 én szegin Árvo feiemnek
 tsak égy reminsége.

Jai iai ki nem szánnál,
 latvan ily esetedet
 könyves szemmel ki ne sirná
 látvan Szent Testedet,

Jai mind el hagyánok
 Szolgaid el futánok
 mint mezőben egy virág szál
 Szúntin ugy hagyánok.

Koronad mast tővis
 szent mezeidben clavis
 Szent nyakadon ütis csapás,
 vagyon de nem claris.

Oh drágo szülöttem,
 artottlan édes Jesus,
 mi bünt tettél hogy fán függesz
 szelid kégyes Christus.

Most édes italod,
 méreg eczettel téllyes,
 minden tagód sok kinokkál,
 látom igen terhes.

Az bűnös Adamnak
 es Evanok vitkiért,
 hurczultattál, csabdoztattal,
 végre áldoztattal,

Kalvaria hegyre
 mezitelen vitettél,
 az kegyetlen hoheroktul
 ott fél feszítettél,

Siratnak barlangban,
 levő merges Sárkányok,
 siránkoznak minden helyben
 livá vád állotok,

Gyászbón öltözének
 minden féle állótok,
 sirát az nap ohait az föld,
 sirnak az Cséllagok,

Siratlak szüntelen en is
keserves Szévé,
reád nizvin téges szánlok
könyves szemeimmel,

Szannyotok meg engem,
erdők szép vióláim,
keserűlőn az hegyeknek,
zugó Csatornai,

Vége ligeny Immar
keserves Panaszémnek
mert latom nincs ki szánója
az én banotimnak, vél siralmimnak Amen.

Vépi énekeskönyv, 1731, 117–118. Kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, 369.

A Jaj, édes méhemnek drága édes gyümölcse... Mária-siralom népi változatai közül a XX. század eleji ponyvanyomtatványok szövegét idézzük betűhív formában:

Keresztfán meghala az élet adója...

Keresztfán meghala az élet adója,
Szüz Mária, Jézus Anyja, halálán így sira.

Jaj édes méhemnek drága édes gyümölcse!
Én szegény árva fejemnek csak egy reménysége.

Óh drága szülöttem, ártatlan édes Jézus!
Mi bünt tettel, hogy fán függesz, szelid kegyes Krisztus.

Jaj jaj! ki ne szána, látván ily életedet,
Könnyes szemmel ki ne sirna, látván Szent Testedet.

Mert édes italod méreg eczettel teljes,
Minden tagod sok kinokkal, látom igen terhes.

A bünös Ádámnak és Évának vétkéért
Hurczoltattál, csapdostattál, verettettél bünéért.

Te szent oldaladból bőven csepeg piros vér,
E világon szerte szélyel a szomorú hír.

Jaj mint elhagyatanak, szolgálid elfutottanak,
Mint mezőben egy virágszált szintén úgy hagytanak.

Siratnak mezőben levő mérges Sárkányok,
Siratnak minden helyekben lévő vad állatok.

Gyászban öltözének mindenféle állatok,
Sirat a Nap, ohajt a föld, sirnak a csillagok.

Siratlak én is szüntelen keserves szívvel,
Reád nézek, téged szánlak, könnyes szememmel.

Jaj melly árvaságra hagyád szegény fejemet,
Nincsen nékem kire vetném az én szemeimet.

Teremtett állatok, valahol széllyel vagytok,
Mindnyájan egybe gyűljetek, Uratok szánjátok.

Vének és kis gyermekek, szüzek és asszonyok,
Szánjatok engem angyalok, Nap, hold és csillagok.

Szánjatok meg engem, erdei violák,
Keseregjete, hegyeken zúgó csatornák.

Vége legyen immár keserves panaszimnak:
Mert látom nincs ki szánója az én bánatimnak.

1. *KILENCZ SZÉP ÉNEK KRISZTUS haláláról, h. n., é. n., gyűjtési adatok ismeretlenek.*
2. *Öt Böjti Énekek. [Adományozó: Malagyi Lajos, szül. Nyitraegerszeg (Nyitra vm.), 1910.]*

Gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna, kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 370.

Az iskolamesterek történeti jelentőségéről szóló fejezetben olvasható a bajnai (Esztergom vm.) Herchl Antal jelentősége. 1765 és 1806 között papírra vetett énekeskönyve az alábbi Mária-siralmat tartalmazza:

Jaj, nékem, nyavalyásnak...

Passionem Domini

Jaj nékem nyavalyásnak,
Jaj Szegény Anyának,
mert nem tudok folyamni,
Senkihez árva menni,
bánatimban, kényaimban,
fájdalmimban, és keserűségemben.

Bezzeg most jajgathatok,
már sirva zokoghatok,
az Kereszt alatt álván
fiamot fűgni látván,

oh Istenem, én életem,
veled légyen, halálom egyetlenem.

Könyvezdegelly két szemem,
keseregj én bús Szivem,
mert földnek alkotója,
lőn ez Világnak csúfja,
olly ártatlan mint egy bárány
mégis majdán meghal az Kalvárián.

Dicsősségnek Kirallya,
ez Világnak Szidalma,
tisztességnek adója,
lőn útálatossága,
Sinagoga, mi az oka,
Isten fia, hogy népednek lőn Csúfja.

Csufollyák világ Úrát,
pökdősvén Szent orczáját,
arczul vervén, pofozván,
ruhájt le szagatván,
Szomoru nap kin Annás kap,
de nem eő csak, mind az nép mind Gayphás

Nádat keziben adák,
tővissel koronázzák,
barsony rongyal ruházák,
mint esztelent csufollyák,
halgat Kristus, nevet Fiskus,
de Pilátus mossa az vízben mánust.

Az igazat nem szánnyák,
hamis kegyetlen Birák,
ha nem Szentencziázzák,
Latrok Közé Számlállyák,
jaj erőtlen nézd mint mégyen
a nagy hegyen Kereszt fát vállán viszen.

Valakik úton jártok,
oh állyatok állyatok,
nézzitek ha hasonlók
találatnak é kénok
mérges kigyók, ti hóhérok,
melly rút kénok azt kit ti gondollyátok.

Bé tölt már Proféczia,
hegyes tőr által járta
Mária bús Szivit,
bánkodásának Lelkit,

véle Sirjúnk, és bánkodgyúnk,
véle éllünk, holtig így keseregjünk.

Meg holt imár az élet
jer gyázban öltözzetek,
fényes nap hold csillagok,
minden földi állatok,
én egyetlen egy Szivemet,
Sion hegyin lassalak Dicsőségben, Amen.

Herchl Antal-énekeskönyv (Bajna, Esztergom vm., 1765–1806), 272–273. Kiadta: *Mária Anya – Mária Anyánk*, 2019, nr. 374.

A licenciátusok utódai a búcsúvezető és gyakran énekszerző előénekesek voltak, akikről külön alfejezetben emlékezünk meg. A jászladányi szeptember, Orosz István (1838–1922) toposzok alapján maga költötte énekeit ponyvanyomtatványokon maga terjesztette. Az édesanya fájdmát így énekelte:

Oh jaj nekem szomoru anyának...:

Mária-siralom Orosz István jászladányi előénekes, énekszerző kiadásában.

Hangzó:

<https://zti.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJcdTAwZjMsIGphaiBuXHUwMGU5a2VtLCBzem9tb3JcdTAwZmEgYW55XHUwMGUxbmFrIn0>

Dallam: Megjártuk már a szent keresztutat.

Oh jaj nekem szomoru anyának
Elmaradott bus szívü árvának
Megreped a szívem fájdmába
Mert szent fiam ölemben van halva.

Rettenetes kinok közt meghalva
Fekszik fiam mindössze roncsolva
Jaj mit tegyek vége életemnek
Megholt testét látom szülöttemnek.

Oh jaj nekem oda van gyermekem
Keserőség az egész életem
Árva vagyok egyedül maradtam
Szent fiamtól jaj már megfosztattam.

Szent sebeit zokogva csókolom
Vércseppeit könyeimmal mosom
Nincsen senkim aki vigasztalna
Oh én szegény elhagyatott anya.

Zápormódra hullanak könnyeim
 Bus szivemből jönnek panaszaim
 Jaj mikor két szivnek meg kell válni
 Keserűvé szok a méz is válni.

Istenem teremtőm hová legyek
 Szerelmes szent fiam jaj mit tegyek
 Nálad nélkül keserű az élet
 Vigasztald meg szomoru szivemet.

Szomorodott bus árva özvegyek
 Kik szüntelen sirtok keseregtek,
 Jertek velem együtt hát sirjatok
 Jaj mert halva fekszik megváltótok.

Ti mindnyájan kik ide jöttetek
 Fájdalmas bucsumra siettetek
 Látjátok mint el vagyok hagyatva
 Bus fájdalom szivemet szakgatja

Van-e köztetek aki nem sirna
 Hogyha fájdalmaim meggondolja
 Kősziklánál keményebb a szive
 Ha fájdalmaimon nem hull könnye.

Árva vagyok én is már veletek
 Oh de azért ne keseregjete
 Ugyis e föld siralomnak völgye
 Majd menyekben lesz ennek gyümölcse.

Nagy dicsőség legyen az atyának
 Szentlélekkel áldott szent fiának
 Tisztelet adassék Máriának
 Fájdalmas szentséges Szűz Anyának.

Legszébb új énekek. Kiadta Orosz István Jászládányban, Budapest 1887. Nyomatott Bartalits Imrénél (VIII. Eszterházy-utca 12 szám.)

Nógrádsipek (Nógrád m.), 1972. november 11.

Erdélyi Zsuzsanna kapta Kiss Jánosné Laczkó Emertől (szül. 1920) Nógrádsipeken, 1972. november 11-én; férje nagyanyjáié, Domony Imréné Szép Rozáliáié volt, aki 1965-ben halt meg 94 éves korában, aki „Igen vallásos asszony vót, ezeket mind ismerte”.

Gyűjtötte Erdélyi Zsuzsanna, kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 415.

Pietá-jelenet, Jézus temetése

Az alábbi Mária-siralom az egyik legelterjedtebb, nagypénteken este vagy kálvária-járáskor énekelték:

Nyugodjál már virágom, Meghervadt arany ágom, Jézus fényes csillagom...

Mária a' koporsóban fekvő fiát jajgatja

Nyugodjál már virágom,
Mehervadt arany ágom:
 Jézus fényes csillagom.
Árván maradt édes Anyád,
Ki gondot viselt reád.
 Jaj, jaj édes Magzatom,
 Jézus fényes csillagom.

Ki leszen már gyámolóm,
Ki leszen vigasztalóm?
 Jézus fényes csillagom.
Benned biz az én lelkem,
Te voltál az örömem.
 Jaj, jaj édes Magzatom,
 Jézus fényes csillagom.

Óh melly véres a tested,
Mellyel a' földet fested:
 Jézus fényes csillagom.
Jaj, hogy nézem szent fejedet,
Béhunyott szép szemeidet.
 Jaj, jaj édes Magzatom,
 Jézus fényes csillagom.

Elhagytak tanítványid,
Minden kedves rokonid:
 Jézus fényes csillagom.
Jaj melly gyámoltalan lettem,
Melly árvaságra kerültem.
 Jaj, jaj édes Magzatom,
 Jézus fényes csillagom.

Óh te kegyetlen halál,
Melly szörnyüképp megfosztál:
 Jézus fényes csillagom.
Kihez hajtsam már fejem,
Bánat elnyomta szívem.
 Jaj, jaj édes Magzatom,

Jézus fényes csillagom.

Óh én szelid galambom!
Gyászban borult hajnalom:
Jézus fényes csillagom.
Óh bár veled meghalhatnék,
Egy koporsóba fekhethnék.
Jaj, jaj édes Magzatom,
Jézus fényes csillagom.

Nyitraegerszeg (Nyitra vm.), 1973. november 14.

Malagy Péterné Deszet Emilia, szül. 1894.

Az ének forrása: Három Istenes énekek és egy ájtatos imádság a' Jézus' fájdalmihoz. Magyar-Óvárott 1847. Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.

A matyó néphagyomány szerint ugyanezzel a szöveggel énekelte:

Mezőkövesd (Borsod-Abaúj-Zemplén m., egykori Borsod vm.), 1970. március 6–7.

Simon Istvánné Gari-Takács Margit, szül. 1907.

„Sintén bő'tbe, de ezt már szoktuk még misén is énekelni... eztet szoktuk misén is énekelni, sőt litánián is, ha úgy mentünk el, vagy könyörgésre. Hát ezt szoktuk templomba' is.”

Gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna; kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, nr. 437.

3. NAGYBOLDOGASSZONY LEGENDABALLADÁJA

Nagyboldogasszony ünnepe, augusztus 15-e a legnagyobb Mária-ünnep. Az egyik legismertebb legendaballada Szűz Mária haláláról és mennybeviteléről, a Kr. u. V. századi apokrif evangéliumok (Transitus Mariae A, B) alapján. A „Mária temetése” nevű paraliturgikus, előénekesek által vezetett népi szertartásrend egyik fő éneke:

Hatvanhárom évet betöltött Mária...

Parlando

Hat - van - há - rom - é - vet be - töl - tött Má - ri - a,
Mi - kor kí - ván - ko - zott Fi - a or - szá - gá - ba.
Le - szállt Gáb - ri - el ark - an - gyal, szó - lott hoz - zá é - gi hang - gal:
Re - ád vár Szent Fi - ad ö - rök bol - dog - ság - ba'.

Hatvanhárom évet betöltött Mária
Midőn kívánczolt fija országába,
Leszállt Gábrriel arkangyal
Hozzá szólott égi hanggal:

Rejád vár szent fiad örök boldogságba.

Ezen üzenetet midőn meghallá
 János apostolnak örömmel megmondá:
 Hogy élte élte végét
 Elhagyja kedves gyermekét
 S csendes álmra hajtja le szemét.

Oh gyönyörű halál és oly csendes álm,
 Mint a Máriáé nem volt a világon,
 Nincs elhervadva orcája,
 Szent mosolyra nyilik szája,
 Olyan mint az égnek fehér lilioma.

A szép Szűz Mária gyászterítón fekszik,
 Hófehér fátyollal szent testét befödik,
 Ezután az apostolok
 Felvették a gyászkoporsót,
 Vállaikon vitték a benne nyugvót

És midőn kiértek a temetőkertbe,
 A Szent Szűznek testét zokogva tették le,
 Három napig virrasztották,
 A drága Szűz koporsóját
 A szent apostolok siratták halálát.

Szent Tamás apostol amint megérkezett,
 Ki a gyászesetről még nem tudott semmit,
 Kérte apostol társait,
 Hogy a koporsó fedelét,
 Vegyék le hadd lássa a Szent Szűznek testét.

Örömmel megtették ezen óhajtását,
 De nem tölthették be jámbor kívánságát,
 Mert a virágok virága
 Nem volt már a koporsóba'
 Felszállott szent fia örök hazájába.

„Nagyboldogasszonykor... szoktunk menni a bucsura, akkor szoktuk mondani, augusztus 15-én, legtöbbször Besnyőre szoktunk menni, Besnyőre, Szentkutho', Máriagyüdbe vótunk mán vagy ötször...”

Ez az egyik legkedveltebb legendaballada Szűz Mária mennybeviteléről.

Szövegét gyűjtötte: Erdélyi Zsuzsanna; kiadta: Mária Anya – Mária Anyánk, 2019, 478.

Dallamát énekelte: Strauss Kálmánné Lauer Teréz, Máriakálmok (Moson vm., Szigetköz), 1994, gyűjtötte: Németh Zsuzsanna.